

2017/1

XXVI. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI
SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2017
© A kötetben publikáló szerzők, 2017

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

nka

TARTALOM

POLITIKAI VEZETÉS

- *Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf*: Kontingencia és politikai cselekvés – A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben 7

A JOBBIK

- *Kovarek Dániel–Farkas Attila*: A Jobbik mérséklődése az egyéni képviselő-jelöltek vizsgálatának tükrében 31
- *Böcskei Balázs–Molnár Csaba*: Kormányon a radikális jobboldal? – A Jobbik ígéretei a magyarországi törvényalkotásban (2010–2014) 55

MÉDIA ÉS POLITIKA

- *Bajomi-Lázár Péter*: Tekintélyelvűség és szabadelvűség között – Paradigmaváltások a magyarországi politika és média viszonyában 79

POPULIZMUS

- *Tallár Ferenc*: Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraácsolt színpada 107

BANKPOLITIKA

- *Mérő Katalin–Piroska Dóra*: Bankunió és banknacionalizmus – Miért nem csatlakozik, Magyarország, a Cseh Köztársaság és Lengyelország a Bankunióhoz? 135

RECENZÍÓ

- *Vásárhelyi Árpád*: Mit jelent politikai teológia ma? („*Királyá lett a te Istened*” – *Fejezetek a politikai teológia történetéből*) 163

KÖNYVFIGYELŐ 172

ÖSSZEFOGLALÓK 176

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

POLITIKAI VEZETÉS

Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf

Kontingencia és politikai cselekvés – A politikai vezetők szerepe
válsághelyzetekben

KONTINGENCIA ÉS POLITIKAI CSELEKVÉS

A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben*

Körösényi András

(MTA TK Politikatudományi Intézet és Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar)

Illés Gábor

(MTA TK Politikatudományi Intézet és ELTE ÁJK)

Metz Rudolf

(MTA TK Politikatudományi Intézet és Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar)

ÖSSZEFOGLALÓ

Válság és politikai vezetés kapcsolata régóta foglalkoztatja a politikatudományt. Mindazonáltal a közelmúlt irodalma elsősorban olyan esetekre fókuszál, ahol a vezetők pusztán reaktív szereplők egy külső sokk (például természeti katasztrófa, világgazdasági válság, terroristatámadás) leküzdésében. Ezekkel a struktúra-orientált megközelítésekkel szemben tanulmányunk a politikai cselekvés szerepét, a politikai vezetők lehetőségeit hangsúlyozza a válsághelyzetek értelmezésében, vagy akár szándékos előidézésében. Empirikus vizsgálódásunkhoz egy, a válsághelyzetek és a politikai cselekvés lehetséges viszonyait áttekintő tipológiát állítunk fel, amely a kontingencia különböző formáinak elkülönítésén alapul. Ezt követően empirikus esetekkel illusztráljuk a tipológia hasznosságát, különös hangsúlyt fektetve azokra az esetekre, ahol a politikai cselekvésnek kiemelkedő szerepe van a válsághelyzet formálásában vagy létrehozásában.

Kulcsszavak: válság ■ politikai vezetés ■ politikaelmélet ■ Machiavelli ■ Weber ■ Orbán Viktor ■ George W. Bush

A válsághelyzetek és a politikai vezetés összekapcsolása igen gyakori, a közbeszédben és a politikatudományi irodalomban egyaránt. Egyes szerzők szerint például a kiemelkedő vezetőknek válsághelyzetekre van szükségük a nagyobb hatalomhoz (Rossiter, 1948; Genovese, 1979), míg mások szerint a válsághelyzetek megoldásához kiemelkedő vezetőkre van szükség (Tucker, 1968: 745.; 1995). Azonban ehhez a kölcsönös „egymásrautaltsághoz” két, egymástól gyökeresen eltérő válságfogalom is rendelhető. Egyfelől, a válság tekinthe-

* Az írás a *Politics and Governance* folyóirat 2016. évi második számában megjelent „Contingency and Political Action: The Role of Leadership in Endogenously Created Crises” c. tanulmányunk magyar változata. Szeretnénk köszönetet mondani a *Politikatudományi Szemle* két anonim bírálójának az írás magyar változatához fűzött értékes megjegyzéseikért.

tő a vezető szempontjából exogén jellegűnek, amelyre reagálnia kell; másfelől, a vezetői cselekvés által befolyásoltnak, azaz endogén jellegűnek. A javarészt az első válságfelfogással dolgozó irodalmak – nevezhetjük őket strukturalistáknak – szerint a vezetőknek magyarázatot kell adniuk a válságra, esetleg válaszaik révén némiképp formálva azt, végül pedig tanulniuk kell az eseményekből (Ansell et al., 2014; Boin et al., 2005 és 2008; Buller–James, 2015; Genovese, 1986; Heifetz, 1998). Ezzel a felfogással szemben a konstruktivista szerzők már szubsztantívabb szerepet tulajdonítanak a szituáció jelentésadás általi formálásának (Grint, 2005; Widmaier et al., 2007). Érdeemes azonban feltenni a kérdést: mi történik, ha e két eltérő elméleti perspektíva (a strukturalista és a konstruktivista) közötti különbséget az esetek különbségeinek tekintjük? Azaz: vannak olyan típusú esetek, amelyekben a helyzet jellege és a vezető céljai vagy képességei miatt nem sok tér jut az innovatív cselekvésnek; ezzel szemben más körülmények és/vagy más képességű, más beállítottságú vezetők esetén a vezetés jelentősebb mértékben képes formái a válsághelyzeteket. Ha ily módon elkülönítettünk strukturalista és voluntarista „forgatókönyveket”, láthatóvá válik a kortárs vezetéselméletek egy vakfoltja. Ismerünk ugyanis olyan eseteket, amelyekben a vezető nem csak formálja, de szándékosan kreálja, előidéz a válságot. A strukturalista és a konstruktivista mellett létezik tehát egy *voluntarista forgatókönyv* is, amely olyan klasszikus vezetéselméleti koncepciókban, mint Hook *event-making man*-je (Hook, 1957), vagy Tucker forradalmi vezetője (Tucker, 1995: 113.) jelenik meg, a kortárs irodalmak azonban nem fordítanak rá figyelmet. Írásunk fő célja a probléma konceptualizációjának kiegészítése ezzel a szemponttal, és egy tipológia felállítása, amely segíthet áttekinthetővé tenni válság és politikai vezetés összekapcsolódásának lehetséges forgatókönyveit. Mindezt írásunk harmadik részében empirikus példák segítségével kíséreljük meg elvégezni.

Mielőtt két kitézőt célunk tárgyalásába kezdenénk, érdemes megemlíteni egy további, kiegészítő célt, és elvégezni néhány fogalmi tisztázást. Az eltérő fókusszal rendelkező megközelítésmódok gyökerei a struktúra–cselekvés-vitához (*structure-agency debate*) vezetnek. A politikai vezetéskutatás központi problémájáról van szó: hogyan fogjuk fel a cselekvő és környezete viszonyát. Cselekvés alatt a politikai szereplők szituációt befolyásoló képességét értjük, amely döntések meghozatalában, végrehajtásában, vagy/és kikényszerítésében nyilvánul meg. Struktúra alatt pedig a szituáció (feladatok, kihívások) és a kontextus (intézmények, követők, politikai kultúra, törésvonalak, politikai verseny és rivális vezetők) együttesét értjük, azaz azokat a feltételeket, amelyek között a politikusok cselekednek, és amelyek egyszerre kínálnak számukra lehetőségeket és korlátozzák cselekvési lehetőségeiket.

Az elmúlt évtizedek jelentősebb vezetéskutatási munkáiból (Hargrove, 2004; Jones, 1989; Masciulli et al., 2009; t Hart–Rhodes, 2014) három alapvető irányzat rajzolódik ki a struktúra–cselekvés-vitában: a strukturalista vagy determi-

nista megközelítés, a cselekvés- vagy cselekvő-orientált szemléletmód, végül az e dichotómiát meghaladó munkák. Írásunk a harmadik csoport törekvéseihez szeretne hozzájárulni, egy fogalmi eszközzel: Kari Palonen munkáira (Palonen, 1998 és 2001) támaszkodva a kontingenciát mint struktúra és cselekvés viszonyát kísérreljük meg jellemezni. A kontingencia egyfelől jelenthet külső kihívást, vagy korlátot a politikai cselekvés számára (mint Machiavelli *Fejedelmében*), másfelől lehet endogen eredetű, a politikai cselekvés eszköze (mint Max Weber munkáiban). A válságot előzetesen olyan szituációként definiáljuk, ahol a kontingencia mértéke rendkívül magas. A válság fogalma tehát egyesíti magában a kontingencia két típusát. A fogalom segítségével reményeink szerint némileg oldható a struktúra és a cselekvés megkülönböztetésének merevsége.

Jelen tanulmányban vezetők alatt az inkumbenseket értjük, értelemszerűen olyanokra fókuszálva, akik válsághelyzetekben kormányoznak (Rossiter, 1948: 3.; Corwin, 1978: 78.; Kellerman, 1984: 71.; Edinger, 1975: 257.; 1967: 15.), és akik érdemi befolyást gyakorolnak az események menetére (Blondel, 1987: 3.; McFarland, 1969: 155.; Cronin, 1980: 372.). A fenti meghatározásokat használva tanulmányunk célja, hogy a kontingencia, azaz a politikai cselekvésben (vezetés) és a struktúrában bekövetkező változások (válsághelyzet) általános tipológiáját állítsa fel, és empirikus esetekkel szemléltesse a leíró tipológia hasznosságát.

Tanulmányunk szerkezete a következő: az első részben a kontingenciával kapcsolatos fogalmi tisztázást végezzük el, ezáltal pontosabban definiálva a válságot is. Ezt követően, a második részben, a kontingencia és a politikai cselekvés lehetséges viszonyait elemezzük, felhasználva Palonennek a machiavelli és weberi pillanatok közötti megkülönböztetését. A harmadik részben ezekre alapozva kísérletet teszünk egy négyosztatú tipológia kialakítására, amelyben normál állapot és háromféle válsághelyzet között teszünk különbséget. Mind-egyik típust empirikus esetekkel illusztráljuk. Végül megpróbálunk néhány tanulságot levonni elméleti és empirikus vizsgálódásainkból.

VÁLSÁG ÉS KONTINGENCIA

Mindenekelőtt célszerű előzetes válságdefinícióinkat tovább finomítanunk. Egy témánkkal foglalkozó, viszonylag frissebb irodalom három kritérium mentén definiálja a válsághelyzeteket: fenyegetés (*threat*), sürgősség (*urgency*) és bizonytalanság (*uncertainty*) (Boin et al., 2005). Ez a három kritérium számunkra is elfogadhatónak tűnik, némi pontosítással. Fenyegetés alatt a politika tétjének megnövekedését értjük válsághelyzetben; míg ezzel szemben a normál állapotra az alacsonyabb tét jellemző. A sürgősség kritériumán magától értetődően a gyors cselekvés fontossága értendő; normál állapotban ez általában nem, vagy csak kevésbé van jelen. Tanulmányunkban a három kritérium közül elsősorban a harmadikra, a bizonytalanságra fogunk fókuszálni, egy tágabb

fogalom, a kontingencia részének tekintve azt. A kontingencia jelenthet meghatározatlanságot is („Lehetne másként is”), nem csak bizonytalanságot („Nem tudhatjuk.”) (Schedler, 2007). Feltételezzük, hogy a kontingencia mind a politika normál állapotában, mind válsághelyzetekben jelen van: az előbbiben meghatározatlanságként, míg az utóbbiban bizonytalanságként. Ami megkülönbözteti a kontingencia két típusát, az a szabályok, konvenciók és tekintélyek jelenléte meghatározatlanság esetén. Ezek leszűkítik a lehetséges választások spektrumát, így mérséklék a kontingenciát. Michael Oakeshottnak az erkölcsi gyakorlatokról (*moral practice*) adott leírása megítélésünk szerint alkalmazható a meghatározatlanság jelenlétének illusztrálására normál állapotban: „[Az erkölcsi gyakorlat] azáltal, hogy általános feltételeket határoz meg annak érdekében, hogy kevésbé véletlenszerűen válasszunk, mint amilyenek választásaink maguk; azáltal, hogy az egymásra következő kontingens szükségletek kielégítésére létrejövő, és ezek létrejöttével elenyésző kapcsolatoknál tartósabbakat alakít ki; és azáltal, hogy olyan szabályokat és feladatokat jelöl ki, amelyek függetlenek az általuk szabályozott cselekvések végkimenetelétől; mindezzel, mondhatjuk, az emberi viselkedésnek formát ad, és annak kontingenciáját némiképp enyhíti.” (Oakeshott, 2003: 74.).

Válsághelyzetben éppen az ilyen „feltételek és kötelességek” (illetve a konvenciók és autoritások) kérdőjeleződnek meg, bizonytalanná téve a politikai helyzetet, a kontingencia ilyenkor intenzívebb, mint normál állapotban.¹ Meghatározatlanság és bizonytalanság különbsége sok tekintetben rímel a közgazdaságtanból ismert, Frank Knight (1921) nevéhez köthető kockázat (*risk*) és bizonytalanság (*uncertainty*) közti megkülönböztetéshez. A kockázat mérhető és kalkulálható, mivel a feltételek ismertek, mint például a rulett vagy a sakk esetében, vagy a játékelméletben általában, és így előrejelzéseket is tehetünk, kiszámítva az egyes kimenetek valószínűségét. Ezzel szemben a bizonytalanság olyan kiszámíthatatlan helyzet, ahol a feltételek ismeretlensége miatt nem vagyunk képesek előrejelzéseket tenni. Ebből adódóan a kontingencia két típusa között nemcsak intenzitásbeli, hanem alapvető, természetüket illető (szubsztantív) különbség is van. A válsághelyzetekhez a knighi megkülönböztetésből is a bizonytalanság kategóriája társítható.²

Összességében a kontingencia egy „puhább” és egy „keményebb” fogalma között kíséreltünk meg különbséget tenni (1. táblázat), így különítve el a normál állapotot a válsághelyzetektől. A következő részben a kontingencia fogalmát a politikai cselekvéssel próbáljuk meg kapcsolatba hozni.

1. táblázat. A kontingenciához kapcsolódó fogalmi megkülönböztetések

		Schedler	Knight
politikai	normál állapot	meghatározatlanság	kockázat
helyzet	válsághelyzet	bizonytalanság	bizonytalanság

HÁTTÉR- ÉS OPERATÍV KONTINGENCIA³

A politikai cselekvés és a kontingencia fogalma közti kapcsolat megteremtéséhez Kari Palonen egyik munkáját (Palonen, 1998) hívjuk segítségül. Palonen különbséget tesz „machiavelli pillanat” (*Machiavellian Moment*) és „weberi pillanat” (*Webersche Moment*) között.⁴ Érvelésének lényege erősen leegyszerűsítve az, hogy, hogy míg az előbbiben a kontingencia a politikai cselekvés számára külsődleges kihívásként jelentkezik, addig utóbbiban a politikai cselekvés konstitutív elemévé válik. Palonen az előbbit háttér-, az utóbbi operatív kontingenciának nevezi. Az alábbiakban pontokba szedve kíséreljük meg megvilágítani a Palonen-féle különbségtétel lényegét. Ez azért is fontos számunkra, mert ezek a megfontolások adják majd a politikai vezetés és válság kapcsolatát leíró tipológiánk alapját.

(1) A politikai cselekvés háttere a machiavelli pillanatban bizonytalan. A *fejedelem* központi problémája a mások fegyvereivel és a szerencsével újonnan szerzett egyeduralom megtartása. Machiavelli hangsúlyozza, hogy az uralkodó helyzete ilyen feltételek esetén a legnehezebb, mivel nem támaszkodhat a tradicionális legitimitásra (szemben a trónt öröklő fejedelemmel), így kénytelen a fent nevezett „két legbizonytalanabb dologra” hagyatkozni. Azok a körülmények tehát, amelyek a bizonytalanságot meghatározatlansággá szelídítenék, nyilvánvalóan hiányoznak. Ezzel szemben Weber munkásságának történeti kontextusát a bürokratizáció alkotja, amely stabil hátteret biztosít a politikai cselekvésnek, sztenderd eljárásmodjaival és szabályaival csökkentve a helyzet kontingenciáját.

(2) Machiavelli számára a legnagyobb fenyegetés, amellyel a politikai cselekvésnek szembe kell néznie, a *fortuna* pusztítása. Utóbbi „*A fejedelem*” huszonötödik fejezetében „némely pusztító folyóhoz” hasonlítja. Ezzel szemben Weber számára a politikus legfontosabb teendője nem a *fortuna* megzabolázása, hanem a bürokratikus struktúra „megkövülésének” megakadályozása. Másképp fogalmazva: elsősorban nem a rend megteremtésének lehetőségei izgatják, hanem éppen ellenkezőleg: a politika fenntartásának hogyanja (Palonen, 2001). A két szerző elképzelései közötti különbséget jól megvilágítják az általuk használt metaforák: míg Machiavelli fejedelme olyan „gátmunkásként” van jellemezve, akinek „gátakat és töltéseket” kell építenie a megáradt folyó megfékezésére (Machiavelli, 2006: 122–123.), addig Weber a politikai tevékenységet „kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrásaként” jellemzi (Weber, 1998: 209.). Ez utóbbi, Palonen értelmezésében, új horizontok nyitását jelenti a politikai cselekvés számára.

(3) A politikai cselekvők elsődleges feladata a fentiekből következik. Ez Machiavelli számára a jól ismert „*mantenere lo stato*”, azaz fenntartani a hatalmát és a kormányzat aktuális formáját. Megjegyzendő: felfogásában kétségtelenül van egy innovatív elem, amely leginkább a róka figurájához köthető (Machiavelli, 2006: 88.), amely ravaszsága révén – szemben az oroszlán erejével – nem

csak a *fortuna* megfékezésére, hanem kihasználására is képes lehet bizonyos mértékig. Ez azonban – legalábbis Palonen szerint – másodlagos tulajdonság; a fő probléma még mindig a *fortuna* túlhatalmának való kitettsége. Weber politikai vezetőjének fő feladata ezzel szemben saját politikai mozgásterének megteremtése a fennálló bürokratikus korlátok között.

(4) Érdemes megemlíteni, hogy a politikai cselekvés mindkét felfogása öltethet patológikus megjelenési formát. Machiavelli számára a *mantenere lo stato* magasabb célok (dicsőség szerzése, az alattvalók jólétének elősegítése) nélkül megvetendő (vö. Skinner, 2002: 143–144.). Ugyanígy Weber sem híve a politikai kalandorságnak, amely a kockázatvállalásra öncélként tekint. Bár aggasztja a bürokrácia befolyásának növekedése, mindazonáltal elismeri a bürokrácia mint stabil cselekvési háttér fontosságát, amíg az nem lehetetleníti el a politikát.

(5) Ahogy korábban említettük, Palonen könyvének fő tézise a kontingencia helyének megváltozása. Míg a machiavelli pillanatban a kontingencia külsődleges a politikai cselekvés számára, megoldandó feladatként jelenik meg, addig a weberi pillanatban a politikai cselekvés elemévé válik. Ahol az elsődleges probléma (a kontingencia szimbólumaként felfogott) *fortuna* pusztító ereje, ott a politikai cselekvés magától értetődően a kontingencia *ellen* irányul. Egy bürokratizálódott világban azonban adódik a kontingencia összekapcsolása a cselekvési szabadsággal. Ezért a politikusok a kontingencia *által*, nem ellene cselekszenek.

(6) Az előző pontból következően a kontingencia háttérfeltételből (*fortuna*) a politikai cselekvés operatív elemévé válik. A háttér- és operatív kontingencia fogalmi fogják a válság és a politikai cselekvés viszonyát leíró, a következő részben bemutatandó tipológiánk alapját alkotni. Palonen megkülönböztetésének elemeit a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. táblázat. A machiavelli és a weberi pillanat összehasonlítása

	a machiavelli pillanat	a weberi pillanat
politikai cselekvés háttere	bizonytalan (újjonnan szerzett egyeduralom)	stabil (bürokratizáció)
fő fenyegetés	külső sokkok (<i>fortuna</i>)	stagnálás, a bürokratikus struktúrák „megkövülése”
a politikai vezető fő feladata	rend és biztonság megteremtése (metafora: gátépítés)	mozgáster megteremtése (metafora: „kemény deszkák [...] átfúrása”)
patológikus forma	a <i>status quo</i> pusztá őrzése	állandó felforgatás, az államot fenyegető felelőtlen politika
cselekvés és kontingencia közötti kapcsolat	cselekvés a kontingencia <i>ellen</i> (politika = <i>Spiel gegen die Kontingenzenz</i>)	cselekvés a kontingencia <i>által</i> (politika = <i>Spiel durch die Kontingenzenz</i>)
kontingencia típusa	háttérkontingencia (<i>Kontingenzenz des Handelns</i>)	operatív kontingencia (<i>Kontingenzenz im Handeln</i>)

A POLITIKAI VEZETÉS LEHETSÉGES FORGATÓKÖNYVEI

Eddig azt kíséreltük meg kifejtetni, hogy (1) a válsághelyzeteket a kontingencia egy speciális típusa, a bizonytalanság jellemzi, illetve hogy (2) a kontingencia lehet mind a politika cselekvés háttérének meghatározója, mind a politikai cselekvés konstitutív eleme. Ebben a részben az eddigi fogalmi megkülönböztetések alapján először felállítunk egy analitikus tipológiát, amely a politikai cselekvés, valamint a normál állapot és a válsághelyzetek közti lehetséges kapcsolatot hivatott leírni. Másodszer pedig empirikus példákkal kísérjük meg szemléltetni a tipológia hasznosságát.

A tipológia megszerkesztéséhez Palonen fogalmi megkülönböztetését tekintjük kiindulópontunknak: a kontingencia két paloneni típusa alkotja mátrixunk két dimenzióját (3. táblázat). Ahogy korábban említettük, Oakeshottot követve feltételezzük, hogy *minden* politikai helyzet kontingens bizonyos mértékig. Mindazonáltal, ahol a kontingencia mindkét, Palonen által elkülönített formája alacsony, ott normál állapotról beszélhetünk (A-negyed). Itt a lehető legtágabb értelemben vett konvenciókat (szokásos eljárások, politikai viselkedési minták, jogrend, stb.) sem külső sokk nem bontja meg, sem a politikai szereplők nem kezdik ki. A többi három negyedben a kontingencia két típusának együttes jelenléte magasabb, így a B-, C- és D-negyedekben válsághelyzetről beszélhetünk.

A háttérkontingencia szintje a B- és C-negyedekben magasabb, mint a normál állapotban. A háttérkontingencia megnövekedését a politikai cselekvő szempontjából exogénnek tekinthető sokkhatásokhoz kötjük. Ilyen sokk lehet például egy világgazdasági válság, egy természeti katasztrófa, egy terrorcselekmény, vagy egy idegen ország hadüzenete.

Az értelmezésnek és jelentésadásnak jelentős szerepe van minden politikai helyzetben. Amikor pedig a szabályok és normák külső sokk hatására megkérdőjeleződnek, a politikai vezetők helyzetértelmezése még ennél is nagyobb jelentőségre tesz szert (vö. Hall, 1993; Boin et al., 2005; 2008). Külső sokkhatás esetén a vezető – legalább analitikus értelemben – mindig választhat, hogy az eseményeket az uralkodó paradigma vagy a narratíva keretrendszerében kísérel meg értelmezni és kommunikálni, a kontingencia azonnali csökkentésére törekedve; vagy megkísérel új paradigmát vagy narratívát alkotni, és annak keretében értelmezni az eseményeket. Utóbbi esetben, mivel megkérdőjelezi az uralkodó paradigmát vagy narratívát, a kontingencia átmenetileg elkerülhetetlenül nőni fog. Mindebből adódóan a B- és a C-negyedekben a válság kihasználásának (*crisis exploitation*, Boin et al., 2008) különböző stratégiáiról beszélhetünk.

A fő különbség a korábban idézett, válságkezeléssel foglalkozó irodalmak és a mi megközelítésünk között, hogy utóbbi figyelembe veszi azt a lehetőséget, hogy a politikai cselekvők szándékosan is emelhetik a tétet (fenyegetés),

a kontingencia (pontosabban bizonytalanság) szintjét, és tudatosan eltúlozhatják a teendők sürgősségét. Mindezt tehetik politikai cselekedetekkel, vagy nyilvános értelmezéssel, válság-narratívával. Arról tehát, hogy egy külső sokk a B vagy a C-negyedbe kerül, a politikai cselekvőnek a sokkra adott reakciója dönt. Az eddigiekkel szemben azonban a D-negyedben a politikus a válságot nem pusztán értelmezi vagy újradefiniálja, hanem ő maga *találja fel* vagy *találja ki*, azaz a válságot ő maga *teremti*.⁵

3. táblázat: Válság és vezetés kapcsolatának lehetséges forgatókönyvei

	<i>alacsony</i>	háttérkontingencia szintje	<i>magas</i>
<i>alacsony</i>	A – normál állapot 1. nincs exogén sokk 2. kontingencia mint meghatározatlanság 3. nincs kivételes kényszer a gyors döntésre, a cselekvésre 4. normák, intézmények, konvenciók nincsenek veszélyeztetve 5. nincs innováció 6. a cselekvő fő célja: céljai megvalósítása az adott intézményi keretben		B – válság mint exogén sokk 1. válsághelyzet: exogén sokk 2. kontingencia mint bizonytalanság 3. kivételes kényszer gyors döntésre, cselekvésre 4. intézmények veszélyben, megóvásuk finomhangolással 5. nincs innováció, konvencionális válságmenedzselés 6. cselekvő fő célja: kontingencia szintjének azonnali csökkentése, külső sokk átvészelése
<i>operatív kontingencia szintje</i>	D – endogén válsággenerálás 1. válsághelyzet: endogén válsággenerálás, külső sokk nélkül 2. kontingencia mint bizonytalanság magas szintje (a politikai cselekvés által okozva) 3. tudatosan generált kivételes kényszer gyors döntésre, cselekvésre 4. intézmények átszervezése, vagy felváltása újakkal 5. innováció: konvenciók és konvencionális autoritások megkérdőjelezése 6. cselekvő fő célja: mozgásterének bővítése a kontingencia szintjének növelésével		C – újradefiniált válság 1. válsághelyzet: exogén sokk és endogén válsággenerálás, újraértelmezés révén 2. kontingencia mint bizonytalanság 3. kivételes kényszer gyors döntésre, cselekvésre 4. intézmények veszélyben, átalakításuk tudatos cselekvéssel 5. innovatív válságmenedzselés: konvenciók és konvencionális autoritások megkérdőjelezése 6. cselekvő fő célja: mozgásterének bővítése a kontingencia szintjének további növelése révén; ugyanakkor a kontingencia általa még kezelhető szinten tartása
<i>magas</i>			

Az A- és B-negyedekkel ellentétben a C- és a D-negyedekben az *operatív kontingencia* szintje magas. Operatív kontingenciáról akkor beszélünk, amikor a politikai cselekvő szándékosan cselekszik vagy beszél úgy, hogy bizonyta-

lanságot keltsen, például a konvenciók, konvencionális autoritások, a fennálló jogrend, stb. megkérdőjelezésével. Mindez gyakran jár közpolitikai paradigmaváltással (Hall, 1993; vö. Blyth, 2013), azaz bizonyos közpolitikai célok nagymértékű megváltoztatásával, amely egyaránt túlmutat mind az elsőrendű, mind a másodrendű változtatásokon (azaz mind a szabályozás mértékének, mind a közpolitika eszközeinek megváltoztatásán).

A következőkben a politikai cselekvés és a válsághelyzet mind a négy, tipológiánk szerint lehetséges kapcsolatát elemezzük részletesen, példákkal szemléltetve őket. Válság és cselekvés lehetséges kapcsolatai közül kettővel foglalkozunk részletesebben: az exogén eredetű válsághelyzet újraértelmezésével (C-negyed, itt a háttér- és az operatív kontingencia együtt van jelen), illetve az endogén válsággenerálással (D-negyed, itt az operatív kontingencia működik). Bár teljesen tiszta esetek nincsenek, reményeink szerint példáink elősegítik majd a kontingencia két típusa közötti különbség megértését.

AZ A-NEGYED: NORMÁL ÁLLAPOT

Az A-negyed a politika normál állapotát jelöli, amikor mind a háttér-, mind az operatív kontingencia szintje alacsony. Nincs rendkívüli helyzet vagy válság, nem veszélyeztetni semmi az intézményeket vagy a kialakult konvenciókat, az átlagosnál nem nagyobb a politikai döntésekre nehezedő időbeli nyomás. A kormányzat politikája alapvetően lassan, fokozatosan változik az inkumbens közpolitikai irányvonalához való kiigazítás révén, vagy a szakpolitikai területek környezetében jelentkező változások hatására. A politikai folyamatokban végbemenő változások időben nem egyenletesen oszlanak el, így a kontingencia szintje nem konstans, hanem fluktuáló. Például választások vagy kormányváltás idején a rendszerben megjelenő bizonytalanság megnöveli a kontingencia szintjét, ez azonban a parlamentáris kormányzatokban a normális ügymenet része. Más szóval az ilyen szituációkban a szabályok és köteleességek, normák és konvenciók nincsenek nyomás alatt, hisz a bizonytalanság e szintje bele van kalkulálva a politikai folyamat „forgatókönyvébe”. Habár a közpolitikai irányváltásokkal átmenetileg megnő a kontingencia szintje, azt mégis a normál, kiszámítható politika részeként szokás elkönyvelni. Kiugró eset, ám még mindig az A-negyedbe helyezhető el a kontingencia figyelemreméltó jelenléte a gyakori kormányválságokat produkáló francia negyedik köztársaságban az 1958-as válságig.⁶ Marcel Merle francia történész úgy érvel, hogy e rezsim keretei között: „[A] kormányzati instabilitásból nem mindig következett politikai instabilitás [...] a kormányválságok többsége tulajdonképpen egyfajta viszonylagos folyamatosság része volt, amivel a kormányválság szinte kormányzati eszközzé vált.” (Merle, 2007: 445–446.).

Értelmezésében a negyedik köztársaság bukása nem a gyakori kormányváltásoknak, hanem a rezsim gyarmati kérdésekben megfigyelhető döntésképtelenségének volt köszönhető.

A B-negyed: exogén sokkok (strukturalista forgatókönyv)

Ebben a negyedben, noha az exogén sokkok megkérdőjelezik a normális ügymenetet és a bevett gyakorlatot, a válságkezelés mégis konvencionális eszközökkel történik, célja pedig a kontingencia azonnali csökkentése. Az exogén sokkok mindig kétségbe vonják a konvencionális autoritásokat és a normál politika irányát, de a válság természete és súlyossága sohasem magától értetődő, mindig vita tárgyát képezi. A B-negyed eseteiben a krízist sokkal inkább anomáliának tekintik, semmint szisztematikus problémának, ez pedig a válságkezelés konvencionális eszközeit teszi indokoltá. A külső sokkok, mint például a természeti katasztrófák, világgazdasági válság és terrorcselekmények gyors reagálást követelnek a politikai vezetőktől. Lássunk néhány példát!

A technokrata válságkezelés egyik legjobb példája Mario Monti kormánya Olaszországban (McDonnell–Valbruzzi, 2014). Montit Silvio Berlusconi lemondása után, 2011. november 12-én kérték fel kormányalakításra, azzal a kifejezett céllal, hogy kezelje a begyűrűzött hitelválságot. A nagyobb politikai pártok az olasz parlament mindkét házában elfogadták Monti megszorító intézkedéseit (adóemelések, munkaerőpiaci reformok, nyugdíjreform), amelyek célja kivezetni Olaszországot a romló gazdasági helyzetből, továbbá a piac bizalmának és a pénzügyi stabilitásnak a visszaállítása volt. Annak ellenére, hogy a 2012-es költségvetés elfogadását követően visszalépését ígerte, Monti egy liberális centрупártot alapított Polgári Választás (*Scelta Civica*, SC) néven, és elindult a következő választásokon.

A Spanyolországban kormányzó Néppártot (*Partido Popular*, PP) és Jose María Aznar miniszterelnököt 2004. március 14-én, közvetlenül az országos választások előtt érték a madridi terrortámadások, amelyek Madrid egyik főpályaudvarán történtek, 192 halálos áldozatot és 1430 sebesültet követelve. Március 11-ig a kormányzó párt a közvélemény-kutatásokban biztos, 5 százalékos előnyt tudhatott magáénak a riválisaival szemben. Noha a kormányzat gyors reakcióval válaszolt a terrortámadásra, mégis rosszul értelmezte a válságszituációt és így elvesztette az „értelmezési harcot” (*meaning-making battle* – Olmeda, 2008). A kormányzó párt a baszk szeparatista mozgalmat (*Euskadi ta Askatasuna*, ETA) tette felelőssé, és ezt a narratívát az ellentmondó tények napvilágra kerülését követően is fenntartották. Az ellenzékben levő Spanyol Szocialista Munkáspárt (*Partido Socialista Obrero Español*, rövidítve PSOE) könnyen ki tudta szorítani a hivatalos narratívát a közbeszédből. Rivális értelmezésükben a terrortámadást az al-Kaida büntetéseként állították be az iraki

háborúban való spanyol részvételért (noha a spanyol haderő csak békefenntartói feladatot látott el). A tizenegy millió embert mozgósító demonstrációkat követően végül a PP elvesztette a választásokat (Olmeda, 2008).

Ezzel ellentétes következményt eredményezett egy, sok tekintetben hasonló szituáció, a 2002-es elbai árvíz, Németországban. A német szociáldemokrata kancellárnak, Gerhard Schrödernek az évszázad árvizével kellett szembenéznie, amely kilenc milliárd eurónyi kárt okozott, és a több mint 126 ezer ember bevonását tette szükségessé az árvízi védekezésbe és kármentésbe. Hat héttel a szövetségi választások és közvetlenül az árvíz előtt Németország keleti részében a közvélemény-kutatások a jobbközép ellenzék (CDU) előnyét és a vörös-zöld koalíció minimális többségét jósolták. Az árvíz azonban sokat változtatott a képen: a katasztrófa korai szakaszában a szövetségi kormány hatékonyan reagált, pénzügyi segítséget nyújtva az érintett tartományoknak. Emellett az árvíz miatt elterelődött a figyelem a magas költségvetési hiányról, amely miatt Schröder korábban nyomás alá került. A kancellár és kihívója közötti pozicionális aszimmetria miatt a CSU/CDU által támogatott Edmund Stoiber nem tudta tartani a lépést az újrászó kormányfővel. Így az Elba áradása megváltoztatta a politikai helyzetet és az esélyeket, amely végeredményben Schröder kancellár újraválasztását eredményezte (Bytzek, 2008).

A C-negyed: újradefiniált válságok (konstruktivista forgatókönyv)

Ebben a mezőben a háttér- és az operatív kontingencia egyformán magas. Mindez annyit jelent, hogy a politikai cselekvő egy öt ért külső sokkra nem konvencionális választ ad, hanem – a tétet megemelve – a körülményeket nem anomáliaként, hanem rendszerszintű hibaként interpretálja. Azonban fontos megjegyezni, hogy mindez nem pusztán a válság súlyosságának, mélységének és természetének retorikai eszközökkel való eltúlzása. A „C” negyedben a politikai vezető (1) szisztematikusabb módon dramatizálja a válságot és (2) megkérdőjelezi az uralkodó policy paradigmát (Hall, 1993), vagy a domináns „közfilozófiát” (*public philosophy*) (Mehta, 2011) és a konvencionális autoritásokat. A már említett metaforával élve: míg a „B” negyed politikusa hajóskapitányként igyekszik – amilyen gyorsan csak lehetséges – kivezetni hajóját a viharos körülmények közül, a C és D mezőkben a vezetők felismerik, hogy a vihar nem feltétlenül jelent rosszat a kapitány szempontjából. Utóbb említett vezetők célja kialakítani vagy fenntartani a kontingencia magas szintjét, amelyen csak ők képesek úrrá lenni (lásd: Schabert, 2013).

Példaként kínálkozik a brit külpolitikai stratégia, Neville Chamberlaintől Winston Churchillig 1938–40 között, az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikája George W. Bush elnöksége alatt a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően, valamint Orbán Viktor unortodox gazdasági válságkezelése.

Az első eset egy kontrafaktuális példa. Az 1938-as müncheni egyezmény idején Winston Churchill új brit külpolitikai irányvonalat szorgalmazott Neville Chamberlain miniszterelnökkel szemben. Chamberlainnel ellentétben Churchill felismerte, hogy a konvencionális brit külpolitika Adolf Hitlerrel szemben nem lehet eredményes. 1938. október 5-én a képviselőházban tartott beszédében a csehszlovák válság komolyságát hangsúlyozta, és alapvetően kérdőjelezte meg a brit külpolitikát.⁷ A Hitlerrel szembeni engedékenységet, mint Csehszlovákia feláldozása – érvelt – nem szolgálja a béke fenntartását Európában. A háttérkontingencia azonnali csökkentése, mint például a Hitlerrel való kibékülés helyett proaktív és határozott brit külpolitikát sürgetett, amellyel kiállnak Csehszlovákia függetlenségéért, új szövetséget hoznak létre Európában Hitler ellen, s felfegyverzik Nagy-Britanniát még akkor is, ha ezzel növekszik a bizonytalanság és a közvélemény aggodalma. Churchill tehát az operatív kontingenciával kívánt élni. Felismerte, hogy az esetleges konfliktus vagy háború a náci Németország ellen nem egyszerűen bizonyos területek megszerzéséről vagy elvesztéséről, illetőleg a britek európai befolyásának csökkenéséről szól, hanem sokkal nagyobb tétje van; ez a Nyugat alapvető értékeinek és a brit életformának lehetséges elvesztése. Azonban a brit politikában a paradigmaváltásra csak két évvel később került sor, mikor Chamberlaint Churchill követte a miniszterelnöki székben.

A második példánk a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmény, amely sokkolta az amerikai nemzetet, és évekre válságos atmoszférát teremtett a nemzetközi politikában. A nemzetegyesítő hatás (*rally round the flag effect*) példátlan támogatást teremtett George W. Bushnak új, „háborús elnöki” szerepében (Eichenberg et al., 2006; Hetherington and Nelson, 2003); Bush időlegesen karizmatikus vezetővé vált (Greenstein, 2008). Határozott közpolitikai választ fogalmazott meg: új intézmények felállításával (Nemzetvédelmi/Belbiztonsági Minisztérium, *Department of Homeland Security*), régiek újrászervezésével (Szövetségi Válságkezelési Ügynökség, *Federal Emergency Management Agency*), új törvényi alapok megteremtésével (*US Patriot Act*), valamint az alkotmányos tradíció és a kongresszus felhatalmazásán alapuló elnöki háborús hatalom (*Presidential War Power*) használatával. Egyetérthetünk a szakirodalommal abban, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadás „fel nem fogható válságot” (*incomprehensible crisis* – Boin et al., 2008: 19.) jelentett. Ennek jellemzője, hogy szétfeszíti a hagyományos értelmezési kereteket, nagy teret hagyva új interpretációk megalkotásának. A „terror elleni háború” és a „Gonosz tengelye” elleni harc köré felépített ún. Bush-doktrína ilyen új, eredeti *frame*-nek tekinthető. Noha a preventív csapások, az unilateralizmus és a demokrácia terjesztése az „amerikai kivételesség” nevében már korábban is megfogalmazódott, mégis, a Bush-doktrína új korszakot nyitott az amerikai kül- és biztonságpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban. Bush új közpolitikai paradigmát teremtett (Nagan–Hammer, 2004). Egyoldalú végrehajtói intézkedéseivel ki-

terjesztette háborús elnöki szerepét, sőt, az ún. elnöki végrehajtói rendelkezéseken (*signing statement*) keresztül egyes, a kongresszus által jóváhagyott jogszabályok vagy egyes részeik alkalmazását is felfüggesztette (Galvin, 2009). Noha a terrorizmus elleni belföldi intézkedések csökkentették a háttérkontingenciát, annak végrehajtási módja (jogtalan lehallgatások, bírói határozat nélküli fogvatartás) növelte az operatív kontingenciát, amelyet tovább erősítettek a megelőző katonai csapások a terrorizmus támogatásával vádolt rezsimek ellen (Afganisztán és Irak). Bush folyamatosan emelte a tétet, mígnem 2005–06-ra elvesztette a kongresszus támogatását, és több esetben a Legfelsőbb Bíróság is felelősségre vonta – így elnökségének utolsó éveiben „béna kacsává” vált.

Harmadik esetünket Orbán Viktor magyar miniszterelnök unortodox gazdaságpolitikája adja. A konvencionális válságkezeléssel szemben, amelyet elődje, Bajnai Gordon alkalmazott, Orbán ún. unortodox intézkedésekkel kísérelte meg stabilizálni a költségvetést és finanszírozni az ország szuverén adósságát. A Fidesz a 2010-es országgyűlési választásokon elért földcsuszamlásszerű győzeleme után, amelyen a szavazatok 53%-át és a mandátumok több mint kétharmadát szerezte meg, Orbán arra használta az adódó lehetőséget, hogy radikálisan újraértelmezze a válság természetét és a kezelésére alkalmazandó eszközöket. A parlamenti szupertöbbség, amelyet kvázi forradalmi kontextusba helyezett („szavazófülkékben lezajlott forradalom”), lehetővé tette egy új rezsim életre hívását (Körösi, 2015). Az újonnan megválasztott miniszterelnök először – Magyarországot Görögországhoz hasonlítva – egy drámai válságnarratívát vezetett be, majd új, innovatív eszközöket alkalmazott a válság kezelésére. Habár Orbán az Európai Unió által megfogalmazott követelményeknek megfelelően a költségvetési hiányt a GDP 3%-a alatt tartotta, más ügyekben megkérdőjelezte a konvencionális eszközöket és autoritásokat. Egy parlamenti beszédében a következőképp fogalmazott: „Nincs kit másolnunk, nincs kinek a példáját követnünk, e pillanatban sehol nincsenek kész, használható tankönyvek, legfeljebb ezeknek a vázlatok körvonalazódnak. Az új recepteket most és nekünk kell – ráadásul a mindennapi küzdelmek során – kiokoskodnunk, kiizzadnunk magunkból. Továbbra sem szabad tehát megijednünk a bátor és új megoldásoktól, és nem szabad azzal törődnünk, hogy mások mit szólnak mindehhez”⁸

Orbán a költségvetési hiány és az államadósság problémáját egy szélesebb válságnarratívába helyezte. Ebbe a narratívába sűrítette egyrészt a 2008-as nemzetközi pénzügyi válságot; másrészt a hazai belpolitikai válságot, amelyet Gyurcsány Ferenc őszi beszéde gerjesztett 2006-ban és amely kormányellenes demonstrációkban, utcai erőszakhullámban csúcsonyult ki; harmadrészt a világgazdasági átalakulásokat (globalizált pénzügyi kapitalizmus); és az Európai Unió globális térszerkesztését is. Orbán a pénzügyi válság újra-, illetve átértelmezésével exogénből *endogén* jelenséget alkotott. A válságot sikeresen

használta eszközként, hogy a baloldalt, a liberálisokat és a nemzetközi intézményeket, mint az IMF, tüntesse fel felelősként a „bűnbakképző játékban” (*blame game* – Boin et al., 2005). Mindezzel legitímálta a hatalomra kerülése után alkalmazott unortodox válságkezelést. „Szabadságharcában” Orbán elutasította az IMF-hitel következő részleteinek lehívását és az IMF valamint az EU által tanácsolt gazdaságpolitikát. A kontingenciát csökkentő intézkedések, reformok helyett nagyobb kockázatokat vállalt. A piacról finanszírozta az ország szuverén adósságát, ezáltal pedig – megszabadulva az IMF kontrolljától – szélesebb mozgásteret teremtett magának a hazai belpolitikában.⁹ A szabadságharc narratívája szerint az unortodox gazdaságpolitika célja az ország szuverenitásának a visszaszerzése a multinacionális cégektől, nemzetközi pénzügyi intézményektől (pl. IMF) és bankoktól, valamint a szupranacionális szervezetektől.

Az ilyen és ehhez hasonló konfliktusok azonban tovább növelték a bizonytalanságot. Sőt az ún. „keleti nyitás” politikája, az Oroszországgal kialakított szorosabb politikai és gazdasági kapcsolatok aláásták az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyt. A konfliktusok és a kontingencia magas szintjének a fenntartása stratégiai célokat szolgált az orbáni politikában, ezért a válság előtti normál állapot visszaállítása helyett permanenssé váltak a rendkívüli intézkedések. A bevezetett új, unortodox kormánypolitikát több alkalommal is sikeresen támogatták *top-down* állampolgári mobilizációval (Békemenet, Nemzeti konzultáció) (Metz, 2015). Orbán cselekvési stratégiájával beleillik azon politikusok sorába, akik nemcsak a háttérkontingencia ellen, hanem az operatív kontingenciát kihasználva, más szóval a bizonytalanság növelésén keresztül is cselekedtek. Érdekes adalék lehet, hogy Orbán 2014-es tusnádfürdői beszédében utal is a kontingenciához való viszonyára: „[A]zt a mondatot kell mondanom Önöknek, ami talán kevésnek tűnik majd egy magas hivatalt betöltő embertől, hogy a jövő lényege, hogy bármi megtörténhet. [...] [A]z események pontos vagy megközelítőleg pontos előrejelzése szinte lehetetlen.”¹⁰

A D-negyed: endogén válsággenerálás (voluntarista forgatókönyv)

A B- és C- negyedektől eltérően a D-mezőben nincs nyilvánvaló külső sokk. Itt a vezető generálja a krízist, hogy ezzel növelje saját mozgásterét. Az alábbiakban három eseten keresztül mutatjuk be a politikai vezetés és az endogén eredetű válságok kapcsolatát.

Hogy egy extrém esettel indítsunk: a Reichstag épületének 1933. február 27-i felgyújtása, amennyiben elfogadjuk a feltételezést, hogy a gyújtogatás a nemzetiszocialisták műve volt, plasztikusan illusztrálja a D-negyedet. Az eseményt az NSDAP saját mozgásterének bővítésére használta fel, ez szolgált indokul a rendkívüli állapot kihirdetésére (weimari alkotmány 48. §), a szabad-

ságjogok szűkítésére és a rivális kommunista párt tagjainak a letartóztatására. Ezek jelentették a kiépülő új rendszer első lépéseit.

Második példánkat Charles de Gaulle francia elnök 1962-es alkotmányreformja adja (Gaffney, 2010: 40–44.). Ha nem is a várt módon, de ekkorra de Gaulle megoldotta az algériai válságot. A felállított dimenziókban gondolkodva tehát: a háttérkontingencia, amely de Gaulle-t 1958-ban hatalomba emelte, eltűnt; visszatérni látszott a normál állapot. De Gaulle azonban felkavarta maga körül az állóvizet. Először is, május 15-én provokatív európai integráció ellenes beszédével elidegenítette az európapárti politikai szövetségeit (a kereszténydemokrata *Mouvement républicain populaire*-t). A motiváció egyszerű volt: de Gaulle teljesen másképp képzelte el a köztársaságot, mint az ellenzék, vagy éppen szövetségei. Ahogy Gaffney megjegyzi: „1962 drámai leszámolás volt a személyiségcentrikus politikát megerősíteni akaró De Gaulle és a többi politikai erő között, akik szerették volna »dedramatizálni« a köztársaságot” (Gaffney, 2010: 42.). Stratégiája az volt, hogy „eltávolodik az eddig őt támogatóktól, és új policy-pozíciókat vesz fel” (Gaffney, 2010: 41.). A második lépés a folyamatban a közvetlen elnökválasztásról szóló referendum bejelentése volt. Mindehhez azonban nem volt meg a szükséges alkotmányos alapja. „Amit tett, arra az általa elfogadtatott alkotmányban nem volt semmiféle alap; tetteivel saját cselekvése abszolút központiségét állította.” (Gaffney, 2010: 42.).¹¹ Miután a kormányzó többség ennek hatására kihátrált de Gaulle miniszterelnöke mögül, de Gaulle feloszlatta a Nemzetgyűlést, az új választásokat pedig a bejelentett népszavazás utánra írta ki. De Gaulle végül megnyerte a saját maga által megrendezett „leszámolást”: mind a referendumon, mind pedig a választásokon sikert aratott. Mindez jól példázza, miképpen lehet az operatív kontingencia révén, az „állóvíz felkavarásával” politikai előnyt kovácsolni. Az így generált rendkívüli helyzetben de Gaulle rezsim-átépítőként tudott fellépni; átalakította a francia kormányzati és politikai rendszert.

Harmadik példánk Orbán Viktornak és pártjának 2010 és 2014 közötti alkotmányozó politikája. Az alkotmányozás definíció szerint minden esetben rendkívüli helyzetet eredményez, hiszen a „játékszabályok” megváltoztatását jelenti. Ilyenkor előtérbe kerül és aktivizálódik a láthatatlan alkotmányozó hatalom (*pouvoir constituant*), azaz a politikai szuverén (Ackerman, 1998). Mindazonáltal ez a hatalom az alkotmányozás megtörténte után általában újra háttérbe húzódik, és visszaáll a normál állapot. A kontingencia szintje az alkotmányozás idejére átmenetileg megugrik, majd az új alkotmány elfogadásával ismét alacsonyabb szintre esik vissza, így újra tipológiánk „A”-negyedében találjuk magunkat. A bizonytalanság megnövekedése a politikai aktorok, az elitcsoportok és egyéb érintettek széleskörű bevonásával, konszenzusával elvileg a minimumra csökkenthető.¹²

A „szelíd”, konszenzusos alkotmányozás előbbi leírásától azonban Orbán alkotmányozó politikája nagyon messze állt. Az egyoldalú alkotmánymódo-

sítások és a hozzá kapcsolódó törvényhozás módosították a hatalmi ágak egyensúlyát, csökkentették az ellenőrző intézmények – az alkotmánybíróság, az ombudsman – hatalmát, gyengítették a bíróságok függetlenségét, végezetül bevezetésre került egy, jellegében az előzőnél jóval inkább többségi jellegű választási rendszer. Az orbáni alkotmányozás megváltoztatta továbbá az állam és a társadalom kapcsolatát, illetve gyengítette az egyház és az állam szétválasztását. Mindezen változások a rendkívüli vagy válsághelyzetekre jellemző módon lettek megvalósítva. Mindezek a változtatások felborították az 1990 utáni magyarországi politikai berendezkedés, illetve tágabb értelemben a posztkommunista politika status quóját, megkérdőjelezték a fennálló konvenciókat, intézményeket és konvencionális autoritásokat (AB, ombudsman).

Az alkotmányozó forradalom Orbán kreatív politikai vezetésének és szituációformálásának az eredménye. A permanens alkotmánymódosításokkal és törvényhozási dömpinggel Orbán egy egész parlamenti cikluson keresztül fenttartotta a kontingencia magas szintjét és a demokratikus átmenet óta nem látott mértékben szélesítette saját mozgásterét. Elméleti sémánkon belül maradván megállapíthatjuk, hogy a „forradalmi alkotmányozás” nem külső sokk és nem is alkotmányozási kényszer eredménye, hanem Orbán kreatív politikai vezetése. Talán a legfontosabb különbség a fenti, konszenzusos alkotmányozási sémához képest, hogy Orbán a permanens alkotmánymódosításokkal folyamatosan magasan tartotta a kontingencia szintjét, hogy mozgásterét bővítse.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy a politikai cselekvés és a kontingencia kapcsolatát elemezzük, amelyet a válság és a vezetés közti kapcsolat vizsgálatának segítségével próbáltunk elvégezni. Munkánk konceptuális, elméleti és empirikus eredményeket hozott, amelyet az alábbiakban megpróbálunk összefoglalni.

Az első, konceptuális szinten a kontingencia fogalmával igyekeztünk áthidalni a cselekvés és a struktúra közötti éles megkülönböztetést. Utóbbi ugyanis egyszerre akadály (háttérkontingencia), illetve eszköze a cselekvésnek (operatív kontingencia). Láthattuk, hogy az intézmények, beleértve a normákat, konvenciókat, de még a korszellemet (*Zeitgeist*) is, korlátokat szabnak a politikai cselekvés számára. Ugyanakkor az intézmények a válság- vagy rendkívüli helyzetben alakíthatóvá válnak a cselekvés által. Míg egyes vezetők számára az intézmények leküzdhetetlen korlátok, addig másoknak az operatív kontingencia növelésével, válság kreálásával átléphetők vagy/és átalakíthatók. A kontingencia tehát nem csak leküzdendő probléma, hanem eszköz is: szélesítheti a politikus mozgásterét, megkérdőjelezheti a meglévő (köz)politikai paradigmát, domináns „közfilozófiát”, és lehetőséget kínálhat új megalkotá-

sára, a konvencionális autoritások delegitimálására, újfajta válságkezelésre, vagy éppen a hatalmi viszonyok átalakítására vagy újraalkotására.

A kontingencia szerepe nagyban függ a politikai vezető képességeitől és céljaitól. A technokraták, mint például Monti, gátakat, töltéseket emelnek a *fortuna* ellen, míg de Gaulle, Bush vagy Orbán az intézményi megállapodások, gazdasági konvenciók és politikai autoritások „kemény fáját” igyekeznek „átfúrni”. Ahogy az orbáni alkotmányozó politika példája is jól mutatta, a politikai vezetők nemcsak a kívánt változtatások keresztülvitele céljából növelhetik meg a kontingenciát (átmeneti jelleggel), hanem annak magasan tartása révén állandósíthatják is a rendkívüli állapotot.

A fogalmi szint mellett tanulmányunk a válság és a vezetés kapcsolatának vizsgálatához próbált hozzájárulni elméleti és empirikus dimenzióban egyaránt. Elméleti szinten munkánknak két hozadékát emeljük ki. Először, bevettünk egy fogalmi tipológiát, amely áttekintést ad válság és vezetés kapcsolatának eltérő felfogásairól. Ez a tipológia megítélésünk szerint bizonyos mértékig képes enyhíteni a struktúra és a cselekvés közötti merev elválasztást azáltal, hogy ugyanazt a fogalmat (a kontingenciáét) használja mindkettő leírásakor. A kontingencia, ahogy láthattuk, lehet a struktúra eleme, amely korlátozza a cselekvést (háttérkontingencia), azonban operatív eszközzé is válhat, amennyiben a politikai cselekvő akar és képes kockázatot vállalni (Weber), vagy éppen felváltva formálja rendd a káoszt és teszi ismét kaotikussá a rendet (Schabert, 2013). Schabert és Weber koncepciója a politikai cselekvés „monista” felfogása felé mutat, ahol a kontingencia mindent áthat, szemben a cselekvést és a struktúrát mereven elválasztó „dualista” felfogásokkal, amelyek a kontingenciát többnyire a struktúra sajátosságaként értelmezik, a politikai cselekvés elsődleges feladatának pedig annak enyhítését tartják. Másodszor, a tipológia célja nemcsak az eltérő szakirodalmi értelmezések feltárása volt, hanem egyúttal fel is kívánta hívni a figyelmet egy, a kortárs válságirodalmak által alapvetően elhanyagolt lehetőségre: ez a D-negyed voluntarista válság-generálása, a leginkább „weberi” foratókönyv, ahol nincs jelen exogén sokk, és maguk a politikai vezetők generálnak válságot.¹³

Empirikus szinten tanulmányunknak szintén két hozadékát látjuk. Először is, a tipológia hasznos lehet nagyjából hasonló körülmények közötti gyökerelesen eltérő stratégiák összehasonlítására. Montinak és Orbánnak egyaránt a 2007–2008-as globális pénzügyi válságot követő európai adósságválság és „nagy recesszió” gazdasági következményeit kellett kezelniük. Bár nyilván a strukturális körülmények különbsége sem elhanyagolható, mindazonáltal a két kormányfő stratégiái közötti eltérés mértékét pusztán ilyen sajátosságok aligha magyarázzák. Míg Orbán a gazdasági problémákat egy szélesebb válságnarratívába ágyazta, operatív módon növelve meg a nemzetközi pénzügyi környezet által keltett bizonytalanságot, addig Monti célja a háttérkontingencia azonnali csökkentése volt, és ehhez a gazdasági válságkezelés konvencionális

best practice-éhez folyamodott. A stratégiák ugyanezen különbsége jelenik meg Bush és Aznar esetében. Míg előbbi sikeresen tágította mozgásterét a szeptember 11-i terrortámadások után, a „terror elleni háború” narratívájával legitimálva *policy*-intézkedéseit, addig Aznar a spanyol kormányok megszokott reakcióját vette elő a madridi terrortámadások után, az ETA-t vádolva a támadással. Ezek az eltérő reakciók komoly következményekkel jártak a két politikai szempontjából.

Másodszor, Orbán és de Gaulle D-negyedben elemzett esetei a demokratikus keretek közötti válsággenerálás egy speciális esete felé mutatnak, amelyet nevezhetünk „alkotmányos játszmának”. Két, ezzel kapcsolatos megjegyzéssel zárnánk a tanulmányt. Egyfelől, mind a politikai vezetéssel, mind a demokráciaelméletekkel foglalkozó irodalmak számára érdekes kutatási problémát jelenthetne további demokratikus keretek közötti válsággenerálási technikák azonosítása. Másfelől, a két, általunk azonosított „alkotmányos játszma” közötti különbség szintén érdekes lehetne egy további kutatás számára. Mi egy különbséget emeltünk ki: míg de Gaulle csak átmenetileg – a politikai ellenfelekkel való „leszámolás” és az új normál állapot megformálásának idejére – élt az operatív kontingencia eszközével, Orbán próbálta állandósítani a kontingencia magas szintjét, egyfajta *perpetuum mobilé*vé formálva a magyar alkotmányos rendszert.

JEGYZETEK

¹ A különbség jól szemléltethető egy metafora kétféle alkalmazási módjával. Michael Oakeshott híres megfogalmazásában a politikusok „parttalan és feneketlen tengeren hajóznak; itt nincsen menedéket nyújtó kikötőből és nincsen mederfenék, ahol horgonyt lehetne vetni [...] A vállalkozás lényege az, hogy borulás nélkül a felszínen kell maradni.” (Oakeshott, 2001: 166.). Az oakeshotti leírás tekinthető a normál állapot leírásának: a kontingencia nem iktatható ki a politikából. Ugyanazon metafora Alexis de Tocqueville általi használata pedig a normál állapot és a válsághelyzet közötti különbséget szemlélteti jól. Az 1848-as párizsi forradalom által össze-zavart politikusokról írja: „azokat a folyami hajósokat juttatták eszembe, akiknek egyszerre nyílt tengeren kell megállniuk a helyüket: csak hogy a rövid folyami utakon szerzett tudás nem hogy nem segítette, de még akadályozta is őket a nagy kalandban, nem csoda, hogy sokszor még az utasoknál is rémültebbek és határozatlanabbak voltak” (Tocqueville, 2011: 124.).

² A kockázatvállalás tehát nem a bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság fogalmával jár együtt, hanem éppen ellenkezőleg. A cselekvő (nagyobb) kockázatvállalása nem a bizonytalan(abb) vagy kiszámíthatatlan helyzetnek a következménye, hanem annak, hogy a cselekvő a nagyobb valószínűséggel bekövetkező forгатókönyv „ellen fogad” egy olyan helyzetben, amikor a bizonytalanság alacsony, és a külső körülmények, valamint a többi szereplő viselkedése többé-kevésbé kiszámítható. Ilyen kiszámítható játék például a rulett, ahol egy játékos nagyobb, de

kiszámítható) kockázatot vállal, ha mondjuk, a páros számok helyett a nyolcas számra tesz fel tétet.

- ³ Az itt leírt olvasat Palonent követi a Machiavelli és Weber közötti különbségtételben. Megjegyzendő azonban, hogy *A fejedelemről* adható olyan olvasat is, amely komplexebb viszonyt feltételez *fortuna* és *virtú* között (lásd pl. Pocock, 1975: 156–182.). Szintén lehetséges a fejedelem cselekvését és karakterét jobban előtérbe helyező olvasat, amely a Machiavelli és Weber közötti hasonlóságokra fókuszál a különbségek helyett (lásd pl. Philp, 2007: 37–96.). Számunkra itt az eszméletörténeti pontosság helyett elsődlegesen az analitikus hasznosság fontos, ezért gondolatmenetünkben Palonen értelmezését követjük.
- ⁴ *A Machiavellian Moment* kifejezés eredetileg J. G. A. Pocock angol nyelvű művéből, míg a *Webersche Moment* Palonen németül megjelent könyvéből származik. Ezért szerepel a két kifejezés egymástól eltérő nyelven.
- ⁵ Megközelítésünk annyiban konstruktivistának tekinthető, amennyiben feltételezi: bár a különböző válsághelyzetek között vannak érdemi különbségek (például eredet tekintetében: külső sokk vagy tudatos generálás), mindegyik legalábbis formálható bizonyos mértékig az értelmezés és a cselekvés által.
- ⁶ Az első olasz köztársaság (1948–1992) hasonló példát nyújt a normál állapotban megjelenő kontingenciára.
- ⁷ Churchill's Speeches: The Munich Agreement. October 5, 1938. House of Commons. <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1930-1938-the-wilderness/the-munich-agreement>. 2015. 06. 10.)
- ⁸ Orbán Viktor „Az euróválságról” c. napirend előtti felszólalása, 2011. október 24. http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_ulin=122&p_felsz=10&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=10 (2015. 06. 10.)
- ⁹ Forradalmi intézkedések közé tartozott a különböző szektorokra, mint a bank, telekommunikációs és kereskedelmi ágazatokra, kivetett válságadók, közüzemi díjak csökkentése (rezsicsökkentés) vagy az erőteljes állami beavatkozás a piac és magántulajdon kapcsolatába, az állam és társadalom kapcsolatának megváltoztatása és az Alaptörvény megalkotása és életbeléptetése.
- ¹⁰ „A munkaalapú állam korszaka következik” – Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő (Báile Tuşnad) http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik (2015. 07. 19.)
- ¹¹ De Gaulle cselekvési stratégiájának alkotmányba ütköző volta egyértelműen elválasztja ezt az esetet az A-nyegyedtől.
- ¹² A konszenzuális alkotmányozás általában hosszú időt igénybe veő folyamat, mivel a kontingencia csökkentése érdekében teret kell biztosítani a felek közötti deliberációnak és egyezkedésnek.
- ¹³ Talán magától értetődő, de azért kiemeljük: tipológiánk ezen negyedében rendkívül különböző esetek kerülnek egymás mellé. Az *output* felől nézve: egy politikai berendezkedés teljes szétverése (Hitler és a Reichstag felgyújtásának esete) és egy politikai berendezkedés rezsimszintű átalakítása (Orbán, de Gaulle) között nyilvánvalóan nem lehet egyenlőségjelet tenni, és nyilván az utóbbi esetek között is számottevő különbségek fedezhetők fel. Ugyanígy az eszközhasználatban is óriási szakadék tátong az erőszak tömeges alkalmazása és az alkotmányos keretek időnkénti instrumentalizálása között. Mindez azonban csak azt jelzi, hogy nem volt célunk át-

fogó, összehasonlító tipológiát alkotni a politikai átalakulásokról, mindössze a válság és a vezetés kapcsolatának egy lehetséges forgatókönyvét akartuk megragadni, ahol a vezetők stratégiájában a közös pont a válság szándékos kreálása.

IRODALOM

- Ackerman, Bruce (1998): *We the People: Transformations*. Cambridge, Harvard University Press.
- Ansell, Chris–Arjen Boin–Paul t’ Hart (2014): Political Leadership in Times of Crisis. In: Rhodes, R. A. W.–Paul t’ Hart (eds.): *The Oxford handbook of political leadership*. Oxford, Oxford University Press, 418–433.
- Blondel, Jean (1987): *Political leadership: towards a general analysis*. London–Beverly Hills, Sage Publications.
- Blyth, Mark (2013): Paradigms and Paradox: The Politics of Economic Ideas in Two Moments of Crisis. *Governance*, 26/2, 197–215.
- Boin, Arjen–Allan McConnell–Paul t’ Hart (eds.) (2008): *Governing after crisis: the politics of investigation, accountability and learning*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Boin, Arjen–Paul t’ Hart–Eric Stern–Bengt Sundelius, (eds.) (2005): *The politics of crisis management: public leadership under pressure*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Buller, J.–T. S. James (2015): Integrating Structural Context into the Assessment of Political Leadership: Philosophical Realism, Gordon Brown and the Great Financial Crisis. *Parliamentary Affairs*, 68/1, 77–96.
- Bytzek, Evelyn (2008): Flood response and political survival: Gerhard Schröder and the 2002 Elbe flood in Germany. In: Boin, Arjen–Allan McConnell–Paul t’ Hart (eds.) (2008): *Governing after crisis: the politics of investigation, accountability and learning*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 85–113.
- Corwin, R. G. (1978): Power. In: Sagarin, E. (ed.): *Sociology: The basic concepts*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- Cronin, Thomas E. (1980): *The state of the presidency*. Boston, Little, Brown.
- Edinger, L. J. (1967): Editor’s introduction. In: Edinger, L. J. (ed.): *Political leadership in industrialized societies*. New York, Wiley, 1–25.
- Edinger, L. J. (1975): The Comparative Analysis of Political Leadership. *Comparative Politics*, 7/2, 253–269.
- Eichenberg, R. C.–R. J. Stoll–M. Lebo (2006): War President: The Approval Ratings of George W. Bush. *Journal of Conflict Resolution*, 50/6, 783–808.
- Gaffney, John (2010): *Political leadership in France: from Charles de Gaulle to Nicholas Sarkozy*. Basingstoke–New York, Palgrave Macmillan.
- Galvin, Daniel (2009): Presidential practices after 9/11: Changes and continuities. In: Renyi, M.–Meirong, F. (eds.): *Change and Continuity: The United States after 9/11*. Beijing, Beijing World Affairs Press.
- Genovese, Michael A. (1979): Democratic Theory and the Emergency Powers of the President. *Presidential Studies Quarterly*, 9/3, 283–289.

- Genovese, Michael A. (1986): Presidential Leadership and Crisis Management. *Presidential Studies Quarterly*, 16/2, 300–309.
- Greenstein, Fred I. (2008): The ‘strong leadership’ of George W. Bush. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5/3, 171–190.
- Grint, Keith (2005): Problems, problems, problems: The social construction of ‘leadership’. *Human Relations*, 58/11, 1467–1494.
- Hall, Peter A. (1993): Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*, 25/3, 275–296.
- Hargrove, Erwin C. (2004): History, Political Science and the Study of Leadership. *Polity*, 36/4, 579–593.
- Hetherington, Marc J.–Michael Nelson (2003): Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS: Political Science & Politics*, 36/1, 37–42.
- Heifetz, Ronald A. (1998): *Leadership without easy answers*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Hook, Sidney (1957): *The Hero in History*. London, Secker & Warburg.
- Jones, Bryan D. (1989): Causation, Constraint and Political Leadership. In: Jones, Bryan D. (ed.): *Leadership and Politics. New Perspectives in Political Science*. Lawrence, University Press of Kansas, 3–14.
- Kellerman, B. (1984): Leadership as a political act. In B. Kellerman (ed.): *Leadership: Multidisciplinary perspectives*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 63–89.
- Knight, F. H. (1921): *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston, Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Company.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris–MTA TK Politikatudományi Intézet, 401–422.
- Machiavelli, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Ford.: Lutter Éva. Budapest, Cartaphilus.
- Masciulli, Joseph–Mikhail A. Molchanov–W. Andy Knight. (2009): Political Leadership in Context. In: Masciulli, Joseph–Mikhail A. Molchanov–W. Andy Knight (eds.): *The Ashgate research companion to political leadership*. Farnham, Surrey, Ashgate, 3–27.
- McDonnell, Duncan–Marco Valbruzzi (2014): Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments. *European Journal of Political Research*, 53, 654–671.
- McFarland, Andrew S. (1969): *Power and Leadership in Pluralist Systems*. Stanford, Stanford University Press.
- Mehta, Jal (2011): The Varied Roles of Ideas in Politics: From ‘Whether’ to ‘How’. In: Béland, Daniel–Robert Henry Cox (eds.): *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford–New York, Oxford University Press, 23–46.
- Merle, Marcel (2007): Az intézményrendszer és a politikai élet 1945-től 1980-ig. In: Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története*. II. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 433–467.
- Metz, T.R. (2015): Movement Entrepreneurship of an Incumbent Party. The Story of the Hungarian Incumbent Party Fidesz and the Civil Cooperation Forum. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1/3, 81–100.

- Nagan, Winston P.–Craig Hammer (2004): The New Bush National Security Doctrine and the Rule of Law. *Berkeley Journal of International Law*, 22/3, 375–438.
- Oakeshott, Michael (2003 [1975]): *On human conduct*. Oxford, Clarendon Press.
- Oakeshott, Michael (2001): A politikai képzés. In: Uő: *Politikai racionalizmus*. Szerk. Molnár Attila Károly, ford. Kállai Tibor, Szentmiklósi Tamás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 153–174.
- Olmeda, José A. (2008): A reversal of fortune: blame games and framing contests after the 3/11 terrorist attacks in Madrid. In: Boin, Arjen–Allan McConnell–Paul ‘t Hart (eds.) (2008): *Governing after crisis: the politics of investigation, accountability and learning*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 63–84.
- Palonen, Kari (1998): *Das “Webersche Moment”: zur Kontingenzt des Politischen*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Palonen, Kari (2001): Politik statt Ordnung: Figuren der Kontingenzt bei Max Weber. In: Hans J. Lietzmann (ed.): *Moderne Politik: Politikverständnis im 20. Jahrhundert*. Opladenm Leske + Budrich, 9–21.
- Palonen, Kari (2003): Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. *Alternatives*, 28/2, 171–186.
- Palonen, Kari. (2014): *The Struggle with Time. A Conceptual History of ‘Politics’ as an Activity*. Münster–Hamburg–London, LIT Verlag.
- Philp, Mark (2007): *Political Conduct*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Pocock, J. G. A. (1975): *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the Atlantic republican tradition*. Princeton, Princeton University Press.
- Rossiter, Clinton. L. (1948): *Constitutional dictatorship – crisis government in the modern democracies*. Princeton, Princeton University Press.
- Schabert, Tilo (2013): A politika méltóságáról és jelentőségéről. Ford. Horváth Szilvia, Óvári Csaba, Vida Réka. Budapest, Századvég Kiadó.
- Schedler, Andreas (2007): Mapping Contingency. Ian Shapiro–Sonu Bedi (eds.): *Political contingency: studying the unexpected, the accidental, and the unforeseen*. New York, New York University Press, 54–78.
- Skinner, Quentin (2002): Republican virtues in an age of princes. In: Uő: *Visions of Politics*, Vol. II.: *Renaissance Virtues*. Cambridge, Cambridge University Press, 118–159.
- ‘t Hart, Paul–R. A. W. Rhodes (2014): Puzzles of Political Leadership. In: Rhodes, R. A. W.–Paul ‘t Hart (eds.): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford University Press.
- Tocqueville, Alexis de (2011): Emlékképek 1848-ról. Ford. Ádám Péter. Budapest, Európa Kiadó.
- Tucker, Robert C. (1968): The Theory of Charismatic Leadership. *Daedalus*, 97/3. 731–756.
- Tucker, Robert C. (1995): *Politics as leadership*. Columbia, University of Missouri Press.
- Weber, Max (1995): A politika mint hivatás. In: Uő: *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes, Wessely Anna. Budapest, Osiris Kiadó, 156–209.
- Widmaier, Wesley W.–Mark Blyth–Leonard Seabrooke (2007): Exogenous Shocks or Endogenous Constructions? The Meanings of Wars and Crises. *International Studies Quarterly*, 51/4, 747–759.

A JOBBIK

Kovarek Dániel–Farkas Attila

A Jobbik mérséklődése
az egyéni képviselő-jelöltek vizsgálatának tükrében

Böcskei Balázs–Molnár Csaba

Kormányon a radikális jobboldal? – A Jobbik ígéretei a magyarországi
törvényalkotásban (2010–2014)

A JOBBIK MÉRSÉKLŐDÉSE AZ EGYÉNI KÉPVISELŐJELÖLTEK VIZSGÁLATÁNAK TÜKRÉBEN

Kovarek Dániel

(Közép-európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék)

Farkas Attila

(Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A Jobbik politikai korrektséget átlépő beszédmódja, szélsőjobboldali mozgalmi kapcsolatai és cigányellenességre való apellálása által került a figyelem középpontjába. Az elmúlt három évben ugyanakkor a párt kampányüzenetei látványosan mérséklődtek, elhatárolódó kijelentések történtek rasszista és antiszemita megnyilvánulásoktól, végül deklarált cél lett a „valódi néppárttá” válás. A folyamat aktualitása miatt viszonylag kevés politikatudományi tanulmány témájául szolgált, azok pedig szinte kivétel nélkül a párt parlamenti elitjére és vezetőségére koncentráltak. A tanulmány célja, hogy a Jobbik 2010-es és 2014-es egyéni képviselőjelöltjeit összehasonlítva tegyen kísérletet a folyamat megértésére és értelmezésére. Módszertanként a jelöltek által közreadott bemutatkozó szövegek tartalomelemzése (kvantifikált szövegelemzés szoftveres segítséggel), valamint már létező adatbázisokból kinyerhető, politikai tapasztalatot és korábbi pártkötődést mérő változók statisztikai elemzése szolgál.

Kulcsszavak: radikális jobboldal ■ Jobbik ■ egyéni választókerületek ■ kvantifikált szövegelemzés ■ országgyűlési kampány

A Jobbik Magyarországért Mozgalom Párt (Jobbik) a kétezres évek második felében váratlan gyorsasággal növelte meg szavazótáborát, rációlvva a párt támogatottságát alulbecsülő közvélemény-kutatásokra. A 2009-es európai parlamenti, illetve a rákövetkező évben rendezett országgyűlési választáson egyaránt mandátumokat szerzett, releváns – sőt, a harmadik legerősebb – párttá válva. A Jobbik öndefiníciója szerint nemzeti radikális párt, azonban politikusainak cigányellenes, antiszemita illetve más módon rendszerellenes kijelentései és tettei, valamint különféle félkatonai szervezetekhez való szoros kötődése miatt több médium és politikatudományi tanulmány is szélsőjobboldaliként definiálta a pártot.

A Jobbikról kialakult, illetve a Jobbik által közvetített kép érdemben csak 2013-tól kezdett megváltozni, amikor a közelgő parlamenti választások előtt a párt kampányanyagaiban és programjában egyaránt egy mérsékeltebb, mainstreamebb irányvonalra váltott. Bár e mérséklődés hitelességét és tartalmi háttérét az elemzők és publicisták jelentős része szkepticizmussal fogadta, a választások után Vona Gábor pártelnök egyértelmű célként nevezte meg a néppártosodást, vagyis a minél szélesebb választói rétegek elérését és e heterogén csoportokra építendő politikai koalíció létrehozását – valamint a közép-re húzódást, vagyis a képzeletbeli mérsékelt-radikális skálán az előbbi felé történő elmozdulást.

Jóllehet a Jobbik fordulata aktuális és releváns téma a hazai politikatudomány szemszögéből, kurrens jellege miatt ez idáig kevés tanulmány témájául szolgált. Azok az írások, amelyek a párt mérséklődését vizsgálták, rendszerint a Jobbik kvázi-befagyott struktúráira: a pártelitre vagy a parlamenti frakcióra koncentráltak; utóbbi esetén például a 2010-es és a 2014-es képviselőcsoport összehasonlításakor mindössze egyetlen új nevet találunk. Mások a szöveges programok felől közelítették meg a témát, például a párt által jegyzett hivatalos dokumentumokat elemezve, ezek azonban csak korlátozott mértékben jutnak el a választópolgárokhoz és közvetítik hatékonyan a Jobbik esetlegesen megváltozott irányvonalát.

Írásunkban a politikai aktorok egy olyan részcsoportját választottuk vizsgálatunk tárgyául, amely legjobb tudomásunk szerint mindeddig nem állt szisztematikus elemzés fókuszában. A Jobbik által az elmúlt két országgyűlési választáson indított egyéni választókerületi képviselőjelöltek hasonlítottak össze, kettős módszertannal. Kvantifikált tartalomelemzés alá vetjük személyes programjaikat, vagyis a helyben terjesztett rövid bemutatkozó anyagaikat, valamint áttekintjük politikailag releváns korábbi párt- és szervezeti kötődéseiket, választási tapasztalatukat.

Az írás hat részből áll. A bevezetést követő második fejezet összefoglalja a kapcsolódó szakirodalmi háttérrel, rövid áttekintést ad a mérséklődés tudományos és sajtóvisszhangjáról, továbbá részletesen kitér az egyéni képviselőjelöltek politikailag releváns sajátosságaira. A harmadik fejezet megfogalmazza a kutatási kérdést, valamint felvázolja a null- és az alternatív hipotézist. A negyedik részben ismertetjük azon megnyilvánulásokat, értékdimenziókat, amelyek mentén a tartalomelemzést végezzük, valamint azt, hogy miképpen operacionalizáltuk a jelöltek korábbi politikai tapasztalatát. Mindezt a kvantifikált szövegelemzés módszertani alapvetései egészítik ki. Az ötödik fejezetben ismertetjük a kódolt képviselőjelölti bemutatkozó szövegek és adatbázisaink statisztikai elemzését, ezek alapján megválaszoljuk a kutatási kérdést és kiértékeljük hipotézisek teljesülését. Az utolsó, hatodik rész összefoglalja az írás tartalmát és levonja a konklúziókat.

ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS: A JOBBIK ÉS A JELÖLTJEI

Fókuszban a pártelit és a választási sikerek

A pártot vizsgáló tudományos munkák döntő többsége a párt gyorsan növekvő népszerűségi mutatóira és robbanásszerű választási eredményeinek elemzésére koncentrál (Róna, 2014; Karácsony és Róna, 2010; Bíró-Nagy és Róna, 2011). Hajdú András tanulmányában a Magyar Élet és Igazság Pártja (MIÉP) és a Jobbik parlamenti képviselőit hasonlítja össze, a politikusok szociodemográfiai jellemzői, üldöztetési mutatói (pártállammal való konfrontáció) és rekrutációs háttere révén az esetleges kontinuitást vizsgálja. Miként azt Hajdú (2014) is hangsúlyozza, a Jobbikkal foglalkozó írások döntő többsége a keresleti oldalról közelíti meg a kérdést, a párt szavazóinak feltérképezési szándékával. A tanulmány rámutat arra, hogy a Jobbik frakciójában ülő politikusok átlagosan magasabban iskolázottak, mint a MIÉP egykori képviselői, arányában pedig több nőt is találhatunk a 2010-ben parlamentbe jutott párt képviselő-csoportjában; a MIÉP és a Jobbik közötti személyi kapcsolat létezik ugyan, de csak korlátozott mértékű (Hajdú, 2014).

A szerző újabb munkájában a Jobbik listás és egyéni képviselőjelöltjeit vizsgálja. Az írás (Hajdú, 2016) kutatási kérdése a képviselőjelöltek kiválasztásakor alkalmazott stratégiák feltárására, valamint a jelöltek politikai előéletére és tapasztalatára irányul. A szerző ugyanakkor (az időbeli közelség ellenére) mérsékeltség/radikalizmus szempontjából nem végzett komparatív elemzést; a rekrutáció kapcsán megállapítja, hogy a jelöltek a Jobbik generációs jellegéből fakadóan jelentős részben a radikális jobboldali szubkultúrából jöttek vagy már egyetemistaként vagy középiskolásként bekapcsolódtak a párt életébe. Aki pedig mégis a politikán kívülről érkezett, az rendszerint nem a magyar politikai elitet korábban domináló humán- és orvostudományi értelmiség köréből érkezett, hanem kisiparos, kisvállalkozó vagy alkalmazotti, ipari háttérrel bírt (Hajdú, 2016: 170–171.). A 2010-es és a 2014-es képviselőjelöltek összehasonlítása kapcsán általa kiemelt jelenség a professzionalizálódás, amely ugyanakkor részben az újrainduló képviselők nagy számának, részben a pártjuk által a parlamenti mandátumszerzés következtében újonnan kiosztható patronázspozícióknak köszönhető.

Petsinis (2015) a szociálpszichológia eszköztárával, döntően kvalitatív módszertannal, diskurzuselemzéssel vizsgálta a pártot, a választási programok mellett közleményekre, nyilatkozatokra és beszédekre koncentrált. A szerző a párt sikerének kulcsaként nevezi meg, hogy a sérelmi politikára és „őshonos” konfliktusokra épülő mobilizációt és kampányt a Jobbik eredményesen tudta legitimálni azáltal, hogy beágyazta azt a hazai nacionalizmus politikai kultúrájába (Petsinis, 2015: 284–285.).

A Jobbik mérséklődésének percepció és tartalmi elemeiről

A pártot korábban jellemző radikalizmus, illetve szélsőjobboldali karakter számos ponton tetten érhető. A párt politikusai által tett cigányellenes, antiszemita, illetve fizikai erőszakkal fenyegető kijelentések (Róna, 2014: 198–205.), vagy a Vona Gábor kezdeményezésére alapított, a belső kritikák és a megosztó jelleg dacára a Jobbiknak széles körben ismertséget szerző és a 2009-es európai parlamenti választási sikerhez is hozzájáruló Magyar Gárda (Karácsony és Róna, 2010) csak két példa a sok közül. Részben a képviselők és párttagok személyes, vagy családtagok révén megtapasztalt sérelmeinek, állampárttal szembeni konfliktusainak és elszenvedett anyagi veszteségeinek eredője a párt radikális antikommunizmusa (Hajdú, 2014); a párt szimpatizánsai és támogatói számára a 2006 őszen történt zavargásokban való részvétel közösségformáló és táborbővítő erővel bírtak (Bíró-Nagy és Róna, 2011: 246.), de a minimalista (procedurális) demokrácia-kritériumokkal is szembemenő rendszerellenesség volt tapasztalható a párt első éveiben, amikor választásokon elvi okokból nem indult, illetve tagjai az eredményt kétségbe vonva a szavazatok újraszámolását követelték (Róna, 2014: 31–32).

A legutóbbi országgyűlési választások előtt kezdődött, a fentiekkel gyökeresen szembe menő mérséklődési, néppártosodási folyamatról ezzel szemben mind ez ideig kevés tudományos munka született; ez egyaránt következhet a téma kurrens mivoltából, illetve abból a meggyőződésből, hogy elsősorban percepcióról, semmint valódi tartalmi változásról van szó. Molnár Csaba dolgozata elsősorban a személyek és üzenetek kettőssége alapján vizsgálja a témát (Molnár, 2014). A Jobbik tagjai közül a *central partyra* koncentrálnak, így a fókusz a pártelnökség, az országos listán előkelő pozícióban szereplő, illetve a korábban pártvezetés/frakció tagjának számító, „dezertáló” politikusok adják. Az üzenetek vizsgálata főként a pártmédia és Vona Gábor pártelnök beszédeinek elemzése, valamint a pártprogramok összevetése révén valósult meg.

A szerző egy hármas tipológiába (mérsékelt/centrum/radikális) sorolta be a Jobbik politikusait, elsősorban korábbi megszólalásaik, sajtóban fellelhető nyilatkozataik alapján. Molnár elemzése alapján a mérsékeltettek aránya a pártvezetés és a képviselőjelöltek szintjén egyaránt növekedett és mérsékeltettek lettek Vona Gábor beszédei is. A pártprogramok elemzése ugyanakkor ambivalens eredményekkel szolgál, és a szerző konklúziója, hogy valódi fordulat nem ment végbe (Molnár, 2014). Az írás – amely valószínűleg a legelső kísérlet a néppártosodás folyamatának vizsgálatára – erőssége, hogy a párt politikusainak viszonylag széles körét vonja be az elemzésbe, mindazonáltal a kategorizálás esetleges jellege, valamint az elemzett szövegek szűkebb köre (két-két beszéd a pártelnöktől) érdemben csökkentik a következtetések általánosíthatóságát. Mandák Fanni tavaly ősszel megjelent, a néppártosodás témáját már címében is viselő munkája (Mandák, 2015) ezzel szemben egyszerűen

re igyekeznek az intézményi hátteret és az ideológiai profilt elemezni; munkájában Molnárhoz hasonlóan elemzés alá veti a párt programjait, valamint félig strukturált interjúk segítségével vizsgálja a Jobbik politikusait. A Bíró-Nagy András és Boros Tamás által jegyezett, kéziratunk lezárása előtt pár héttel megjelent írás mind ez idáig a legrészletesebb áttekintését adja a párt mérséklődési folyamatának: azt elsősorban a politikai piacon belüli átpozicionálásként, valamint a tartalmi és formai radikalizmus szétválasztásaként értelmezve (Bíró-Nagy–Boros, 2016).

A Jobbik által 2014-ben vitt, karakterében az újdonság erejével ható kampánya hamar kivívta a sajtó figyelmét; újságírók és szakértők körében egyaránt konszenzus uralkodott a párt mérséklődéséről (Index, 2014a). A mérséklődési folyamat egyes elemei, például a vizslakölykökkel pózoló pártelnök ikonikus fotója (Index, 2014b) hamar témává tette az országos nyomtatott és elektronikus médiában, de hasonlóan nagy visszhangot kapott, amikor Vona Gábor „álruhás” országjáró kampányának részeként gyakran mutatkozott helyi cigány származású lakosok körében, annak érdekében, hogy árnyalja a Jobbik-ról kialakult etnocentrikus képet (HVG, 2013). A hirtelen stílusbeli váltást híven tükrözték a média által a Jobbik üzeneteire ragasztott „cukikampány”, „cukiságkampány” kifejezések (Origo, 2015); egyes elemzések szerint a Jobbik a mérséklődés mellett határozottan jobboldali karakteréből is veszített, imázs-filmjeit „SZDSZ-es hangulatúnak”, egyes helyi szervezeteit pedig „egy becsületesebb kiadású szocialista párt képét nyújtónak” titulálva (Tóth, 2014).

A sajtó mellett politikai elemzők is megerősítették ezt a képet. Tóth Csaba és Török Gábor megállapítja, hogy a párt már 2013 őszén arculatváltást hajtott végre és lépéseket tett abba az irányba, hogy mérsékeltebbnek tűnjön (Tóth és Török, 2015); a szerzők hangsúlyozzák, hogy a 2014-es kampány a négy évvel korábbihoz képest tartalmilag nagyon eltérő volt, valamint hogy a Jobbik „2013 ősze óta elkötelezte magát a mérsékelt stratégia mellett” (Tóth és Török, 2015: 548.). Jóllehet a választás nem hozott áttörést a Jobbik számára (sőt, a párt által megszerzett mandátumok országgyűlésen belüli számaránya még csökkent is), Tóth és Török szerint a stratégia mégis sikeresnek tekinthető, mert az új parlamenti ciklusban a párt már jóval kevésbé tűnik szélsőségesnek. Krekó Péter az arculatváltást a szélsőséges imázból való kitörést célzóknak, valamint fiatalításnak nevezi; Nagy Gergely Miklós mérséklődésként értékelte a kampány hangnemet, szerinte „a politikai termék átcsomagolása a Jobbik közéleti jövőjét alapozhatja meg” (Nagy, 2013).

A Jobbik eleinte ugyan ódzkodott attól, hogy deklarálja a mérséklődést – igyekezett a radikális elemek lecserélését kimondatlanul, pusztán a kommunikációs elemek megváltoztatásával véghezvinni –, a legutóbbi országgyűlési választás után a párt politikusai már egyértelműbben fogalmaztak a stratégiai irányváltásról: 2015 tavaszán például maga Vona Gábor értekezett a „vad-

hajtások lementszéséről” a tapolcai időközi választásokat követő győzelmi beszédében (Mandiner, 2015).

A pártok pozícióját, politikai térben való helyváltoztatását a nemzetközi szakirodalom többféle szempontból és módszertannal méri. Gyakori a pártprogramok szisztematikus összehasonlítását alkalmazó módszer, amelynek jelentős lökést adott Comparative Manifesto Project, amely ideális feltételeket teremt idősoros és országok közötti komparatív elemzések végrehajtására (McDonald és mtsai, 2007). A bevett módszerek közé tartozik még a szakértők megkérdezése – ún. *expert survey* –, és válaszaik átlagolása (Bakker–Hobolt, 2013), illetve kérdőív segítségével maguk a párteltek, illetve választói bázisuk lekérdezése. A Jobbik stratégiai irányváltásához leginkább hasonló nemzetközi példa talán a francia *Front National* mérséklődési folyamata volt: Marine Le Pen édesapjához képest számos más kérdésben másképp nyilatkozik: a holokausztot például az „emberiség barbarizmusának csúcának” nevezte, míg Jean-Marie Le Pen erről korábban mint „a második világháború egyik részlete” értekezett. Owen-Dunow (2015) szerint a párt vezetőinek illetően, mérsékeltebb hangvétele elsősorban a nők körében váltható szavazatokra és szimpátiára.

Az egyéni választókerületi jelöltekről

Jelen tanulmány az egyéni választókerületekben állított jelöltek vizsgálatával kíván hozzájárulni a Jobbik mérséklődését, néppártosodását elemző szakirodalomhoz. Az egyéni képviselőjelöltek a hazai politikai elit megkülönböztetett figyelmet élvező, kiemelt csoportja; szűkebb környezetükben magas presztízzsel és tekintéllyel rendelkező, többnyire a helyi szellemi-politikai elitből kikerülő személyek (Körösényi, Tóth és Török, 2009: 244.). Nem csupán népszerűségükből, már meglévő helyi ismertségükből és szervezeti beágyazottságukból (pl. többnyire vezető pozíció a választókerületi vagy megyei pártvezetésben) következik, hogy a pártlistás jelöltekhez képest nagyobb mértékű figyelem irányul rájuk, de a politikai rendszer több intézményi eleme és a helyi média bevett gyakorlatai is ráerősítenek arra, hogy a választókerület szavazói számára ők testesítsék meg a pártot, amelynek színeiben indulnak.

A Jobbik helyi szervezeteinek autonómiáját és választókerületi szintű politikusainak mozgásterét kettősség jellemzi: a pártot „az országos ügyeket erősen kézben tartó központi vezetés és az erős autonómiával felruházott helyi szervezetek együttélése jellemzi” (Róna, 2014: 89.). Róna Dániel kitér arra, hogy az országgyűlési és az önkormányzati választások esetén egyaránt a helyi szervezeteknél van a jelöltállítás során a javaslattétel joga, az általuk megnevezett jelöltek pedig ritkán (max. az esetek 10 százalékában) utasítják vissza a párhierarchiában felsőbb szinteken levő szervezetek.

Ezek alapján az egyéni képviselőjelöltek vizsgálatával lehetőség nyílhat arra, hogy túllépjünk a párt „kicentizett”, hivatalos kommunikációján; hogy a mérséklődés vagy néppártosodás folyamatát a kommunikáció mellett a hűsvér politikusok szempontjából is megvizsgálhassuk – méghozzá azon politikusokból, akik egyszerre testesítik meg szűkebb pátriájuk szemében a Jobbikot és élvezik a területi szervezetek párttagjainak bizalmát. Kutatásuk megállapításai így relevánsak lehetnek olyan jövőbeni munkák számára is, amelyek célja azt vizsgálni, hogy széleskörű jelöltállítási jogkörökkel felruházott, viszonylag nagyfokú autonómiával rendelkező területi pártszervezetek hogyan képesek felülírni, eltéríteni (vagy éppen pont, hogy megerősíteni) a párt választók felé kommunikált ideológiai pozícióját és profilját.

A tanulmány célja, hogy releváns és kurrens politikatudományi kérdésre adjon választ olyan módon, amelyet a szakirodalom mind ez idáig nem kísérelt meg. Hajdú András írása (Hajdú, 2016) ugyan minden valószínűség szerint a legrészletesebb leírását adja a Jobbik képviselő-jelöltjeinek, de még említés szintjén sem tér ki a mérséklődés kérdéskörére. Molnár dolgozata kizárólag a parlamenti és pártvezetői elite koncentrált, a következtetések szilárdságát pedig csökkenti, hogy módszertanként szakértői becslést alkalmazott (Molnár, 2014). Bíró-Nagy és Boros munkája, amely a mérséklődés percepció jellegét és kizárólagos kommunikációs fókuszát hangsúlyozza (2016: 248.) csak a választási eredmények prezentálásakor támaszkodik kvantitatív adatokra. Mandák Fanni (2015) tartalomelemzésének keresztmetszete alapvetően szűkebb (kizárólag a két választás előtt közreadott hivatalos pártprogramokra, illetve kisebb elemszámú, kvalitatív politikus-interjúkra koncentrálna), a párt képviselőjelöltjei pedig nem képezték önálló elemzés tárgyát.

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS HIPOTÉZISEK

Azok, akik a mérséklődés percepció, „kommunikációs fogás”-jellege mellett érvelnek, gyakran azzal igyekeznek ellensúlyozni a Jobbik néppártosodó karakterét, hogy a személyi állományában érdemben nem változott; egy esetleges jobboldali középpárt létrehozását jelentős mértékben hátráltathatja vagy akár meg is akadályozhatja, ha a tagság szélsőséges, jelenleg Jobbikhoz lojális részét nem sikerül meggyőzni az irányváltásról (lásd például Czene, 2015). Hasonlóképpen kérdéses, hogy a van-e olyan számottevő része a párt szavazóbázisának, amely számára a „cukiságkampány” elfogadhatatlan lehet, jöllehet az attitűdök és preferenciák formálhatóságát alátámasztó, politikai aktor-központú modellek (Enyedi, 2004) alapján élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy az utóbbi átpozicionálás problémamentesebben kivitelezhető az előbbinél.

Írásunk mindezen kérdések metszéspontjába pozicionálja magát. Egyfelől a *pártelit*et vizsgáljuk, hiszen az egyéni képviselőjelöltek döntő többségében választókerületi elnökök vagy akár a párt megyei szervezetének vezetői is. Másrészt az elemzés releváns lehet a *mezei tagság* preferenciáinak és attitűdjének megértésében is, különösen azok fényében, amit korábban az elméleti áttekintés részben a helyi szervezetek nagyfokú jelöltállítási autonómiájáról írtunk. Végezetül a vizsgálat nyomán az általunk levont konklúziók hasznos adalékul szolgálhatnak olyan jövőbeni kutatások számára is, amelyek a Jobbik *szavazótáborának* a néppártosodásra adott reakcióját helyezik középpontba: például érdekes eredményekre vezethet, a radikálisabb/mérsékeltbb képviselőjelöltek által elért eredmények vizsgálata, illetve ugyanazon egyéni-választókerületben indult két különböző jelölt *personal vote* értékeinek összehasonlítása, amennyiben köztük érdemi különbség található a szélsőséges–mérsékelt tengelyen.

Kutatási kérdésünk: *elmozdultak-e a Jobbik képviselőjelöltjei az ideológiai közép felé 2010-hez képest 2014-ben?* Mérsékeltbbnek tekinthetőek-e a párt által az egyéni választókerületekben indított jelöltek a *szervezeti kötődés*, a *bal-jobb (autoriter-liberter) skálán mért pozíció* és az általuk megjelenített ügyek és értékek tekintetében?

A nullhipotézis (H_0) azt állítja, hogy nem történt érdemi változás a Jobbik jelöltállományának ideológiai pozícióját illetően. Az alternatív hipotézis (H_1) ezzel szemben egy, a mérsékelt végpont felé irányuló eltolódást valószínűsít, amely olyan egyéni választókerületi jelöltek formájában operacionalizálódna, akik kisebb mértékben vallottak radikális értékeket, mint négy évvel korábbi elődeik; a H_1 emellett igazolást nyerhet azáltal is, ha ezen jelöltek között kevesebb olyat találunk, akik korábban radikális pártok kötelékében politizáltak vagy szélsőségesnek és félkatonainak elkönyvelt szervezetekben bírtak tagsággal, mint az előző választás egyéni választókerületekben induló jobbikos jelöltjei között.

Az egyéni választókerületi jelöltek az egyik leginkább látható csoportja a hazai politikai elitnek; amennyiben érdemi elmozdulást tapasztalunk a mérsékelt-radikális tengelyen a politikai elit ezen szintjén, úgy okkal feltételezhetjük, hogy a változás érzékelhető volt a választók széles tömegei által is, és ez a percepció hatással lehetett a választói viselkedésre is. A hipotetikus mérséklődés vagy középre tolódás szubsztantív (policy-alapú) méréséhez rövidnek hat az időtáv és ellenzéki pártként relevanciája is korlátozottabb. Mivel azonban a néppártosodásra sokan elsősorban kommunikációs folyamatként tekintettek, szembeállítva azt a párt (változatlanak vélt) politikusi állományával, jó vizsgálati alapot képezhet ezek metszete: a képviselőjelöltek azonos terjedelmű és szerkezetű bemutatkozásainak (*mit mondanak magukról a választóknak?*) összevetése az épített adatbázissal (*mit tudunk róluk független forrásokból?*).

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

A kiválasztott módszertan indokoltsága

A Jobbik esetében azért is lehet célravezető a párt által létrehozott, az egyéni képviselőjelölteket bemutató összefoglaló honlap (illetve az azon található, egységes szerkezetű rövid bemutatkozások) használata, mert a párt képviselőjelöltjei más perszonalizált kampányeszközök tekintetében – például audio-vizuális hirdetések, helyi elektronikus médiában való megjelenés, személyes honlapok létrehozása és működtetése – jelentősen elmaradtak a többi párttól (Papp, 2013: 49.). Ha a fentieket kiegészítjük azzal, hogy a Jobbik rendkívül szerteágazó webes jelenléttel rendelkezik, illetve hogy a radikális jobboldal az elmúlt évtizedben egy komplett szubkultúrát, „színes és kiterjedt internetes hálózatot” hozott létre (Jeskó–Bakó–Tóth, 2012), nem alaptalan azzal a feltételezéssel élni, hogy a párt tudatos és potenciális szavazói és a politika helyi aspektusait megérteni szándékozók egyaránt ehhez a platformhoz fordultak, ha információt kívántak szerezni a Jobbik egyéni választókerületekben indított jelöltjeiről.

A megbízhatóságról és a tartalomelemzés módszertanáról

A következtetések általánosíthatósága, valamint az eredmények megbízhatósága, belső érvényessége érdekében a tartalomelemzést független kódolókként, párhuzamosan hajtottuk végre, a saját magunk által kódolt szövegek jelölésekor a másik munkáját nem ismerve. A feladat elvégzéséhez a Textual Content Analysis (TCA) programot használtuk (Roberts, 2008); a szoftver előnye, hogy manifeszt és látens témák kódolására egyaránt alkalmas, hogy az emberi kódolás mellett bizonyos fokú automatizáltságot is lehetővé tesz, továbbá statisztikailag értelmezhető adatmátrixokat képes előállítani. A közös metszetbe, vagyis a mindkettőnk által feldolgozott szövegek halmazába került jelölti bemutatkozásokat és programokat véletlenszerűen választottuk ki; amennyiben egy adott változó esetén a kódolók közötti egyetértés alacsony elemszám vagy az előfordulás teljes hiánya miatt nem volt vizsgálható, úgy új véletlen mintához fordultunk, amelynek a kódolásakor már csak a kérdéses változóra koncentráltunk.

A megbízhatósági koefficiensek számításához a ReCal2-őt (Freelon, 2010) használtuk. Az elvárt értékek kapcsán a szakirodalomban bevettnek számító határértékekkel dolgoztunk, vagyis (Frey, Botan és Kreps, 2000; Krippendorff, 2004) a 0,7-et vagy 0,8-et elérő, vagy azt meghaladó megbízhatósági koefficienseket a kódolók közötti magas egyetértés jelének tekintettük és a változó elemzésbe való bevonása mellett döntöttünk. Amennyiben egy változó látens

és nehezen operacionalizálható jellege miatt annak együttthatója e határértéktől elmaradt, úgy azt elhagytuk az elemzésből és eltekintettünk a kapcsolódó asszociációs mátrixok eredményeinek értelmezésétől. Példának okáért így történt az eredetileg tervezett *anti-establishment* változó esetén is.

Konceptualizáció: radikalizmus és szélsőségeség

A tartalomelemzés során beazonosított értékek, valamint a jelöltek szervezeti kötődéseinek operacionalizálása előtt érdemes a konceptualizáció kapcsán egy rövid kitérőt tenni. A Jobbik és a hozzá hasonló, vele egy pártcsaládba tartozó politikai formációk tipológiai besorolása és megnevezése régóta jelent dilemmát a politikatudomány hazai művelői számára, de hasonlóképpen definíciós problémákkal találjuk szembe magunkat, ha a szélsőségeség és a radikalizmus fogalmát próbáljuk egymástól elválasztani (Bíró-Nagy és mtsai, 2011; Krekó és mtsai, 2011: 54–55.; Filippov, 2011; Róna, 2014: 16–43.). Pippa Norris nyomán több hazai szerző is a szélsőjobbaldaliság, szélsőségeség mércéjének a demokratikus politizálás határainak túllépését, illetve a közvetlen erőszakos cselekvést tekintik (lásd pl. Bíró-Nagy és mtsai, 2011: 11.). Mások ezt vitatják: részint, mert szélsőségesnek besorolt, pragmatikusabb alakulatok rövid távú célja is lehet a demokratikus választásokon való részvétel és győzelem, illetve elfogadhatják a parlamentizmus játékszabályait kényszerből is (Filippov, 2011: 136.), másrészt pedig azért, mert a politikai cselekvés nem egyszerűsíthető le (a pártprogramokból levezethető) konkrét tettekre és döntésekre, azon túl kiterjed a politikai kommunikáció számos elemére is (Krekó és mtsai, 2011: 54–55.).

Róna – amellet, hogy kiemeli a szélsőjobbaldaliként *cselekvő* pártok kvázi oximoron jellegét, lévén azok gyakorlatilag megalakulásuk pillanatában betiltásra lennének ítélve – a *rendszerellenesség* konceptualizálásával igyekszik feloldani a problémakört, és azt a szélsőjobbaldaliság egyik kritériumaként jelöli meg (2014: 24.). Több hazai szerző (Karácsony és Róna, 2010; Kiss, 2016: 24.) ugyanekkor a radikális és szélsőséges címkéket szinonimákként alkalmazza a Jobbik, vagy a tágabban értelmezett politikai közösség jellemzésére. Megint mások esetén e két fogalom a szubkultúrával és a párt bázisával kapcsolatban párhuzamosan jelenik meg (Jeskó–Bakó–Tóth, 2012), de találunk példát a radikális jobbaldali és a szélsőjobbaldali címke konzekvens, de különböző indoklás vagy definiálási kísérlet nélküli használatára is (Hajdú, 2014; Szabó, 2013).

Megítélésünk szerint az elnevezés valamivel kevésbé relevánsabb a Jobbik belső folyamatainak megértésére törekvő empirikus vizsgálatunk esetében, hiszen nem a párt (egészének) klasszifikációjára törekszünk; elemzésünk fókusza a hipotetikus *változás* megértése és jellemzése, nem pedig a *kiinduló- vagy a végpont* beazonosítása, vagy akár csak az azokkal kapcsolatos szemantikai

vitákban való állásfoglalás. Ezért mi sem törekszünk arra, hogy olyan fogalmakat próbáljunk expliciten definiálni valamint egymástól elhatárolni, amelyek között „nem húzódik világos határvonal, és éppen egymással való szoros összefüggésük, egymásba csúszásuk az érdekes” (Krekó és mtsai, 2011: 55).

A Jobbik stratégiaváltásával kapcsolatos elnevezések, a néppártosodás vagy mérséklődés fogalomhasználatát már érintettük az elméleti áttekintés első felében. A folyamat leírásán túl a hazai elemzői szféra, közbeszéd és politikai újságírás hasonlóképpen felcserélhető fogalmakként használta a radikális és szélsőséges jelzőket a Jobbik (stratégiai irányváltását követően kiszorítandó) részcsoportjainak – *szárny, tábor, vonulat, holdudvar* – jellemzésekor, gyakran egy cikkben belül; sőt, elvéve még az alapvetően magyartalan (és korábban leginkább az iszlamizáció kontextusában használt) „deradikalizáció” kifejezés is teret kapott. És bár egyes írások arra figyelmeztetnek, hogy a publicisztikai nyelv a terminológia körültekintő megválasztása híján a „szélsőjobboldali politikai aktorok öndefiníciós diskurzusainak” eszközévé válhat (Filippov, 2011: 135.), a kifejezések párhuzamos használata jelen tanulmányban valamelyest még ez ellen is hathat. A pártvezetés és a tagság fokozatosan talajt vesztő „keménymagja” ugyanis ellenérdekelt abban, hogy megegyezzen a mérséklődési stratégia célkeresztjébe került párttagok és csoportok megnevezésében; értelemszerűen ezúttal Vona Gábor hajlik inkább a szélsőséges, míg az érintettek a (nemzeti) radikális címke használtára.

A fentiek alapján a következőkben így radikális, illetve szélsőséges jelzővel ellátott értékek, közpolitikai célkitűzések és szervezeti, intézményi kötődésekről is beszélni fogunk. Minden esetben az adott változó(csoport) részletes kifejtése tartalmazza, hogy miért tartjuk alkalmazhatónak egyik vagy másik fogalmat; főszabályként azonban mindkét kategória rendszerellenes és/vagy más releváns pártok által nem képviselt, a jogállamiság kereteit vagy Magyarország nemzetközi szerződésekből következő vállalásait feszegető (köz)politikai célokat (illetve ilyen, a jelölt által megvalósított múltbéli politikai cselekvéseket) tartalmaz.

A képviselőjelöltek pártpolitikai és szervezeti kötődései

A képviselőjelöltek mérsékelt-radikális tengelyen történő elhelyezésének egyik legkézenfekvőbb indikátora korábbi pártkötődéseik rögzítése és elemzése. Írásunkban *radikális pártkötődés*ként értelmeztük, ha az egyéni választókerületben induló jobbikos politikusok valaha a MIÉP tagjai, képviselői vagy jelöltjei voltak.¹ A pártpaletta jobb szélén helyet foglaló pártról elmondható, hogy a Jobbikot megelőzően a nemzeti radikalizmus legeredményesebb pártja volt Magyarországon, a legtöbb politikai kérdést nemzeti dimenzióban értelmezve, retorikájában a baloldali és liberális pártokat idegen/zsidó érdekek szolgálá-

latával vádolva (Körösenyi–Tóth–Török, 2007: 284.). A párt radikális retorikáját mindvégig megőrizte, szinte kizárólag leegyszerűsítő összeesküvés-elméletekre és antiszemita témákra koncentrálnak (Bíró–Nagy–Róna, 2011), de az első Orbán-kormány idején a parlamentben szakmai, kevésbé ideologizált szerepben is megjelent.

A mérsékeltség a fentiek komplementereként értékelhető: *mérsékelt pártkötődésnek* kódoltuk, ha az illető politikus valamely, a rendszerváltás óta parlamentbe került, frakcióval rendelkező (és a korábbiakban nem említett) párt tagja, jelöltje vagy képviselője volt, vagy az állampártban politizált.² Ilyen értelemben a skála mérsékeltbb végéhez áll közelebb az a politikus, aki korábban például az MSZMP, az MDF, a Fidesz vagy más mainstream párt³ tagja volt, vagy színében indult parlamenti mandátumért.

Az ehhez szükséges adatok megszerzésében nem támaszkodtunk kizárólag a képviselőjelöltek szöveges bemutatkozásaira. Lévéen a közelmúlt választási kampányaiban még az *aktuális pártkötődés* vizuális elemeinek letagadására, illetve eltitkolására is volt példa (Ughy, 2011), nem várható, hogy a „20 évet a 20 évért!” mottóval összefoglalható elszámoltatás és a radikális változás ígéretével kampányoló Jobbik jelöltjei önként beszámoljanak a baloldali-liberális establishmenthez való esetleges kötődésükről, de még a Jobbik korai időszakában a párthoz legközelebb álló Fideszben szerzett politikai tapasztalat sem feltétlen számított egyértelműen pozitív üzenetnek a párt (egyres) szavazói (csoportjai) felé.

Az egyéni jelöltek rövid önéletrajzai mellett így alternatív információforrásként használtuk a Nemzeti Választási Iroda hivatalos honlapját, amelyről a helyi jelöltállítást áttekintő listákat (önkormányzati választásokon jelöltként való részvétel 2002 és 2014 között) töltöttük le. Mindehhez részben kontrolláló, részben kiegészítő adatforrásként azok a kapcsolódó, a Jobbik politikusainak életútját pártkötődés szempontjából vizsgáló tanulmányok (Republikon, 2010; Hajdú, 2016) társulnak, amelyek legalább az egyik választási évben különálló csoportként is elemezték az egyéni képviselőjelölteket.

A Jobbik szervezeti erejét és korai politikai relevanciáját meghaladó médiasúlyát, láthatóságát jelentős részben köszönhetette a vele formális vagy informális kapcsolatban álló, a párt sok fiataljának szocializációs helyszínéül szolgáló ifjúsági mozgalmaknak, illetve a gyakran az erőszakmonopólium elvét is sértő félkatonai szervezeteknek. Ezek bár jelentős mértékű potenciális erőforrást jelentenek a párt számára (pl. aktivistahálózat szempontjából), a mérséklődés/néppártosodás folyamata során jelentős akadályok lehetnek, hiszen e szervezetek vezetői vagy tagjai nem ritkán szélsőséges, kirekesztő és rendszerellenes kijelentésekre ragadtatják magukat (lásd például Róna, 2014: 198–208.).

Ilyen *radikális szervezetként* kódoltuk a Betyársereget, a(z új) Magyar Gárdát, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalmat (HVIM), a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesületet (SZJPE), a Nemzeti Őrsereget, a Véderőt, a Becsület Lé-

gióját, illetve a Nemzeti Ifjak Egyesületét. Ezen szervezetekhez formálisan is kötődőnek, illetve azokat támogatónak tekintettünk egy politikust, ha erről rövid bemutatkozásában saját maga adott számot.

A jelöltek által felvillantott témák és értékek

Egyes szerzők amellet érveltek, hogy a Jobbik valódi pártrendszeren belüli helyzetét, „szélsőségeségét” nem az autoriter-liberter tengelyen elfoglalt, jobboldalibb pozíció adja meg, hanem a pártot a Fidesz–KDNP szövetségtől megkülönböztető, „szakadékot teremtő különbség, a nyílt rasszizmus” (Horváth és Soós, 2015: 277.). Hasonlóképpen, Róna (2014) is többek között a rendszerellenes kijelentések, zsidó- és cigányellenes kirohanások által látta bizonyítottnak a párt szélsőjobboldali karakterét. *Szélsőséges, kirekesztő megnyilvánulásként* kódoltuk tehát, ha az adott jelölt (nyíltan vagy burkoltan) antiszemita, cigányellenes vagy rasszista kijelentéseket szerepeltet bemutatkozásában, például cigánybűnözésről értekezik.

A Jobbik politikusai, valamint pártelitje által vallott értékeiről, domináns világnézetéről szóló legrészletesebb elemzés (Bíró-Nagy–Róna, 2011) szerint a párt ideológiai és közpolitikai profilját többek között azok a témák határozzák meg, amelyekben a párt elitje és/vagy szavazói a társadalomnál szélsőségebb álláspontot képviselnek. Ilyen kérdéseknek számít például az antikommunizmus, a rendpártiság, a cigánykérdés, a nacionalizmus, az elit- és globalizációellenesség, vagy az euroszeptizmus. A tanulmány fontosabb megállapításaira építve kvantifikált tartalomelemzésünkben az alábbi szempontok alapján kódoltuk a *radikális értékek* előfordulását.

A *mérsékelttség* ezáltal ismét a radikalizmus, a radikális értékek komplemenként válik értelmezhetővé. Dönthettünk volna úgy, hogy külön kódot készítettünk a mérsékelt tartalmak előfordulásának, például az olyan állításoknak, amelyek a párt „színvak politikáját” hivatottak alátámasztani; amellet törnek lándzsát, hogy „a radikális és józan emberek pártja a Jobbik; hangsúlyozottan és, nem vagy” (HVG, 2011), vagy amelyek a 2010-es választási program vonatkozó fejezetéhez (Jobbik, 2010: 40.) hasonlóan a cigány pedagógusok képzése, vagy az egyházak romaintegrációba való bevonása mellett szállnak síkra. A mérsékelt és radikális tartalmak párhuzamosan kódolása ugyanakkor több okból is problémás lett volna. Ha a két kifejezés dichotómiáját egy skála két oldalának értelmezzük, akkor – a kölcsönösen kizáró és összességében kimerítő jelleg miatt – minden szövegegység egyúttal kódolási egység is kell, hogy legyen; amennyiben az előbbi elvárástól eltekintünk, úgy pedig kérdéses, hogy miképpen lenne jellemezhető az a tartalom, amely egyik kategóriába sem tartozik. A tapasztalatok ráadásul azt mutatják (Róna, 2014: 206–210.), hogy a Jobbik mérsékelt, rendszerkonform üzenetei a legtöbb esetben elhatárolódás-

ként, valamely szélsőséges megnyilvánulás ellenpontozásaként látnak napvilágot, a jelölti bemutatkozásokban pedig ilyen kiváltó okra a műfaj jellegéből adódóan nem számíthatunk.

Az alábbi táblázatban összefoglaljuk, hogy összhangban a fenti cikk (Bíró-Nagy–Róna, 2011) megállapításaival milyen üzeneteket, jelöltek által megjelenített értékeket kódoltunk radikálisnak. Noha egyes konkrét *policy* pontok esetén átfedés lehet a kormánypártok, illetve szavazóik által kívánatosnak gondolt intézkedésekkel, törekedtünk arra, hogy a táblázat által összegzett elemek túlmutassanak a mainstream jobboldal témáin és programpontjain.

1. táblázat. A jelölt-bemutatkozások tartalomelemzése során radikálisnak kódolt értékek. A szerzők saját munkája.

Radikálisként kódolt értékek és célkitűzések

Érték	Példák
Radikális rendpártiság	önfenntartó börtönök bevezetése, csendőrség felállítása, kényszergyógykezelés szexuális bűnözők ellen („pedofilok kémiai kasztrálása”), halálbüntetés visszaállítása ⁴
Rendszerellenesség	rendőrterror, demokrácia elvetése, a törvények kettős mércéje/magyarellenessége, Szent Korona-tan vagy alkotmányos monarchia visszaállítása; zavargásokban, 2006-os székházostromban való részvétel; közrend fenntartására irányuló jogellenes tevékenység („egyenruhás bűnözés”)
Revizionista nacionalizmus	a trianoni határok megváltoztatására való törekvés
Radikális antikommunizmus	ügynökaktákkal, lusztrációval, korábbi pártfunkcionáriusok javadalmazásával és elszámoltatásával kapcsolatos követelések, szimbolikus kérdések (pl. <i>Szabadság téri szovjet emlékmű</i>)
Gazdasági radikalizmus	államadósság újratárgyalása és/vagy részleges elengedése

A jelöltek külső megjelenése

Végezetül kódoltuk, hogy a Jobbik által a két választáson indított jelöltek közül mekkora a tar fejű (kopasz) politikusok aránya, amit a szórólapok hivatalos fényképei tettek lehetővé. A Jobbik politikusainak megjelenésével, öltözködésével foglalkozó legrészletesebb munka vizsgálja ugyan a párt 2010-es képviselőit, ill. képviselőjelöltjeit, de a hajviselettel csak érintőlegesen foglalkozik (Döbröntei, 2012). A tar fejű megjelenés relevanciáját ugyanakkora jól mutatja azon indulatok hevessége, amelyek Molnár Zsolt és Sneider Tamás parlamen-

ti képviselők skinhead múltjával kapcsolatban törtek felszínre a hazai sajtóban,⁵ továbbá az is, hogy borotvált fejű politikusok alapvetően nagyon ritkán ültek az Országgyűlés padsoraiban. Az első szabadon választott parlamentben egyetlen ilyen képviselő sem foglalt helyet, míg a kétblokkrendszer utolsó évében, a pártrendszer háromosztatúvá válása előtt is csak három-négy ilyen honatytát találunk.

A TÁRKI 2011-ben a társadalmi távolságot és előítéletet operacionalizáló Bogardus-skála eredményeit közölve, a Jobbik szavazóit és a teljes népességet összehasonlítva jelentős különbségeket talált a referenciacsoportnak használt skinheadek különböző társadalmi szerepekben történő elfogadása esetén. A párt szavazói közül arányaiban kétszer annyian fogadnának el családtagjukként, vagy gyermekük barátjaként egy bőrfejt, de szomszédként vagy kollégaként is hat-nyolc százalékpontos különbség van a jobbikosok javára. A skinheadek egyúttal az egyedüliek is abban, hogy az omnibuszban vizsgált társadalmi-etnikai csoportok közül csak velük szemben toleránsabbak a Jobbik szavazói az országos átlagnál (Róna, 2015: 65).

Jóllehet a koponya tarra borotválásának esztétikai okai is lehetnek – például időskori hajvesztés esetén –, az ilyen okból fejüket borotváló képviselők számát *ceteris paribus* azonos szóródásúnak és mértékűnek tekintettük a parlamenti ciklusok során, amely az időbeli összevetést nem torzítja.⁶ Az ilyen megjelenést így szándékosnak, a választók felé (is) közvetített képként értelmeztük. Természetesen nem feltételezzük, hogy minden, fejét kopaszra nyíró politikus bőrfejt vagy akár csak radikális lenne,⁷ azt azonban igen, hogy az ilyen megjelenés a *Jobbikon belül* magyarázóerővel bírhat a mérsékelt/szélsőséges tengelyen való pozicionáláskor, és a kódoláskor is ennek megfelelően jártunk el.

A JOBBIK EGYÉNI JELÖLTJEINEK KOMPARATÍV ELEMZÉSE

Pártpolitikai múlt és szervezeti kötődés

Hajdú András munkájában áttekintést ad a BCE PTI Elitkutató Központjának jelöltadatbázisa alapján operacionalizálható korábbi pártkötődésekről (Hajdú, 2016: 163.). Ez alapján a radikálisként kódolt MIÉP színeiben jobbikos szerepvállalásuk előtt a jelöltek 23,3%-a (41 fő, 2010) illetve 17%-a (18 fő, 2014) politizált. Mérsékelt/establishment pártokhoz fűződő múltja ezzel szemben 15,9%-nak (28 fő, 2010) és 13,2%-nak (14 fő, 2014) volt. A mérsékelt, illetve radikális politikai szerepvállalást és a jelöltség évét mérő dichotóm változók közötti kapcsolat mindkét esetben elhanyagolható mértékű, de szabad szemmel is látható, hogy érdemi elmozdulás nem történt. A tény, hogy négy év elteltével

mindkét párttípusból kevesebbet látunk, valószínűleg annak köszönhető, hogy a Jobbiknak, fiatalabb pártként, leginkább hasonló ideológiai profilú szervezetekben edződött jelöltek indítására nyílt lehetősége, a legutóbbi választáson viszont már törekedett arra, hogy eleve a pártban szocializálódott politikusokat indítson.

A Nemzeti Választási Iroda választástörténeti aloldalairól nyert adatok alapján összehasonlítottuk a jelölteket abból a szempontból is, hogy helyi választásokon indultak-e valamilyen párt színeiben; ez az adat nem szerepel a jelölt-adatbázisban, és nem következtethető ki tartalomelemzésünk pártkötődést mérő változóiból sem.

2. táblázat. A Jobbik EVK-jelöltjeinek korábbi szerepvállalása az önkormányzati politika színterén. A szerzők saját munkája.

	MIÉP/HVIM	MDF/Fidesz/KDNP/FKGP/RKGP
2010	12 (6,82%)	6 (3,41%)
2014	6 (5,66%)	0 (0%)

Bár helyi szinten (hasonlóan az országgyűlési választásokhoz) a radikális szervezetek által (is) indított képviselők számaránya csekély mértékben csökkent, ugyanez igaz volt a jobbközép-kereszténydemokrata színekben önkormányzati mandátumért versengő politikusokra is; sőt, utóbbiak teljesen el is tűntek. Mérséklődést így személyi állományban továbbra sem tapasztalhatunk. Az viszont kiolvasható az adatokból, hogy nem volt olyan jobbikos képviselőjelölt, aki a párt parlamentbe kerülése után más párt színeiben politizált volna helyi (települési és/vagy megyei) szinten, és lehetőségek kapott volna egyéni választókerületben történő indulásra; vagyis a párt rekrutációja releváns párttá válása óta már az önkormányzati politika szintjén is zárttá vált.

Értékek, témák és külső megjelenés

De vajon hogyan jelent meg a fentebb ismertetett pártkötődés a jelöltek által közreadott rövid bemutatkozásokban? A párt- és szervezeti kötődések, valamint a korábban felsorolt értékek, attitűdök és vizuális elemek vizsgálatához tartalomelemzést végeztünk. Összhangban a módszertan külföldi szakirodalmának ajánlásával (Riffe, Lacy és Fico, 2005: 194.) és a bevett hazai gyakorlatl (lásd pl. Várnagy, 2008), a teljes populáción belüli kapcsolat méréséhez a Cramer-féle asszociációs együtthatót alkalmaztuk, szignifikancia szintek nélkül, hiszen nem következtető statisztikát használunk; e két konkrét választási évben indított jelöltállomány összehasonlításakor a hipotetikus szuperpopuláció relevanciája minimális.

3. táblázat. A Jobbik radikálisként kódolt egyéni jelöltjei, különböző változók szerint. A szerzők saját munkája. Megjegyzés: *gazdasági radikalizmus* címkével jelölt üzenetek egyetlen jelölt esetében sem fordultak elő, így azt a táblázatban sem jelöltük.

Radikális változók	2010	2014	Cramer-féle V
Formális pártkötődés (Hajdú, 2016)	23,3% (41 fő)	17% (14 fő)	0,08
Önkormányzati jelöltség (MIÉP/HVIM támogatással)	6,8% (12 fő)	5,7% (6 fő)	0,02
Radikális pártkötődés (tartalomelemzés)	18,8% (33 fő)	11,3% (11 fő)	0,11
Szélsőséges szervezeti kötődés (tartalomelemzés)	22,7% (40 fő)	7,5% (8 fő)	0,20
Cigányellenesség (tartalomelemzés)	6,3% (11 fő)	1,9% (2 fő)	0,10
Antiszemitizmus (tartalomelemzés)	0,57% (1 fő)	0% (0 fő)	0,05
Antikommunizmus (tartalomelemzés)	0% (0 fő)	1,9% (2 fő)	0,07
Radikális rendpártiság (tartalomelemzés)	23,86% (42 fő)	0,94% (1 fő)	0,31
Rendszerellenesség (tartalomelemzés)	0,57% (1 fő)	2,83% (3 fő)	0,09
Revizionizmus (tartalomelemzés)	0,57% (1 fő)	0% (0 fő)	0,05
Borotvált fej (hivatalos portré)	4,5% (8 fő)	6,6% (7 fő)	0,04

Látható, hogy közel 8 százalékponttal csökkent azok aránya, akik bemutatkozó anyagaikban *radikális politikai tapasztalatról* adtak számot; ez mind Hajdú (2016) elemzése, mind az önkormányzati szintű jelöltség által mutatott különbségnél nagyobb. A választási év és a radikalizmus kapcsolata gyenge erősségű, de nagyobb, mint a politikai tapasztalatot mérő két formális, „kemény” adatokon alapuló változó esetén.⁸ Az asszociációs mutató értéke gyakorlatilag megduplázódik, ha a képviselőjelöltek *szélsőséges szervezeti kötődéseit* nézzük; az ilyen félkatonai alakulatokban való (korábbi) tagság mérése hivatalos csatornákon keresztül egyébként is nehéz, az ilyen témájú elemzések rendszerint médiafigyelésre vagy az adott szereplők saját nyilatkozataira hagyatkoznak. Az, hogy a szélsőséges szervezeti tagságot mérő változó értéke a harmadára csökkent, elsősorban az ilyen kötődések *felvállalásáról* vagy *felvállalhatóságáról* ad képet, és három lehetséges magyarázatot kínál: 1) valóban kevesebb, ilyen kötődéssel bíró jelölt volt; 2) kevesebb olyan jelölt volt, aki a

szervezet felvállalását fontosnak tartotta volna, illetve 3) a két választás között ezen csoportok és alakulatok politikai relevanciája még a Jobbikon belül is csökkent.

A szélsőséges, kirekesztő megnyilvánulások közül az egyéni képviselőjelölti bemutatkozásokban az antiszemitizmus egyetlen elszigetelt esetet leszámítva nem volt jelen, a *cigányellenesség* ugyanakkor sokkal érzékelhetőbb eleme volt a programok számottevő részének, ráadásul érdemi különbséget látunk a két választásra készített jelölti programok között is. Míg 2010-ben 11 képviselő expliciten használta a „cigánybűnözés” szókapcsolatot, addig 2014-ben csak két képviselőjelölt beszélt egyértelműen negatív kontextusban a romákról, emellett az utóbbi választás idején olyan korábban nem használt, nem (tisztán) negatív konnotációjú kifejezések is helyet kaptak a bemutatkozó szövegekben, mint a „cigány-magyar együttélés” vagy „cigánykérdés”. Sőt: egyes jelöltek egyenesen azzal kampányoltak, hogy tapasztalattal bírnak a romaintegráció terén, vagy „jelentős részben cigány tanulók” által látogatott középiskolában tanítanak.⁹ A párt egyéni jelöltjei az alternatív hipotézissel összhangban ritkábban engedtek teret cigányellenes gondolatoknak saját bemutatkozásaikban; a kapcsolat szorosságát jelző Cramer-féle V-értéke ugyanakkor csak gyenge asszociációt jelez. Ha pedig a konkrét változó mellett a teljes képet nézzük, akkor egyúttal az is látszik, hogy a „cigánybűnözés” kifejezést 2014-ben az etnikai éllel nem bíró „politikusbűnözés” anti-establishment üzenete váltotta fel a jelöltprogramokban.

A *radikális rendpártiságot* mérő változó szintén érdemi különbséget mutat a két évben indított képviselőjelöltek között. Ez döntő részben a csendőrséggel kapcsolatos programpontoknak és állításoknak köszönhető: miközben a közbiztonság szubjektív fontossága nem csökkent (nagyjából hasonló arányban említették a témát a jelöltek 2014-ben, mint 2010-ben), a legutóbbi választás idején az egyéni választókerületek jobbikos jelöltjei már közel sem tartották fontosnak hangsúlyozni, hogy mindezt milyen radikális törvényi vagy intézményi megoldásokkal tartják kívánatosnak fejleszteni. Az erre kínáló lehetséges magyarázatok közül csak egy a mérséklődés, néppártosodás politikusi szintjén történő megjelenése; nem zárható ki például, hogy a csendőrség – hasonlóan a gárdákhoz és más egyenruhás rendfenntartó szervezetekhez – ötlete olyannyira összeforrt a Jobbik programjával, hogy a 2010-es választásokat megelőző kampánnyal ellentétben négy évvel később már nem érezték szükségesnek, hogy azt külön hangsúlyozzák személyes programjukban.

Az egyéni jelöltek bemutatkozásainak tartalomelemzésén nyugvó további változók – úgymint a revizionizmus, rendszerellenesség, antikommunizmus és az antiszemitizmus – esetén az elemszám nagyon kicsi, és ennek folyományaként a választási év és a radikalizmus közötti kapcsolat szorossága is elhanyagolható. Hiba lenne ugyanakkor véletlen előfordulásról beszélni, hiszen e

radikális értékekhez, szélsőséges megnyilvánulásokhoz is magas kódolói egyezés társul.

Ami a tarra borotvált fejét illeti, 2010-ben a Jobbik egyéni jelöltjeiből 8, míg négy évvel később 7 tartozott az ilyen megjelenésű politikusok közé. Arányában tehát kicsivel még több ilyen jelöltje is volt a pártnak 2014-ben, mint korábban; a választási év és a kopasz hajviseletet közötti kapcsolatot vizsgáló asszociációs mutató ezzel összhangban nem mutat érdemi kapcsolatot. Ha tehát elfogadjuk a hazai választópolgári közgondolkodás és a mainstream magyar média gondolati keretét, amely a radikalizmussal és a szélsőségekkel párosítja a borotvált fejű jobboldali politikai aktorokat, úgy e dimenzió mentén annyi megállapítható, hogy a párt 2014-ben nem mutatta mérsékeltebb arcát a 2010-es választáshoz képest.

Önálló elemzés tárgyai lehetnének a 2014-es egyéni jelöltek szórólapjain látható vizuális elemek. A négy évvel korábbi szórólapokat érintő adathiány, valamint az eltérő terjedelem és szerkesztési gyakorlat miatt összehasonlításra nincs módunk, ugyanakkor érdemes kiemelni azok „extra” fényképét. Ezen a jelöltek jelentős része (31 politikus) családja társaságában mutatkozott, összhangban a 'Mi, jobbikosok' három generációs óriásplakát-kampánnyal; mások személyes tárgyaikkal modernitásukat (tablet), vagy hobbijukat (bokszesztyű, gitár, könyv) igyekeztek kommunikálni, ketten pedig egyenesen kismacskaival erősítették rá a „cukiságkampányra”. Ezeket a mérsékelt, szelíd tartalmakat ugyanakkor erősen ellenpontozta a szórólapok egységes harmadik oldala, amelyen Vona Gábor fényképe mellett a kémiai kasztrálást, a halálbüntetést, a vagyonek kobozást és a cigánybűnözés felszámolását ígérte a párt.

KONKLÚZIÓ

Írásunkban a Jobbik egyéni képviselőjelöltjeit vizsgáltuk a párt néppártosodása kapcsán. Korábbi tanulmányok ugyan foglalkoztak már a Jobbik mérséklődésével, mindazonáltal az egyéni választókerületekben indított képviselőjelölteket eddig senki sem vizsgálta. Ezek a politikusok – a Jobbik jelöltállítási gyakorlatával összhangban – nem csak a választópolgárok számára testesítik meg pártjukat, de viszonylag hűen tükrözik az őket jelölő pártszervezetek tagjainak preferenciáit is.

A jelöltek korábbi politikai tapasztalatának áttekintése, valamint személyes programjaik tartalomelemzése vegyes eredményeket mutat. A formális pártkötődést vizsgálva nem beszélhetünk mérséklődésről; ez legalábbis részben a párt radikális előképének szűk keresztmetszetére (MIÉP és HVIM), valamint a párt parlamentbe kerülése után fölerősödő belső rekrutációs-szocializációs szerepére vezethető vissza. A néppártosodás ugyanakkor tetten érhető a személyes bemutatkozásokban helyt kapó szélsőséges (félkatonai) szervezeti kö-

tődések, valamint a cigányellenes és radikálisan rendpárti javaslatok csökkenése kapcsán. Ahogyan azonban az a szórólapon is látszódott, az előbbi személyes, jelöltspecifikus tartalom belüli csökkenését a párt központi üzenetekkel bőven ellensúlyozta; a 2014-es választás kampányanyagain elhelyezett, a szelíd és „emberarcú” radikalizmust megjeleníteni hivatott vizuális tartalmakat már a szórólap következő oldalán ellenpontozták a kiemelkedően szélsőséges rendpárti javaslatok. Ugyanekkor néhány, a szakirodalom által azonosított radikális érték – például revizionizmus, antikommunizmus vagy rendszerellenesség – egyáltalán nem, vagy csak a legutóbbi választáson jelent meg, a borotvált fejű képviselők számaránya pedig egyenesen nagyobb volt, mint négy évvel korábban. Elemzésünk végkövetkeztetése, hogy az EVK-jelöltek vizsgálata alapján a Jobbik politikusainak személyi állományára egyelőre korai lenne a mérséklődés kifejezést alkalmazni.

Jelen tanulmány első leírását adta a Jobbik egyéni képviselőjelöltjeinek a néppártosodás szempontjából, de a kérdés további vizsgálatra érdemes. A kutatás továbbfejlesztését jelentheti, ha egyes változókat másképpen, bővebben operacionalizálunk; például a szélsőséges szervezetekhez való tartozást alátámaszthatja, ha az illető politikus neve szerepel az alakulat hivatalos honlapján. Tovább lépés lehet emellett az egyéni képviselőjelöltek szintjén mért radikalizmus és ezen politikusok által elért választási eredmények összekötése; különösképpen akkor lehet ez a szempont hasznos, ha jelentős számú, négy évvel korábbi önmagához képest mérsékeltebb(nek) mutatkozó egyéni választókerületi jelöltet találunk. Ekkor ugyanis közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy módszertanilag megalapozott választ adhassunk arra a tudományos és normatív szempontból egyaránt kiemelt fontosságú kérdésre, miszerint ma Magyarországon *ceteris paribus* kevésbé szélsőséges imázst megjelenítve számíthat-e nagyobb választói támogatásra egy politikus.

JEGYZETEK

¹ A MIÉP-hez hasonló, egyértelműen radikálisként besorolható párt talán csak a Magyar Hajnal lehetne, amely az elemzői és publicisztikai konszenzus alapján is szélsőjobboldali, „szélsőségesen fasiszta” alakulatnak tekinthető (Félix, 2013; Lévai és mtsai, 2015: 14.). A párt ugyanakkor először 2014-ben indult az országgyűlési választásokon (részben pont a Jobbikból kivált – kizárt szélsőséges politikusokat indítva), így elméleti síkon is kizárható, hogy a JMM valamely politikusa korábban a Magyar Hajnal színeiben politizált volna.

² A Jobbik alapszabálya kategorikusan tiltja, hogy a párt tagja lehessen valaki, aki korábban az MSZP, az SZDSZ vagy a Munkáspárt tagja volt, míg az MSZMP esetében csak a vezető tisztség, az MDF-ben pedig a 2007 utáni tagság kizáró tényező. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a fenti korlátozásokat a pártnak jelöltállítás vagy delegálás esetén is alkalmaznia kellene.

- ³ Jóllehet az LMP-nek értelemszerűen nincsenek a pártot a nemzeti radikalizmussal, vagy a szélsőjobboddallal rokonító vonásai, a politikai tér Vona Gábor által is használt „XX. és XXI. századi pártok” szembeállításán alapuló felosztása (MTI, 2015), valamint a két párt pártrendszerátalakító mandátumszerzése (Enyedi és Benoit, 2011) és adott ügyekben (pl. ügynökakták és lusztráció) elfoglalt közös álláspontja kívül helyezi az LMP-t a mainstream pártok körén. A kérdésnek ugyanakkor csak elméleti relevanciája van, lévén a Jobbiknak nem volt zöldpárti múlttal rendelkező képviselő-jelöltje.
- ⁴ Bár mindkét rendpárti intézkedés kívül esik az európai mainstream büntetések halmazán, belpolitikai viszonylatban érdemes megjegyezni, hogy előbbi visszaállításának „megfontolása”, illetve a kérdés napirendre vétele 2002-ben, illetve 2015-ben miniszterelnöki szinten is felvetődött, és a Fidesz több vezető politikusa is támogathatóan találta ismételt bevezetését, addig a „társadalomra különösen veszélyes szexuális bűnelkövetők gyógykezelésére vonatkozó” jobbikos törvényjavaslatot az országgyűlés tárgysorozatba sem vette.
- ⁵ Lásd például az Index (<http://index.hu/belfold/2014/05/16/molnarzsolt/>) és a Hír24 (<http://24.hu/belfold/2014/04/25/volt-skinhead-lesz-a-parlament-alelnoke/>) vonatkozó cikkeit. Utolsó leltöltés dátuma: 2016. 03. 17.
- ⁶ Az összevetést így érdemben csak két eshetőség tudná torzítani: ha jelentősen megváltozna a párt által az egyéni választókerületekben indított politikusok életkora (a választásokon idősebb jelölti kádérállománnyal indulva feltételezhető, hogy több lenne esztétikai, hajvesztésre visszavezethető fejbortoválás), vagy ha a férfiak és nők aránya jelentősen eltérne egymástól 2010-ben és 2014-ben. Ezek egyike sem áll fenn: az előbbi változót mérő átlagéletkor értékei 39,8 és 40,6, míg a női jelöltek aránya rendre 7,95% és 8,49% volt (Hajdú, 2016).
- ⁷ A legjobb ellenpélda talán Tóbiás József, az MSZP korábbi elnöke.
- ⁸ A korábbi pártkötődés és a szélsőséges szervezeti kötődés tartalomelemzés révén történt mérés kvázi-automatizált szövegelemzésnek tekinthető, hiszen e két változó esetén mérlegelés nélkül, a párt- és szervezetnevek előzetesen meghatározott kategória-szótára alapján rögzítettük az előfordulásokat.
- ⁹ Mindezzel éles ellentétben áll a 2014-es kampányban terjesztett szórólap harmadik oldala, amely többek között cigánybűnözésről is értekezik. A *szórólapok* összevetése ugyanakkor több okból sem volt célunk (az adathiány mellett az is nehezen vizsgálhatóvá tette volna az eredményeket, hogy a politikusok személyes szövegeit a pártközpont által megfogalmazott programpontoktól elkülönítve kellett volna értelmezni), a jelöltek *személyes bemutatkozására és ars poeticájára* pedig a fenti megállapítás – a cigányellenességet közvetítő mondatok aránya harmadára esett vissza – ettől függetlenül változatlanul érvényes.

IRODALOM

- Bakker, R.–Hobolt, S. (2013): *Measuring Party Positions*. In: G. Evans–N. D. de Graaf (eds.): *Political Choice Matters: Explaining the Strength of Class and Religious Cleavages in Cross-National Perspective*. Oxford, Oxford University Press.

- Bíró-Nagy András–Róna Dániel (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe 2003–2010 In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány.
- Bíró Nagy András–Dúró József–Hajdu András–Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány.
- Bíró-Nagy, András–Boros Tamás (2016): Jobbik going mainstream. Strategy shift of the far right in Hungary. In: Jamin, Jerome (szerk.): *L'extrême droite en Europe*. Bruylant.
- Döbrönte Zsófia Berta (2012): *Power Dressing – Az LMP és a Jobbik imázs-változása*. Szakdolgozat Budapesti Corvinus Egyetem.
- Enyedi Zsolt (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, Vol 9., No. 3., 3–27.
- Enyedi Zsolt–Benoit, Kent (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea és Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA.
- Félix Anikó (2013): *Az Arany Hajnaltól a Magyar Hajnalig*. Political Radical. Online elérés: <http://politicalradical.cafeblog.hu/2013/09/06/az-arany-hajnaltol-a-magyar-hajnalig/> utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Filippov Gábor (2011): A név kötelez. A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20., No. 3., 93–116.
- Freelon, Deen G. (2010): ReCal: Intercoder Reliability Calculation as a Web Service. *International Journal of Internet Science*, Vol 5., No. 1., 20–33.
- Frey, L. R. –Botan, C. H.–Kreps, G. L. (2000): *Investigating communication: An introduction to research methods (2nd ed.)*. Boston, Allyn & Bacon.
- Hajdú András (2014): A magyar radikális jobboldali képviselők két generációja; A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23., No. 2., 59–87.
- Hajdú András (2016): Kékgalléros nacionalizmus? A Jobbik egyéni választókerületi képviselőjelöltjei 2010-ben és 2014-ben. In: Dobos Gábor és munkatársai: *Pártok, jelöltek, képviselők*. Budapest, Szabad Kéz Kiadó.
- Horváth Attila –Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszerek. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris–MTA TK, Budapest.
- Jeskó József–Bakó Judit–Tóth Zoltán (2012): A radikális jobboldal webes hálózatai. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21., No. 1., 81–101.
- Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010): *Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*.
- Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 19., No. 1., 31–66.
- Kiss Balázs (2016): Esemény, hálózat, szemiózis. A politikai kommunikáció történetének megírhatóságáról. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 25., No. 1., 10–28.
- Krekó Péter–Juhász Attila–Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20., No. 2., 53–79.
- Krippendorff, Klaus (2004): *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Beverly Hills, Sage.
- Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. Osiris, Budapest.

- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2009): *The Hungarian Political System*. Hungarian Democracy Series. Budapest, Hungarian Center for Democracy Studies.
- Lévai Attila és munkatársai (2015): *Rövid tanulmányok az európai radikális jobboldali pártokról*. Online elérés: <http://meltanyosság.hu/content/files/Radikál-kétpercesek.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Mandák Fanni (2015): Jobbik on the way to become a people's party? In: *Diritto pubblico comparato ed europeo*. 3/2015, 673–694, doi: 10.17394/81897
- McDonald, M. D.–Mendes, S. M.–Kim, M. (2007): Cross-temporal and cross-national comparisons of party left-right positions. *Electoral Studies*, 26., 62–75.
- Molnár Csaba (2014): *Valóban mérséklődött a Jobbik?* TDK dolgozat Budapesti Corvinus Egyetem.
- MTI (2015): *Jobbik: csak mi adhatunk reményt*. MTI-archívum. 2015. 06. 13.
- Owen–Dunow, Max (2015): *The Devil Within: The Rise of Front National*. Thesis Wesleyan University Connecticut, USA.
- Papp Zsófia (2013): Kampány-perszonalizáció Magyarországon a képviselő szemével. *Politikatudományi Szemle*, Vol 22., No. 4., 37–56.
- Petsinis, Vassilis (2015): The New Far Right in Hungary: A Political Psychologist's Perspective. *Journal of Contemporary European Studies*. Vol. 23., Issue 2., 272–287.
- Republikon Intézet (2010): *Az újdonság ereje. Honnan érkeznek az új pártok – a Jobbik és az LMP-jelöltjei?* Online elérés: http://intezet.republikon.hu/pdf/Republikon_Egyeni_Jeloltek.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2010. 03. 22.
- Riffe, Daniel–Lacy, Stephen–Fico, Frederick (2014): *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. 3rd Edition, Routledge, New York–London.
- Roberts, Carl W. (2008): *The Fifth Modality: On Languages that Shape Our Motivations and Cultures*. Brill, Leiden.
- Róna Dániel (2014): *Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarországért Mozgalom népszerűségének okai*. Doktori Értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola. DOI: 10.14267/phd.2015002
- Szabó Balázs (2013): Az új parlamenti pártok szabazóbázisának jellemzői Budapest példáján. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 22., No. 3., 93–116.
- Tóth Csaba–Török Gábor (2015): *Négy választás Magyarországon – A magyar politika az elmúlt 12 évben (2002–2014)*. Osiris, Budapest.
- Ughy Márton (2011): MSZP – a muszáj-kampány. In: Szabó G., Mihályffy Zs. és Kiss B. (szerk.): *Kritikus kampány. A 2010-es országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest, L'Harmattan.
- Várnagy Réka (2008): Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok II. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*.

Újságcikkek és sajtóanyagok

- Czene Gábor, 2015: Már ketyeg a Jobbikban az időzített bomba. *Népszabadság*. 2015. 02. 11. Online elérés: <http://nol.hu/belfold/kotelhuzas-a-jobbiknal-1515295> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.

- Index, 2014a: Miért erősödik ennyire a Jobbik? *index.hu* Online elérés: http://index.hu/belfold/2014/03/06/miert_ilyen_eros_a_jobbik/ Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Index, 2014b: A Fidesz nyerte a választást; Vona Gábor vizslakölyökkel lájkmaximalizál Facebookon *index.hu* Online elérés: http://index.hu/belfold/2014/02/24/valasztas14/vona_gabor_vizslakolykokkal_lajkmaximalizal_facebookon/ Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Hvg, 2011: A Jobbik a „józan emberek pártja”, de nem rúgják ki Zagyvát. *hvg.hu* Online elérés: http://hvg.hu/itthon/20110816_jobbik_jozan_emberek Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Hvg.hu, 2013: Gyöngyöspatai romákkal melózott Vona Gábor. *hvg.hu* Online elérés: http://hvg.hu/itthon/20131120_Gyongyospatai_romakkal_melozott_Vona_Gabo Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Origo, 2015: Kiderült, mi a jobbikos cukikampány lényege. *origo.hu* Online elérés: <http://www.origo.hu/gazdasag/20150311-kiderult-mi-a-jobbikos-cukikampany-lenyege.html> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Mandiner, 2015: Vona: le fogom nyesni a Jobbik vadhajtásait. *mandiner.hu* Online elérés: http://mandiner.hu/cikk/20150413_vona_le_fogom_nyesni_a_jobbik_vadhajtasait Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Nagy Gergely Miklós, 2013: Szexivé tenni a szélsőjobbot – Krekó Péter a Jobbik arcultaváltásáról. *Magyar Narancs* Online elérés: <http://magyarnarancs.hu/belpol/szexive-tenni-a-szelsojobbot-87209> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.
- Tóth Gergely, 2014: Orbánnál is nagyobb átlagember lenne. *index.hu* Online elérés: http://index.hu/belfold/2014/01/20/egy_atlagember/ Utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 22.

KORMÁNYON A RADIKÁLIS JOBBOLDAL?

A Jobbik ígéretei a magyarországi törvényalkotásban (2010–2014)

Böcskei Balázs

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

Molnár Csaba*

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2010-es kormányváltás óta a magyarországi nyilvánosság visszatérő toposza, hogy a minősített többséggel kormányra került Fidesz–KDNP az ellenzéki Jobbik Magyarországiért Mozgalom programját ülteti át a gyakorlatba. Kutatásunk a két párt választási programjait tekintve megvizsgálja, hogy melyikük tematikája hasonlít jobban a 2010–2014 közötti törvényalkotási napirendre, valamint hogy milyen stratégiát alkalmazott a Fidesz a Jobbik legfontosabb választási ígéreteivel szemben. Megállapításaink értelmében a Jobbik programjának tematikája jobban emlékeztet a második Orbán-kormány törvényhozási tematikájára, mint a Fideszé. A törvényhozás által dominált minősített többség jellemzően alkalmazkodó stratégiát vett fel a radikális ellenzékkel szemben, így fenntartásokkal kezelendő az a közvélekedésben széles körben elterjedt állítás, amely szerint a Fidesz a Jobbik számára fontos ügyekben az utóbbi programját valósítja meg. A Jobbik által kiemelt ügyekben a minősített többség bár a tizennyolc főtémakörből kilenc esetben az alkalmazkodás stratégiáját választotta, ebből három esetben már eleve a Fidesz–KDNP által is fontosnak tekintett ügyekről, míg további öt esetben, a világnézeti hasonlóságából fakadó együttállásokról beszélhetünk. A további egy eset általános kormányzati stratégiai célnak tekinthető.

Kulcsszavak: Fidesz–KDNP ■ Jobbik ■ ígéretkutatás ■
Hungarian Comparative Agendas Project

A 2009-es EP-választáson elért sikereit követően a magyarországi nyilvánosságban rendszeresen jelentek meg megalapozatlan értelmezések a Jobbik Magyarországiért Mozgalom és a kormányzó Fidesz viszonyával kapcsolatban. A párt felemelkedésekor a Jobbikra vonatkozó általános kijelentések leginkább

* A tanulmány elkészítését az OTKA „A közpolitika dinamikája Magyarországon” (CAP) című projektje támogatta (ÁJP-K-109303, projektvezető: Boda Zsolt; bővebb információ, illetve a felhasznált adatbázisok és kódkönyvek megtalálhatók a projekt honlapján: cap.tk.mta.hu). Az adatbázis kialakításához nyújtott segítségért köszönettel tartozunk a CAP magyar kutatócsoport munkatársainak. Köszönjük Ana Belchiornak, Sebők Miklósnak, valamint az MTA TK PTI-ben rendezett vitákon résztvevőknek, a CAP 2016. évi genfi konferenciája résztvevőinek, illetve anonim bírálóinknak a hasznos megjegyzéseiket. A fennmaradó hibákért kizárólag a szerzők felelősek.

annak mentén fogalmazódtak meg, hogy a jobbkios szavazók korábbi pártkötődését alapul véve az MSZP összeomlása vagy a Fidesz radikalizálódó retorikája tehető-e felelőssé a párt megerősödéséért. Ez utóbbi terén fordulat leginkább, Karácsony Gergely és Róna Dániel 2010-ben publikálásra került tanulmányával következett be (Karácsony–Róna, 2010), amelyben megállapították, hogy a Jobbik felemelkedésének hátterét a választók motivációiban a társadalmi jellemzők, attitűdök és a pártválasztás közötti kapcsolat, valamint a kínálati oldal és a politikai napirend ismeretének együttes vizsgálatában kell keresni.

Evidenciaként megfogalmazódott politikai elemzői és újságírói értelmezések született annak kapcsán is, hogy egyrészt 2010-ben a Fidesz és a Jobbik választási programja között tartalmi és ideológiai egyezések álltak fenn, másrészt, hogy a Jobbik választási programjában kifejtett, a párt számára fontos ígéretek 2010-et követően törvényerőre is emelkednek, azaz a Fidesz megvalósítja azokat. Tanulmányunkkal ahhoz a magyarázó folyamathoz kívánunk hozzájárulni, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy igaz-e tehát az a közvélekedésben széles körben elterjedt állítás, amely szerint a Fidesz a Jobbik számára fontos ügyekben az utóbbi programját valósítja meg. Másképpen megfogalmazva: a Jobbik választási programja alapján meghatározott közpolitikai profilja és a 2010–2014 közötti, törvényalkotásra vonatkozó adatok tükrében arra a kérdésre keressük a választ, hogy az első választott országgyűlési képvisellel rendelkező ciklusában a Jobbik kiemelt ügyeire vonatkozó kezdeményezései formáltak-e, és ha igen, milyen esetekben a törvényhozási folyamatot.

A hazai politikatudományban is teret nyert ígératkutatási munkák kiindulási pontjait általában az adott vizsgált párt választási programja képezi. Tovább mélyítve az ez irányú kutatásokat, a programokat ki lehet egészíteni más, a közpolitikai program megjelenítésére alkalmas felületekkel és megjelenésekkel is. Ezek közé sorolhatjuk a különböző médiaszerepléseket, kampányrendezvényeket, politikusi beszédeket vagy a választási szórólapokat és egyéb kiadványokat is. Később ismertetett módszertani okokból ez utóbbiak vizsgálatától azonban el kell tekintenünk. A fent megfogalmazott kérdés megválaszolásához a fókuszba a Jobbik *„Radikális változás”*, valamint a Fidesz *„Nemzeti ügyek politikája”* című programja került, valamint előbbieknél a 2010–14-es országgyűlési ciklusban elfogadott törvényekkel való kapcsolata. Tanulmányunkban a Comparative Agendas Project (a továbbiakban CAP) magyar adatbázisait (a projektről lásd Boda–Sebők, 2015), valamint a két választási program általunk elvégzett kódolását használtuk fel.

A bevezetőt követően a radikális jobboldal hatásának különböző elméleti megközelítéseivel folytatjuk – érintve a kormányzati szakpolitikákra vonatkozó hatások szakirodalmát is. Ezeket nem a teljesség igényével tekintjük át, hanem a tanulmány témája felől megközelítve döntöttük a választott elméleti irányok ismertetése, a Jobbik és a kutatási kérdés kapcsán is megfigyelhető érvényességek mellett. Kutatásunk módszertanának bemutatását megelőzően a

téma hazai feldolgozásának előzményeit ismertetjük, majd pedig a módszertani részt követően a Hungarian Comparative Agendas Project (CAP) adatbázisa révén előálló eredményeket közöljük, megválaszolva azzal tanulmányunk kutatási kérdését.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy nem nyert megerősítést az a politikai publicisztikában széles körben elterjedt közvélekedés, amely szerint a Fidesz a Jobbik számára fontos ügyekben az utóbbi programját valósítja meg. A Jobbik által kiemelt ügyekben a törvényhozás által dominált minősített többség a tizennyolc főtémakörből kilenc esetben az alkalmazkodás stratégiáját választotta – köztük négy említésre került a Fidesz–KDNP dokumentumában is –, illetve a kilenc elutasított kiemelt ígéret között három olyat is beazonosítottunk, amelyek a kormányzó párt programjában is szerepel.

ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK A RADIKÁLIS JOBBOLDAL FELEMELKEDÉSÉRE

A radikális jobboldali pártok megerősödésének okait a keresleti és a kínálati megközelítés eltérő módon kísérel meg leírni. A szakirodalom kínálati oldalra vonatkozó magyarázatának egy kurrens iránya a vezérközpontúság, amely a radikális pártok belső hierarchikus felépítését és politikájuk ennek megfelelő megjelenítését hangsúlyozza. E szerint a sajátos szubkulturális politikai szocializáció és annak jegyében történő politikusi rekrutáció, továbbá a karizma által legitimált erős pártkohézió, és a felülről lefele irányuló döntéshozatal a sikerességhez szükséges hatékony pártműködést eredményezhet (Bos–van der Burg–de Vreese, 2011; de Lange–Art, 2011). A média szerepe (Ellinas, 2010), a későbbiekben pedig az internetalapú politika megerősödése és annak kihasználása (Róna–Sörös, 2012) szintén szerepet játszik a radikális jobboldali pártok támogatottságának felfutásában. A kínálati magyarázatokon belül ismertté vált távolsági modell egy-egy radikális párt felemelkedését a többi párt pozíciójának függvényében vizsgálja. Róna Dániel részletesen tárgyalta a témodell Jobbikra történő alkalmazási relevanciáját és a témodell alaplogikája kapcsán folytatott vitát. Erre vonatkozólag és témánkat tekintve az az álláspont említen-dő meg, amely szerint egy jobboldali vezető párt a radikális jobboldali párt erősödését azáltal készíti elő, hogy elmozdul a politikai mező széle felé, legitimálja annak álláspontjait, utóbbi támogatóit mobilizálja, majd további és nagyobb haszon (támogatottság) érdekében ismét a centrum felé mozdul vissza (Róna, 2016: 88.). Kutatásunk esetében a Jobbik egyes témáinak, javaslatainak figyelembevétele, az azokra történő kezdeményező reagálás erősíti ezen álláspont relevanciáját, bár nem célunk ennek bizonyítása.

A keresleti modell hagyományosan a társadalmi-, demográfiai- és attitűdváltozók, továbbá a pártpreferencia szoros kapcsolatából indul ki (Krekó–Ju-

hász–Molnár, 2011). Ugyanakkor Róna Dánielhez hasonlóan a Jobbik megerősödése kapcsán sem tartjuk elégséges magyarázó elvnek a külső makrotényezőket, a párt számára kedvező gazdasági-társadalmi folyamatok meglétét (Róna, 2016), ugyanis bizonyos témák napirendszerű kiemelkedése is előfeltétele volt a Jobbik megerősödésének.

Az ügybirtoklás (*issue-ownership*) koncepciója abból indul ki, hogy a pártok magukhoz rendelnek bizonyos témákat, amelyeknek a birtoklása, prioritizálása az elsődleges feltétele a sikerességnek. Ennek alapján ugyanis a választók úgy döntenek a különböző pártok mellett, hogy azok az adott szakpolitikai kérdés, probléma kezelésére mennyire mutatkoznak kompetensnek. E modellben a pártok arra törekednek, hogy az általuk így „saját kompetenciává” tett téma mentén mobilizálják potenciális választóikat, annak fontosságát erősítve az állampolgári gondolkodásban, a többi témát, amelyben kevésbé bizonyulnak kompetensnek, háttérbe szorítják (Klüver–Sagarzazu, 2015). Ebben az esetben tehát a választás az adott téma legkompetensebb kezelője melletti döntést jelenti, és amennyiben a Jobbik „cigánybűnözéshez”, a közbiztonság tematikájához való kapcsolatára gondolunk, akkor e mentén is megközelíthető lenne a Jobbik felemelkedésének magyarázata.

Szemben az előbbi felülről lefele történő témakijelöléssel, a „hullám meglovaglása”-modell (*riding the wave*) abból indul ki, hogy a pártok eleve azokat a témákat prioritizálják, amelyek a választókat leginkább foglalkoztatják, azaz valójában utóbbiak jelölik ki alulról kiindulva az ügyeket. A választások megnyerésére így leginkább azoknak van esélyük, akik az így meghatározott témák birtokosai (Ansolabehere–Iyengar, 1994; Klüver–Sagarzazu, 2015). Hozzá kell tenni, hogy a koncepcióból következőleg leginkább azok a pártok bizonyulnak sikeresnek, amelyeknek a jelöltjei közvetlen, informált, reagáló és az ügyeket felkaroló képben tűnnek fel a választók előtt. Utóbbiak körében az a percepció alakul ki a pártról, hogy az valós és fontos, őket érintő kérdéssel foglalkozik, az állampolgárokat foglalkoztató közpolitikai prioritásokra kíván reagálni, s már a radikális pártok képesek is így megjeleníteni magukat (Griffith–Glennie, 2014).

Bár a fenti elméleti megközelítések külön-külön is magyarázhatják egy-egy radikális párt felemelkedését, esetünkben és a kutatási kérdés megválaszolásához a fősodró (*mainstream*) és rétegpárt (*niche party*) megkülönböztetést és abból kiinduló elméleti keretet tekintjük alkalmazhatónak. A vizsgált kérdéskör szempontjából a későbbiekben tehát a fősodró (Fidesz), illetve a rétegpárt (Jobbik) rivalizálásának elméleti keretét használjuk, és a kutatási kérdés megválaszolásához, a Jobbik, valamint a törvényalkotást kétharmados minősített többség által domináló viszonyát tekintjük. Ez utóbbi annyit jelent, hogy lényegében véve egy olyan sajátos hatalomtechnikai- és gyakorlási mód alakult ki a kétharmados felhatalmazás révén (Körösényi, 2015: 410.), amelynek során a törvényalkotás teljes egészében a Fidesz–KDNP akaratát tükrözi.

A fősodró és rétegpárt elméleti megközelítés is abból indul ki, hogy a pártok nem egymástól függetlenül karolnak fel ügyeket és témákat, pozíciójukat ideológiai álláspontjuk és stratégiai kalkulációjuk egyaránt meghatározza. A többi párthoz való viszonyuk nem csak azáltal vizsgálható, hogy a pártrendszeren belül milyen mozgásokkal élnek, hanem hogy mely témákat tartanak fontosnak és kevésbé fontosnak, hogyan változtatják ezek egymás közötti hangsúlyát (Rovny–Edward, 2012: 58–59.). A tanulmányunkban a Jobbikra, mint rétegpártra úgy tekintünk, mint amely dominálja a törvényhozással való kapcsolatát ígéreteinek megjelenésével, miközben minősített többsége révén a kormányzó párt uralja lényegében az Országgyűlést.

A szakirodalomban számos definíciót használnak a rétegpártokra, de széles konszenzus van azt illetően, hogy ügy- és témaválasztásuk az egyik döntő ismérvük. Jan Rovny és Erica E. Edwards olyan, a korábbi párttípusoktól eltérő új típusú formációként írják le őket, amelyek olyan speciális témá(ka)t karolnak fel, amelyeket a többi párt került vagy éppen kevésbé érintett, és e témák mentén potenciális szavazótábor is mobilizálható (Rovny–Edward, 2012: 60.). Lawrence Ezrow szerint azok a rétegpártok sikeresebbek, amelyek nem mérsékelt vagy centrista pozíciót vesznek fel, hanem kihúzódnak a jobb- vagy baloldali pólusra (Ezrow, 2008). Rovny és Edwards hangsúlyozzák, hogy a rétegpártoknak célszerű olyan témákat felkarolniuk, amelyek tekintetében a többi párt eleve nem rendelkezik stabil és ismert állásponttal, illetve érdeklődéssel, vagy éppenséggel megosztottak párton belül az adott témát érintő vélemények (Rovny–Edward, 2012: 61.).

Bonnie M. Meguid szerint a rétegpártok jellemzői közé tartoznak, hogy egyrészt nem a klasszikus törésvonalak mentén szerveződnek, jelen esetben nem osztályorientáltak. Az általa példaként említett radikális jobboldali pártok az 1980-as és 1990-es években, illetve az 1970-es éveket követően a zöld formációk mindegyike olyan témát hoztak be a politikai napirendre, amelyek korábban, a hagyományos törésvonalak mentén szerveződő pártok esetében, tartalmi szinten nem voltak kezelve (előbbieket a bevándorlás és a társadalmi integráció, míg utóbbiak a környezetvédelem és az atomenergia kérdését). Másodrészt ennek következtében a fősodró pártok szavazótáborába is benyúlnak témáikkal, keresztül vágthatják annak táborát. Harmadrészt limitálják azon témákat és ügyeket, amelyek számukra fontosak, azaz nem minden szakpolitikai területen kívánnak javaslattal élni. Idővel ezen pártok tematikai gazdagsága nőhet, ennek ellenére Meguid szerint a választók számára azok továbbra is inkább „egytemájú” (*single issue*) szerveződésnek tűnnek (Meguid, 2005). Míg Thomas M. Meyer és Bernhard Miller minimumdefinícióként a rétegpártot úgy írja le, mint olyan formáció, amely olyan közpolitikai területre fókuszál, amelyet vetélytársai elhanyagolnak (Meyer–Miller, 2015: 260.), addig Markus Wagner hangsúlyozza, hogy ezek a pártok általában a nem gazdasági témák-

ra összpontosítanak, azokon belül is egy piaci részként szolgálót karolnak fel (Wagner, 2011: 847).

A Jobbik induló pozíciója, a fenti meghatározások tekintetében rétegpártnak tekinthető, ugyanis felfutásakor olyan politikai témával jelentkezett, amelyet ő vezetett be először a politikai napirendre – ez volt a közbiztonság kérdése.¹ Hangsúlyozni kell azonban, hogy a fentiekből nem következik az, hogy a rétegpárt egytémás formáció lenne, viszont a Jobbik felemelkedésének példája (Karácsony–Róna, 2010) bizonyítja a rétegpártiságnak azon jellemzőit, hogy ezt a párttípust kevésbé a gazdasági témák prioritizálása jellemzi, egyúttal az osztályhatárokat és a tradicionális törésvonalakat átmetsző ügygel bírhat (Meguid, 2005; Wagner, 2011). Idővel a Jobbik is bővítette témáit, és mint a későbbiekben látni fogjuk a 2010-es országgyűlési választás esetében a lehető legrészletesebb, lényegében minden szakpolitikai területre kiterjedő ígéretcsomaggal élt elő – felemelkedése mégis a közbiztonság, illetve azzal kapcsolatban a cigányság kérdésének politikai napirendre emelésének köszönhető.²

A fősodró pártok három stratégiai úton közelíthetnek a rétegpárthoz: a versengő hozzáállás (*adversial strategy*) jegyében előbbiek nem sajátítják ki utóbbi témáját, hanem reagálnak rá, és abban önálló, más álláspontot vázolnak fel. Ha a fősodró párt az alkalmazkodás stratégiáját (*accommodative strategy*) választja, abban az esetben a téma kisajátítására törekszik, kísérletet tesz a „témamarblásra”, hasonló álláspontot vesz fel. A következmények áttekintése esetünkben nem vizsgált, de ezen stratégia eredményezheti azt, hogy a „bevett” párt sikerrel ássa alá a rétegpárt különlegességét, megkülönböztetett jellegét, és témamarblásával csökkentheti utóbbi párt népszerűségét. Ezzel szemben az elutasító magatartás (*dismissive strategy*) jegyében eljáró fősodró párt egyáltalán nem reagál a(z új) témára, negligálja azt (Meguid 2005; de Wardt 2015). Tanulmányunkban a Jobbik – mint rétegpárt – választási programjának legfontosabb közpolitikai ígéreteit tekintjük át, és az azokra adott törvényalkotási válaszokat kíséreljük meg elhelyezni a három stratégia valamelyikébe, amelyben a fősodor szerepét a törvényalkotást kétharmados, Fidesz–KDNP minősített többség tölti be.³

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A radikális jobboldali pártok hatásainak fenti kutatási módjai mellett nem előzmény nélküli a nemzeti CAP-adatbázisok felhasználása sem. A Jobbiknál összehasonlíthatatlanul radikálisabb, kimondottan szélsőjobboldali Arany Hajnalnak a többi görög pártra gyakorolt hatásának a párt legfontosabb témái kapcsán elvégzett vizsgálatakor arra jutottak, hogy a gazdasági kérdéseken túl (amelyeknek a prioritását nem lehet elvonatkoztatni a vizsgálattal egy időben zajló görög válságtól) a radikális jobboldal egyéb témái nem befolyásolták a

többi párt aktuális profilját (Halikiopoulou–Nanou–Vasilopoulou, 2015). Többek között egy másik elméleti keret választása, továbbá a magyarországi specialitások miatt a Jobbikkal kapcsolatban más eredménnyel és hatásmechanizmussal számolunk.

Magyarországon a Jobbik hatásának vizsgálata nem példa nélküli. Róna Dániel a kormányzati intézkedésekre gyakorolt hatás alatt határozottan annak irányát és törekvését, nem pedig annak konkrét minőségét értette. A kormányzati irányok legfőbb indikátorának a törvények és törvényjavaslatok számát tekintette, emellett a jogalkotó filozófiája megvilágításának szándékával az előterjesztések indokolására és a törvények preambuluma is fókuszált. Róna megállapításai szerint jelentősen nőtt a közbiztonságra vonatkozó törvények száma, mégpedig szigorúbb és rendpártibb irányba alakulva (Róna, 2016: 205.). A közoktatás átalakítására vonatkozó törvények és a büntetőtörvény dimenziójában Róna szintén a Jobbik programjával összecsengő intézkedések megvalósulásáról ír, hangsúlyozva, hogy a hatás tekintetében pontos oksági viszonyt nem lehet megállapítani (Róna, 2016: 209.). Róna nem csak adaptációs stratégiákat, hanem ellenlépéseket is beazonosít, mint amikor például a Fidesz a választási törvény országgyűlési vitájában a Jobbik iskolázottsági cenzusra vonatkozó javaslatát bírálta. A radikálisok hatását a többi párt esetében is vizsgálta Róna, mégpedig a cigányság és a közbiztonság kérdésének megítélése kapcsán. Megállapítása szerint 2010-et követően a radikálisok pozíciójához viszonyítva az MSZP esetében alkalmazkodási stratégiát, az LMP esetében a Jobbikkal ellenkező álláspontot azonosít be.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Bár a Jobbik első mandátumát 2004-ben, Körömi Attila Fidesz-frakcióból való kilépésével nyerte el, első választott képviselői csak 2010-ben jutottak be az Országgyűlésbe. A 2006 és 2010 közötti időszakban képviselet híján (illetve a 2009-es EP-választások után korlátozott képviselettel) kevés lehetőségük volt álláspontjuk és javaslataik törvényhozásban való megjelenítésére, 2010 után viszont az egyik legaktívabb, háromezernél is több irományt benyújtó frakcióvá váltak. Az alábbiakban vizsgálatunk erre, a 2010–2014 közötti országgyűlési ciklusra irányul.

Egy párt üzeneteit számtalan eszköz segítségével megfogalmazhatja, ám közpolitikai profiljának teljesebb körű áttekintését általában a párt választási programja nyújtja, és 2009 óta a Jobbik minden megmérettetésre egy meglehetősen részletes tervezetet készített. Ismert, hogy a választási programoknak vannak korlátai: nem folytonosak, csak a rendszeres időközönként sorra kerülő választásokra készülnek el, így nem reagálhatnak azonnal a politika újabb fejleményeire. Ezen hiányosság kiküszöbölésére a Jobbik más napirend-for-

málási eszközeit is meg lehetne vizsgálnunk, amelyre többféle lehetőségünk is van. A Jobbik médiahátországa rendelkezik országos terjesztésű hetilappal (Barikád), azonban sem televízió-, sem rádióadó, sem napilap nincs a birtokukban. További kutatási nehézséget jelent az is, hogy a párt médiahátországanak szerkezete az összehasonlítást ellehetetlenítő mértékben eltér minden más pártétól, így annak vizsgálatától el kell tekintenünk. A ciklusok közben egy párt kommunikációjának fontos elemét alkotják az általa szervezett tüntetések. A Jobbik gyakran nyúl ehhez a politikai eszközhöz, azonban vizsgálatuk komoly módszertani problémákat vet fel (például, hogy milyen alapon válasszuk ki a vizsgált tüntetéseket, és hogy jussunk hozzá az ott elhangzott beszédekhez), ráadásul azok nem alkalmasak összetett üzenetek átadására.

Egy ilyen aktív párt vizsgálatának jó módja lehet a parlamenti tevékenységének elemzése. Ugyanakkor felmerülhet, hogy az, mennyiben önálló, és mennyiben más pártok tevékenységére, esetleg a politikai pártoktól függetlenül bekövetkező eseményekre reagálnak. Szintén problémát jelent a pártprogrammal való összevethetőség problémája, illetve a közpolitikai tartalommal nem rendelkező (például pártpolitikai tartalmú) interpellációk magas száma. A fenti tevékenységek mindegyike a párt szigorú ellenőrzése alatt áll. Kíváncsiak lehetünk arra, hogy mások kérdéseire reagálva milyen javaslatokat fogalmaznak meg a Jobbik politikusai. Ennek hiányossága, hogy a 2010–14-es időszakban a média jórészt karantént alkalmazva járt el a Jobbikkal szemben, így aztán megszólalási lehetőségeik időszaki jellegűek, szűkek voltak, vagy pedig a radikális pártsajtóban hangzottak el, ahol nem annyira reagálásról, mintsem népszerűsítő interjúkról beszélhetünk. Vizsgálatunk így a Jobbik választási programjának elemzésére szorítkozik. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a nemzetközi szakirodalom szintén elfogadhatónak tartja a pártprogramok vizsgálatát egy párt közpolitikai profiljának feltárására (Costell–Thomson, 2008: 241.; Elinder–Jordahl–Poutvaara, 2015: 180.; Naurin, 2014: 1051.).⁴

Mivel egyetlen politikai szereplő sem a légtérben létezik, a Jobbikot sem lehet önmagában vizsgálni. Elméleti hátterünket alapul véve másik vizsgált pártunk a kormányzó, főszórá Fidesz lett. Utóbbi, mint a ciklus minősített többséggel bíró pártja, nyilvánvalóan a közpolitika legfontosabb formálója volt, mivel az ilyen helyzetben lévő pártok esetében várható a programjuk legteljesebb mértékű megvalósulása (Artés, 2011: 146.). A Jobbikkal ápolt kapcsolata segít feltárni a rétegpárt–főszórá párt viszonyrendszer magyarországi dinamikáját.

A politikára gyakorolt hatása több módon is megragadható. Elemezhetjük a többi párt megfogalmazott üzeneteinek változását, vagy például a médiana-pirendet is. Mivel a párt közpolitikai hatására vagyunk kíváncsiak, első lépésként érdemes megvizsgálni, az elfogadott jogszabályokban hogy köszön viszsza tevékenységük. Olyan jogszabályi szintet kell megragadnunk, amely országos relevanciával rendelkezik (szemben az önkormányzati rendeletekkel), megfelelően stabil és áttekinthető (szemben a miniszteri rendeletekkel), vi-

szonylag egyszerűen módosítható és széles területeket szabályoz nagy részletességgel (szemben az Alaptörvénnyel), és tartalma könnyen értelmezhető (szemben a teljes költségvetésekkel). Ilyen jogszabály a törvény, így vizsgálataunk kimentí oldalát a 2010–14 között elfogadott törvények alkotják.

A tanulmányban vizsgált időszakunk országgyűlési tevékenységére vonatkozó ígéreteit a Jobbik a 2010-es „*Radikális változás*” című programja foglalja magába (Jobbik 2010). A Fidesz vizsgálatánál az ugyancsak 2010-ben elkészült „*Nemzeti ügyek politikája*” (Fidesz, 2010) képzí kutatásunk másí forrását. A programokat a CAP Hungary közpolitikai kódkönyvét felhasználva kódoltuk le. Minden olyan mondatot lekódoltunk, amely megfelel Royed ígérétdefinióójának („olyan ígérét valamely cselekvés végrehajtására vagy valamely eredmény elérésére, amelynek esetében objektív módon felbecsülhetjük, a cselekvés valóban végrehajtásra került-e, illetve az eredményt sikerült-e elérni”) [Royed, 1996: 79.], illetve annak Costello és Thomson általi kiegészítésének, azaz a pártprogramnak egyértelműen támogatnia kell a cselekedet végrehajtását vagy az eredmény elérését (Costello–Thomson, 2008: 241.). Amennyiben egy mondat több közpolitikai területen megfogalmazott ígérétet is magában foglal (ez jellemzően összetett mondatok esetében fordult elő), mindegyik ígérét külön kódot kapott. Ehhez elsőként az Artés és Bustos által megfogalmazott kategorizálási eljárás (Artés–Bustos: 2008: 310.) első két lépését hajtottuk végre, azaz kigyűjtöttük a két program fenti definíciónak megfelelő ígéreteit, majd azokat közpolitikai terület szerint lekódoltuk.

Kutatásunk során a magyar politikatudományban is alkalmazott (Soós–Körösényi 2013; Soós 2015) ígérétkutatási irány két ágának egyikét sem akaruk teljes egészében kizárni. Választott megoldásunk így a kettő egyesítése lett: az ígérétközpontú (*pledge approach*) és a hangsúlyközpontú (*saliency approach*) megközelítés alapján is megvizsgáltuk, a 2010–14 között elfogadott törvények tematikája megfelelnek-e a két párt kezdeményezéseinek, valamint hogy reagált a Fidesz a Jobbik ígéreteire.

Ezután következett kutatásunk második lépése: annak tisztázása, hogy a végül megvalósult törvényhozási munka melyik politikai szereplő előzetesen megfogalmazott prioritásaira hasonlít. Ennek mérésére szolgál a hangsúlyközpontú vizsgálat.⁵ A fenti módszerekkel lekódolt Jobbik- és Fidesz-program közpolitikai összetételeit összevetettük a második Orbán-kormány alatt elfogadott törvényekével. Megnéztük a programok és az elfogadott törvények összetételének euklideszi távolságát.⁶

Fontos ugyanakkor felhívni arra a figyelmet, hogy a hatás nem merül ki egyes közpolitikai területek hangsúlyosabbá tételében: egy párt sikeressége akkor nyilvánvaló, ha a megfogalmazott javaslatai is törvényerőre emelkedtek. Ehhez azonban minden ellenzéki pártnak szüksége van a parlamenti többség támogatására is. Így aztán meg kell vizsgálnunk, hogy a Jobbik legfontosabb kezdeményezéseire a Fidesz–KDNP-s minősített többség a korábban említett

három stratégia közül melyiket alkalmazta. A párt által megfogalmazott javaslatokra való reagálást továbbra is a pártprogramokból beazonosított ígéretek tükrében vizsgáltuk. Noha jellemzően minden ígéretet át szoktak tekinteni (vö. Moury–Fernandes, 2016; Moury, 2011; Thomson et al, 2014), ettől eltekintetünk. Ennek oka, hogy mint Williams rámutat, a radikális jobboldali pártok különböző okokból jellemzően arra kényszerülnek, hogy üzeneteiket kevés témakörbe sűrítve, azokra felfűzve juttassák el választóközönségükhöz (Williams, 2006: 4–5.). Emiatt aztán mindkét párt esetében a CAP kódkönyveiben meghatározott főtémakörönként megvizsgáltuk a legtöbb mondattal említett kezdeményezést, és először azokat csoportosítottuk megvalósulásuk szerint.⁷ Amennyiben az adott ígéretet a többség (azaz a Fidesz) elfogadta, versengő vagy alkalmazkodó stratégiáról kell beszéljünk, míg elvetés esetén került sor az elutasító stratégia alkalmazására. Ezt a csoportosítást az ígéretközpontú megközelítés alapján végeztük el (lásd Mansergh–Thomson, 2007) megkülönböztetve teljesült, részben teljesült és nem teljesült ígéretek (noha az elutasító stratégia kiszűrésére az előbbi kettő csoportot egységként kezeljük). Egy ígéret akkor teljesült, ha tettek lépést a vázolt állapot elérésére, és az sikeres lett; akkor nem teljesült, ha nem is tettek lépést; akkor teljesült részben, ha tettek lépéseket a cél elérésére, de nem sikerült azt teljes mértékben megvalósítani (Moury–Fernandes, 2016: 11.). A három kategória közül a részben teljesült meghatározása a legnehezebb. Abban az esetben, ha valamilyen cél elérését jelölte meg a program, a hozzá felvázolt cselekedet végrehajtása még a cél elérése híján is ide sorolta a javaslatot. Ha új törvény elfogadását ígérték, de arra nem került sor, ellenben a vázolt elvek szerint módosult a választásokkor hatályos, szintén részleges teljesítésről beszélünk. Ellenben az eredmény bizonytalansága esetén már a törvényhozási aktus megléte elegendő a teljesültnek nyilvánításhoz. Azonban amennyiben egy törvényjavaslat az adott kérdésben benyújtásra került, de azt az Országgyűlés nem fogadta el, nem beszélhetünk teljesítésről (Artés–Bustos, 2008: 5.). Szintén részben teljesült egy ígéret, ha a kitűzött időpontnál később valósult meg, ha időközben kissé módosult a célkitűzése, illetve ha egy hasonló kezdeményezést fogadtak el (Naurin, 2014: 1052–1053.). A vizsgált ígéret teljesülésének mércéje minden esetben a választási programból fakadhat, nem alapulhat kutatói döntésen (Elinder–Jordahl–Poutvaara, 2015: 180.). Mivel sok javaslat nem egy konkrét törvény elfogadását ígéri meg, hanem valamely kiadás növelését (például, ha egy párt több autópálya-építést ígér), ezért szükség esetén megvizsgáljuk azt, hogy a kérdéses ügyben nőttek-e a költségvetési kiadások a vizsgált időszakban. Ehhez a CAP-nak a 2009–2013 közötti évekre elfogadott költségvetésekről készült adatbázisait használjuk fel.

Miután így elkülönítettük a nem teljesült ígéretek, mindkét kategória további kettébontására van szükségünk. Egyrészt a törvényalkotással nem teljesített javaslatok nem feltétlenül jeleznek elutasító magatartást: lehet, hogy az adott kérdést nem törvény útján kell szabályozni (például a Nemzeti Alaptan-

tervet). Másrészt az elfogadott kezdeményezéseknél el kell különítenünk a versengő és az alkalmazkodó magatartást. Erre az adott javaslat irányába való elmozdulás mértéke szolgál: amennyiben a törvényhozási munka eredménye a Jobbik által megfogalmazottnál nagyobb fokú változás, túllicitálásról, azaz versengő magatartásról beszélhetünk, más esetekben pedig alkalmazkodásról. Ugyanakkor ki kell szűrni azokat az eseteket, amikor egy javaslat már 2010-ben, a választások előtt felbukkant a Fidesz kommunikációjában is: ez esetben sem alkalmazkodásról, sem versengésről nem beszélhetünk a 2010–14-es időszak vizsgálata során. A közös álláspontok azonosítására a Fidesz programját használjuk: ami abban szerepelt ígéretként, azt tekintjük közös ígéretnek.

A JOBBIK ÉS A FIDESZ ÁLTAL FELVÁZOLT PRIORITÁSOK ÉS AZ ELFOGADOTT TÖRVÉNYEK KÖZÖTTI KAPCSOLAT

A két párt programjában lefektetett közpolitikai prioritások (lásd 1. táblázat) listája mutatja, a Jobbik sokkal részletesebb, kimunkáltabb programot tett le az asztalra. Míg a Fidesz a huszonegyből öt közpolitikai területet egyáltalán nem érintett programjában (bevándorlás, honvédelem, külügy, állami földtulajdon, kultúrpolitika), a Jobbik esetében ez csak a 2015-ig Magyarországon jelentéktelen bevándorlásra vonatkozóan igaz. A kevesebb terület érintése így azzal is jár, hogy a konzervatívok számára fontos területek a programokban felülreprezentáltak lettek, míg a radikálisokról kapott kép ennél lényegesen kiegyensúlyozottabb.

1. táblázat. A Fidesz és a Jobbik programjai, valamint a 2010–14 között elfogadott törvények közpolitikai területek szerinti hangsúlyai

	Fidesz	Jobbik	elfogadott törvények	elfogadott törvények hosszuk szerint súlyozva
makrogazdaság	6,9%	5,2%	10%	12,5%
emberi jogok	3,6%	5,9%	4,8%	2,8%
egészségügy	14,6%	5,4%	3%	3,3%
mezőgazdaság	4,1%	2,3%	4,2%	3,6%
munkaügy	10%	3,8%	3,4%	4,0%
oktatásügy	4,9%	6,3%	3%	2,8%
környezetvédelem	0,5%	2,1%	2,8%	1,3%
energiaügy	0,3%	2,5%	3,3%	3,6%
bevándorlásügy	0%	0%	0,9%	0,8%
közlekedéspolitikai	0,5%	4,1%	4,9%	5,1%

	Fidesz	Jobbik	elfogadott törvények	elfogadott törvények hosszuk szerint súlyozva
igazságügy és rendvédelem	14,1%	14,5%	11,5%	16,7%
szociálpolitika	8,7%	5%	2,6%	1,8%
lakásügy és fejlesztéspolitika	2,3%	3,8%	3,4%	1,7%
belkereskedelem és egyéb gazdaságpolitika	14,3%	5,5%	7,3%	9,9%
honvédelem	0%	3,5%	2,6%	4,4%
tudomány és technológia	1,8%	2%	3,6%	2,8%
külkereskedelem	0,8%	1%	0,7%	0,2%
külföldügy	0%	9,7%	6,5%	5,2%
kormányzati működés	12,8%	13,9%	15,8%	15,2%
állami földtulajdon	0%	2%	3,3%	1,5%
kultúrpolitika	0%	1,6%	2,4%	0,9%

Megjegyzés: A százalékok az adott közpolitikai területhez lekódolt mondatok arányát jelzik főtémacörönként.

Az elfogadott törvények és a Fidesz-program tematikája közötti euklideszi távolságot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mértéke felülmúlja a törvények és a Jobbik-program közöttit. Míg előbbi 19,9%, utóbbi csak 9,2%. Ugyanezt elvégezve az altémakörökre osztott programokkal hasonló, bár kicsivel szorosabb eredményre vezet: a Fidesz-program távolsága a törvényektől 18,1%, míg a Jobbiké 11,1%. Látható tehát, hogy a radikálisok által előzetesen felvázolt hangsúlyok jobban emlékeztetnek a később megszavazott törvények témakörei közötti arányokra. Ennek részben magyarázata, hogy a Fidesz programja több területet érintett előzetesen, miközben igen valószínűtlen, hogy azokról a területekről a majdani kormánypártnak 2010 tavaszán ne lett volna kiforrott álláspontja. A Jobbik programja olyannyira közelebb áll a később elfogadott törvények napirendjéhez, hogy azt nem lehet kizárólag a Fidesz-program „féloldalas” tematikájával magyarázni. Mivel az elfogadott törvények hosszaiban jelentős eltéréseket figyelhetünk meg, és feltételezhetjük, hogy ceteris paribus a hosszabb törvények kidolgozásával többet foglalkoztak, ugyanezt az adatsort megvizsgáljuk az elfogadott törvények szövegeinek karakterisége szerint súlyozva is. A Jobbik-program és az elfogadott törvények kisebb euklideszi távolsága ebben az esetben is fennáll (12,2% a Fidesz 19,1%-ával szemben a főtémacörök, illetve 13,6% a kormányzó párt 18,9%-ával szemben az altémakörök esetében), bár az előzőeknél kisebb mértékben.

Összegezve megállapítható, hogy a törvényalkotás napirendje a 2010–2014 közötti időszakban közelebb állt a radikális jobboldali ellenzék 2010-es programjához, mint a később kétharmados többség birtokában regnáló kormány-pártéhoz. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a Fidesz egy az egyben átvette a Jobbik napirendi hangsúlyokra vonatkozó felvetéseit, azonban – módszer-tanunk alapján – az ellenzéki párt programjának tematikája érzékelhetően jobban hasonlít a második Orbán-kormány törvényhozásának tematikájára, mint a későbbi kormánypárt programja. Sokkal kisebb mértékben térnek el a radikálisok hangsúlyai a megvalósult törvényekétől. Ennek egyik fontos magyarázata ugyanakkor az, hogy a Fidesz számos általuk feltételezhetően kevésbé fontosnak vélt területet nem érintett választási programjában. Az így feltárt napirendhez való alkalmazkodás után nézzük meg, a konkrét ígéretekkel szemben a Fidesz milyen stratégiát alkalmazott.

A JOBBIK ÉS A FIDESZ ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT JAVASLATOK MEGVALÓSULÁSA

A Jobbik programját a módszertani fejezetben kifejtettek alapján vizsgálva az alábbi ígéretek vetettük vizsgálat alá közpolitikai főtemakörönként:⁸

1. a közvetett, társasági adóalap módosítása által érvényesíthető adókedvezmények felülvizsgálata,
2. a cigányság oktatásba való bekapcsolódásának fokozása ösztöndíjakkal és cigány pedagógusok munkába állításával,
3. a társadalombiztosítás által finanszírozott egészségügyi szolgáltatások újradefiniálása,
4. diverzifikáltabb mezőgazdasági termelés támogatása,
5. az anyasági támogatások összegének emelése,
6. az informatikaoktatás szerepének növelése a közoktatásban,
7. egy környezetvédelmi szempontokat ellenőrző, állandóan riasztható hatóság felállítása,
8. a megújuló energiaforrások szerepének növelése,
10. jelentős állami beruházások a közösségi közlekedésbe,
12. a rendőrség újraszervezése, létszámának növelése,
13. családi adókedvezmény bevezetése,
14. állami bérlakás-építési program elindítása,
15. a sport állami támogatásának növelése,
16. a Magyar Gárda beépítése az állami szervek közé,
17. új, szigorúbb médiatörvény megalkotása,
18. a szomszédos országokkal való gazdasági kapcsolatok megerősítése,
19. aktívabb fellépés a külhoni magyarság jogainak védelmében,

20. a helyi önkormányzatok önállóságának megerősítése,
21. a termőföldek hazai kézben tartása,
23. a televízióadók kultúraterjesztésbe való fokozottabb bevonása.

A Jobbik programjában szorgalmazza a társasági adóalap révén érvényesíthető adókedvezmények felülvizsgálatát. Bár kiemelten, de csak az általánoságok szintjén kezeli az adózási és számviteli rendszerre vonatkozó terveit, ígéreteit. Míg a Fidesz programjával hasonlóság van a tekintetben, hogy utóbbi szerint is csökkenteni kell az adók számát, illetve egyszerűsíteni kell az adóbevallásokat, a későbbi kormányzó párt programja elsősorban az ügyfélbarát szabályozás kapcsán foglalkozik az adózás kérdésével (Fidesz, 2010: 29.). A Jobbik által javasolt módon nem emelkedett törvényerőre sem a közvetlenül adófizetői pénzből juttatott állami támogatásokra vonatkozó, sem az adómentességet biztosító jogszabályok kiiktatása az adórendszerből, továbbá az off-shore jellegű cégekhez tartozó magyar társaságok adóalapjának csökkentésére lehetőséget teremtő „kiskapuk” sem kerültek törvény által bezárásra (Jobbik, 2010: 16.). Bár a hazai ágazatok adókedvezménnyel történő támogatása, a kettős adóztatást kizáró nemzetközi egyezmények és kétoldalú megállapodások felülvizsgálata viszont megtörtént, az adórendszerben a bekövetkezethez képest más irányú, jelentős változást eredményező ígéretei nem kerültek befogadásra. Jelen esetben elutasító stratégiát mutat a törvénykezés iránya és tartalma (Jobbik, 2010: 17.).

Míg a Fidesz programja a következő kontextusban egyáltalán nem, addig a Jobbiké hangsúlyozottan kezeli a cigány pedagógusok képzését és alkalmazását a romák által sűrűn lakott települések iskolájában. Ehhez állami ösztöndíjrendszert is rendelne, külön középiskola létrehozásával, ahol az érintettek speciális előképzést kaphatnak a főiskola előtt. A program „azonnali megoldásként” képesítés nélküli cigány pedagógusok alkalmazására is ígéretet tesz, mely a párt szerint az akut munkanélküliségre is megoldást nyújthatna (Jobbik, 2010: 41–42.). Elfogadott törvény szintjére nem emelkedtek e program-pontok, elutasításról kell beszélnünk.

A fekvőbeteg-ellátásra és egészségmegőrzésre vonatkozó feladatokat és jövőbeni terveket tekintve a Jobbik programja azoknak alapos kifejtését adja – hasonló fókusszal és iránnyal, mint a Fideszé (Fidesz, 2010: 62–69.). 2010-et követően a települési önkormányzatok fekvőbeteg-szakellátó intézményeinek átvételéről, és utóbbi folyamathoz kapcsolódó egyes törvények módosításáról, az egészségügyi intézmények kezelésének állami átvételéről, a szakellátási feladat ellátásért való felelősséggel összefüggő egyes szabályok rendezéséről egyaránt született törvény (Jobbik, 2010: 45.). Tehát a társadalombiztosítás által finanszírozott egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó nagy volumenű törvényalkotást tekintve az elfogadott törvények tartalma és iránya alkalmazkodási stratégiát mutatnak.

A Jobbik programjában részletesen taglalja az élelmiszer-önrendelkezésre, a tájegység-gazdálkodásra (ugyanaz a kormányzó párt esetében: Fidesz, 2010: 34.), az ökológiai és a gazdasági szempontokra tekintettel lévő vegyes- és ökogazdálkodásra vonatkozó terveit, egészen a „közjóhatékonysági” mutatók bevezetésének szükségességéig (Jobbik, 2010: 18–20.). A program tükrében a diverzifikált mezőgazdasági termelés támogatásának irányába egy jelentős elköteleződésről beszélhetünk. Bár a törvényalkotási munka során meghatározásra került ágazatonként és tájegységenként az optimális üzemméret, ahogyan a tájspecifikus, eredetjelölt, minőségi és ökológiai termékek előállítására vonatkozásában is született törvény, de a kevés hasonlóság ellenére a Jobbik programjának a tárgyra vonatkozó részletessége miatt is jelen esetben elutasító stratégiáról beszélhetünk.

Magától értetődő, hogy a Jobbik világképében a család, és azon belül is az anyaság, kiemelkedő fontosságot élvez. A programban stratégiai célként kerül meghatározásra a főállású anyaság intézményének támogatása – az anyák gyermekvállalási hajlandóságának növelése érdekében mind a gyedet, mind a gyest a gyermek három éves koráig folyósítanák az összeg jelentős növelése mellett (Jobbik, 2010: 34.). A Fidesz programja nem foglalkozik a témával. A párt a főállású anyaság bevezetésének módját és jogosultsági körét pontosan meghatározza programjában, amikor is gyermekenként 20 százalékos munkaadói járulékfizetési kedvezmény bevezetésével kívánja támogatni az anyák foglalkoztatását és szülés utáni újbóli elhelyezkedését (Jobbik, 2010: 34.). A törvényalkotás során a gyes és gyed terén is történtek változások úgy a támogatási összegben, mint a folyósítási év három évre történő visszaállításában. A képviselők elfogadták a gyed extrát szabályozó törvényjavaslatot is. Lehetőség nyílt a gyed folyósítása mellett, a gyerek egy éves kora utáni munkaviszonyba történő visszatérésre, és jogosultak lettek a gyedre azok is, akik napnali tagozaton folytatnak felsőfokú tanulmányokat. Jelen esetben tehát alkalmazkodó stratégiáról beszélhetünk.

A közoktatásban az informatikaoktatás szerepének növelése a Fidesz programjából hiányzik. A Jobbik közoktatási tervei között szerepelt nemcsak a minden iskolára kiterjedő nyílt forráskódú rendszerek használatának oktatása az informatikai tantárgyak keretében, hanem az elektronikus közigazgatási szolgáltatások megismertetése, minden érettségizőnek ingyenes ECDL-vizsga biztosítása (Jobbik, 2010: 32.). A párt szorgalmazta az információs és kommunikációs technológiák (IKT), eszközök használatát az informatikaoktatáson kívül más tantárgyak oktatása során is, ennek érdekében javasolt informatikai továbbképzést a pedagógusok számára. Programjában vállalta a teljes közoktatási iskolarendszere az IKT-infrastruktúrák fejlesztését és nagy sebességű internet-hozzáférés biztosítását. Bár 2010 után rendszerszintű közoktatási reformra került sor, ugyanakkor például csökkent az informatikaórák száma, az

új kerettanterv alacsonyabb óraszámot jelölt meg e téren. Törvényalkotás során így e téren elutasító stratégiáról kell beszélnünk.

A Jobbik legfontosabb környezetvédelemmel kapcsolatos ígérete egy állandóan riasztható, a környezetvédelmi előírások betartását ellenőrző hatóság felállítása volt (Jobbik, 2010: 23–24.). Noha a vizsgált időszakban huszonnégy környezetvédelemmel kapcsolatos jogszabályt fogadtak el, ezek között ilyen szerv felállítására nem került sor, így itt is az elutasító stratégia jeleit érzékelhetjük.

A megújuló energiaforrások szerepének növelése kapcsán a Fideszhez képest – eleve egy mondatban kerül említésre a téma (Fidesz, 2010: 43.) –, a Jobbik programjában elkötelezett volt azt illetően, hogy geotermikus és egyéb alternatív energiaforrások támogatásával csökkentse az ország energiainport-függőségét, növelje a megújuló forrásokból származó energia arányát, valamint csökkentse az import energiahordozók, illetve a fosszilis energiahordozók felhasználását. Az erre vonatkozó ígéreteket részletesen kifejti a program, s bár született törvény a megújuló energia közlekedési célú felhasználásának előmozdításáról és a közlekedésben felhasznált energia üvegházhatású gáz-kibocsátásának csökkentésére vonatkozólag, de e téren elutasítási stratégia mutatkozik a kormányzó párt által minősített többsége révén dominált törvényalkotási munkában (Jobbik, 2010: 27.).

A Jobbik programja jelentős állami szerepvállalást és beruházásokat javasol a közösségi közlekedést illetően, fejlesztéseket Budapest, a metróvonalak, a fővárosi körüli infrastruktúra illetően (Jobbik, 2010: 28–30.). E téren jelentős, a fentiek irányába mutató, de csak hasonló intézkedések kerültek előirányzásra. Az alkalmazkodás stratégiája költségvetési támogatásra vonatkozó törvényekben, kiadásuk növelésében mutatkozik meg.

Ahogy arra már utaltunk, várható volt a közbiztonság területére, így a rendőrség feladatára, szervezetére vonatkozó törvényalkotási reagálás. A Fidesz programjában is olvashatóak erre vonatkozó, inkább közbiztonságra és a rendőrség presztízsére vonatkozó helyzetelemzések (Fidesz, 2010: 54–56.). A Jobbikénak programszerűen része a csendőrség felállítása, s bár ez nem történt meg, de a rendészeti életpályamodellt illetően, továbbá az állomány jogállásától kezdve a szervezeti átalakításokon át egyaránt beszélhetünk alkalmazkodási stratégiáról. A Jobbik tervei között a csendőrség részletes kifejtése adja programjának alapját, ugyanakkor annak kivitelezése olyan törvényekben szabályozott intézkedéseket is magában foglal, amelyek szerint megalapozottan állíthatjuk, hogy hasonló irányú és tartalmú törvényi szabályozásról, így alkalmazkodási törvényalkotási magatartásról beszélhetünk.

A családi adókedvezmény bevezetése kapcsán érdekes helyzettel szembesülünk. Miközben a Jobbik hosszasan részletezi, hogy a gyermeküket nevelők adóalapját csökkentené, a Fidesz említést se tesz róla. Módszertanunk és a családi adókedvezményre vonatkozó törvényalkotási hangsúlyok erősödése foly-

tán itt is az alkalmazkodó stratégiát kell megállapítsuk (Jobbik, 2010: 17., 33–34., 61.), mivel ez az intézmény a 2010. évi CXXII. törvénnyel bevezetésre került.

A Jobbik programjában kiemelkedő ígéret egy nagy volumenű állami bérlakásépítési-program elindítása (Jobbik, 2010: 13., 36., 82.). Ez az ígéret a Fidesz programjában is megjelenik (Fidesz, 2010: 74.), bár a radikálisokénál sokkal szűkszavúbban. Mindamellett kiemelendő, hogy a 2010 utáni költségvetésekben sem nőtt jelentősen az erre fordított kiadások mennyisége. A Jobbik ígéreteire nézve a törvényalkotás stratégiája tehát elutasítónak bizonyult.

A Jobbik programjában a sporttámogatás mértékének emelésére vonatkozó ígéreteket találhatunk (Jobbik, 2010: 46–47.). Hasonló ígéreteket felfedezhetünk a Fidesz programjában is (Fidesz, 2010: 43.), jelen esetben alkalmazkodásról beszélhetünk.

A Jobbik egyik fő politikai innovációja a 2006–10-es ciklusban a Magyar Gárda megszervezése volt. Következésképpen magától értetődő, hogy a szervezet jövője (az amúgy a szervezett betiltása után keletkezett) pártprogramjukban is felbukkant. A radikálisok a gárdát kettős szerepben képelték el: békeidőben katasztrófavédelmi és polgári védelmi feladatokat szántak neki, míg háborús helyzetekre a Honvédség kiegészítőjeként képelték el (Jobbik, 2010: 70–74.). A többség ezzel szemben az elutasítás stratégiáját alkalmazta: több törvénnyel (2011. évi XL., L. és CLXV. törvények) kimondottan a gárdatevékenység felszámolását tűzték ki célul (noha a polgári védelem intézményének megteremtése a 2011. évi CXXVIII. törvénnyel a jobbikos gárda-tervekhez hasonló irányba mutatott).

A Jobbik új médiatörvény megalkotására is ígéretet tett. Terveik szerint a nyilvánosságot értékközvetítővé kellene alakítani, az egyes médiumokra kiszabott bírságok behajtási idejét le kell rövidíteni, valamint a hírműsorokban a tájékoztatást sokkal kiegyensúlyozottabbá kellene tenni (Jobbik, 2010: 51.; 54.). A 2010–14-es ciklusban kilenc médiával foglalkozó törvény elfogadására került sor, közöttük a sokat vitatott 2010. évi CLXXXV. törvényre, az új médiatörvényre. Mindhárom szempont megjelenik a törvény indokolásában, így alkalmazkodó stratégiáról beszélhetünk.

A radikális párt külgazdasággal kapcsolatos legfontosabb ígérete a szomszédos országokkal való gazdasági kapcsolataink megerősítése (Jobbik, 2010: 8; 55–56.). A párt elsősorban a nemzetpolitikába ágyazva képzelte el a Kárpát-medence gazdasági integrációjának erősítését. Azonban ennek rendezése szintén nem törvényi szinten történik, így vizsgálatunkba sem vonható be.

A külhoni magyarság fokozottabb támogatása a magát nemzeti radikális-ként meghatározó Jobbik ideológiájának egyik kulcseleme. Programjuk viszonylag hosszasan foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, külpolitikai tárgyú ígéreteik több mint fele ide sorolható (Jobbik, 2010: 55–57., 73–76., 78., 85., 88.). Noha a Fidesz politikájában ennek a kérdésnek szintén nagy szerepe van, a válasz-

tási programjukban nem tesznek említést róla. Ezzel szemben a radikálisok kezdeményezték a magyar állampolgárság megadását, a védhatalmi státusz deklarálását, költségvetési támogatásuk növelését, ügyük miniszteri szintű megjelenítését a kormányban, a majdani alaptörvényben az érték való felelősségvállalás kötelességének kimondását, az autonómiamegalkalmak felkarolását, a felsőoktatási hálózatuk megerősítését, valamint a szomszédos országokkal kötött alapszerződések felülvizsgálatát. Ezen javaslatok egy része megvalósult. A magyar állampolgárságot a 2010. évi XLIV. törvény kiterjesztette. A költségvetési támogatásuk a 2010 előtti szint több mint kétszeresére nőtt (noha 2013-ban csökkent, még mindig meghaladta a megelőző éveket). A kormányban ügyük képviselőjét Semjén Zsolt nemzetpolitikáért felelős tárca nélküli miniszter végzi. Az Alaptörvény D cikkébe bekerült az általuk kért „felelősséget visel” formula is. Ugyanakkor a védhatalmi státusz kinyilvánítására, az alapszerződések felülvizsgálatára nem került sor. Megállapítható tehát, hogy nagyon erősen alkalmazkodó stratégiát vett fel a minősített többség ebben a kérdésben, aminek jelentős részben oka az, hogy amennyiben a programjukon kívül más dokumentumokat is bevontunk volna vizsgálatunkba, szembesülnünk volna az ő hasonló ígéreteikkel is.

A radikálisok politikai rendszerrel kapcsolatos legfontosabb ígérete a helyi önkormányzatok önállóságának erősítése volt (Jobbik, 2010: 19.; 22.; 80–81.). Bővíteni kívánták mind hatásköreiket, mind pedig a rendelkezésre álló pénzüsszeget. Az önkormányzati rendszer 2010–14-es reformja azonban éppen az ő szándékaikkal ellentétes irányba történt, azaz elutasító stratégiáról beszélhetünk itt is.⁹ Az ide vonatkozó törvények kimondottan csökkentették a helyi önkormányzatok autonómiáját, elutasító stratégia érvényesült.

Stratégiai feladat földünk és vizeink nemzeti tulajdonban tartása – fogalmaz a Jobbik programja –, és ebben a vonatkozásban a törvények szintjén is az alkalmazkodás stratégiáját kell rögzítenünk. Bár a Jobbik által javasolt Nemzeti Birtokpolitikai Központ nem jött létre, de például biztosították az elővásárlási jogot a helyben gazdálkodók számára. A külföldiek földtulajdonszerzésére vonatkozó korlátozás szintén törvényi szabályozásra került, akárcsak külföldiek és jogi személyek földtulajdon-szerzési módját is törvény rögzítette, szigorította – nem tiltja, hanem feltételekhez szabja (Jobbik, 2010: 18–20.) – a Fidesz 2010-es programja nem foglalkozik a kérdéskörökkel. A háztáji gazdálkodók, őstermelők, kis és közepes gazdálkodók földhöz jutását szintén törvény támogatja. A Jobbik programjában rögzített tervekhez és megfogalmazásokhoz képest mindezek a törvények az EU-csatlakozási szerződésünk felülvizsgálata vagy az EU-tagság megkérdőjelezése nélkül léptek hatályba, de így is egy alkalmazkodási stratégia rögzítése szükséges.

A Jobbik kultúrpolitikájának kiemelkedő jelentőségű eleme a kultúra minél szélesebb közönséghez való eljuttatása, egyebek mellett a televízió felhasználásával. Azonban ennek a kérdésnek, azaz a konkrét műsorpolitikáknak a

meghatározása nem törvényi szinten történik, valamint az esetleges költségvetési támogatások sem mutathatók ki világosan törvényi szinten, így kutatásunk vizsgálati köréből is kimarad.

2. táblázat. A törvényalkotás stratégiája (db.)

	jobbikos ígéret
nem törvénnyel szabályozandó	2
előzetes egyetértés	6
elutasító stratégia	9
alkalmazkodó stratégia	9
versengő stratégia	0

ÖSSZEFOGLALÁS

A minősített többség által dominált törvényalkotás versengő stratégiát nem alkalmazott, viszont alkalmazkodásit annál inkább. Ehelyütt kell ugyanakkor megállapítunk, hogy ez három esetben eleve olyan főtémakörre vonatkozott, amely a Fidesz–KDNP programjában is szerepelt, míg a további öt esetben a törvények ideológiailag illeszkedő, nem rendpárti a kormányzó párt (köz)politikai gondolkodásában (értékelvű médiatartalom igénye, határon túli magyarok támogatása, családi adókedvezmény, anyaság intézményének előnyben részesítése, külföldiek földvásárlásának szabályozása), míg további egy, a közösségi közlekedés támogatása általános kormányzati stratégiai célnak is tekinthető. A törvényerőre nem emelkedett ígéretetek tekintetében a programban egyébként említett, de kevésbé hangsúlyos módon a megújuló energiára, valamint a táj-, a vegyes-, illetve az ökohazdálkodásra vonatkozó ígéretetek nem emelkedtek törvényerőre, továbbá az állami bérlakások kiterjesztésének kérdése sem teljesült a radikálisok tervei szerint. A Jobbik által prioritásként kezelt Magyar Gárda rendészeti integrálása, a helyi önkormányzatok autonómiájának megerősítése vagy a környezetvédelmi hatóság sem jutott el a törvényerő szintjére.

Összességében megállapítható, hogy fenntartásokkal kezelendő az a közvélekedésben széles körben elterjedt állítás, amely szerint a Fidesz a Jobbik számára fontos ügyekben az utóbbi programját valósítja meg. A Jobbik által kiemelt ügyekben a törvényhozás által dominált minősített többség bár a tizennyolc főtémakörből kilenc esetben az alkalmazkodás stratégiáját választotta, ebből eleve három esetben már a Fidesz–KDNP által is fontosnak tekintett ügyekről, további öt esetben, a világnézeti hasonlóságból fakadó együttállásokról beszélünk. Egy eset pedig általános kormányzati stratégiai célnak tekinthető. A kilenc elutasított kiemelt téma között csak három olyat azonosítottunk be, amelyek a kormányzó párt programjában is szerepelnek, e téren a

Jobbiknak fontos ügyek nem nyertek támogatást a Fidesz–KDNP kétharmados többsége révén.

JEGYZETEK

- ¹ Noha a közbiztonság kérdése a politikai napirendnek mindig is jelenlévő eleme volt, hangsúlya a Jobbik 2008 utáni megerősödésével párhuzamosan sokkal jelentősebbé vált. Míg a 2000-es években évente jellemzően 10-20 törvényt fogadtak el ebben a témában, a radikálisok sikereitől kezdve az éves szint a 20-30 körüli sávba emelkedett. Hasonló tendencia figyelhető meg a 2004–2008-as időszak évente nagyjából tíz interpellációja és az utána következő évek 15-20 körüli interpellációszáma között (lásd cap.tk.mta.hu).
- ² Róna Dániel könyvének a Jobbik és a többi párt szakpolitikai egymásra hatását tárgyaló fejezetében arra a megállapításra jut, hogy amennyiben az előbbi kérdés nem vált volna politikaivá, úgy feltételezhetően a többi párt esetében sem beszélhetnénk a témára (roma- és közbiztonság-politika) vonatkozó irány- és hangsúlyváltásról (Róna, 2016: 204.).
- ³ Ezúton hangsúlyozzuk, hogy választott módszertanunk alapján nem a Jobbik (kormányzati politikára vonatkozó) hatását vizsgáljuk, hanem a törvényalkotás és az egyes pártok programjának viszonyát. A hatás, befolyás vonatkozásában a szakirodalom közvetlen és közvetett hatást különböztet meg, függően attól, hogy az adott radikális párt például tagja-e egy koalíciós kormánynak, részt vesz-e a kormányzati tevékenységben (Akkerman, 2012; Minkenberg, 2001). Közvetett hatás pedig érvényesülhet a politikai napirend formálásában a már tárgyalt olyan témabirtoklással, amelyet addig negligált a többi párt, vagy éppenséggel nem mutatkozik abban konszenzus (például a bevándorlással vagy a szuverenitással kapcsolatos kérdések, lásd Scain, 2006).
- ⁴ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy amennyiben csak a pártprogramokat vesszük vizsgálatunk alapjául, óhatatlanul több jelentős tényező elsikkadhat, már csupán azért is, mivel egyetlen pártprogram sem foglalhatja magába az adott párt összes politikai kezdeményezését, vagy a tárgyalt ciklust megelőzően, de a gyakorlatban akkor jelentkező tervek számbavételét.
- ⁵ Nem azt nézzük tehát ennél a vizsgálati elemnél, hogy milyen hatást gyakorol a Jobbik az elfogadott törvényekre, csupán azt, hogy a törvényalkotási napirend melyik párt programjának napirendjére hasonlít inkább. Éppen ezért ebből a szempontból nincs annak jelentősége, hogy egy elfogadott törvény milyen mértékű közpolitikai változásokat eredményez.
- ⁶ Az ügybirtoklás szintén releváns kérdése (Siegelman et al, 2004: 652.) azonban már szétfeszítené kutatásunk kereteit, így annak vizsgálatára ezúttal nem vállalkozhatunk.
- ⁷ Éppen ezért nem tudjuk figyelembe venni azokat a jobbikos kezdeményezéseket, amelyek akár nagyobb társadalmi és gazdasági hatással bírtak, a párt kommunikációjában is hangsúlyosabban jelentek meg, és amelyeket parlamenti többség el is fogadott, azonban a programban nem sorolhatóak a legfontosabb ígéretek közé (erre példa az ágazati különadók esete).
- ⁸ Ahol nem tüntetjük fel külön, vagy nem jelezzük, hogy az adott ígéretet miként taglalja a Fidesz–KDNP – a későbbiekben Fidesz – programja, ott a kormányzó párt választási programja azokkal egyáltalán nem is foglalkozik.
- ⁹ Lásd: <http://www.parlament.hu/irom39/04864/04864.pdf> 53. oldala, Letöltés ideje: 2016. december 20.

IRODALOM

- Akkerman, Tjitske (2012): Comparing Radical Right Parties in Government: Immigration and Integration Policies in Nine Countries. *West European Politics*, vol. 35., no. 3., 511–529.
- Ansolabehere, Stephen–Iyengar, Shanto (1994): Riding the Wave and Exercising Ownership Over Issues. *Public Opinion Quarterly*, no. 58., 335–357.
- Artés, Joaquín–Bustos, Antonio (2008): Electoral promises and minority governments: An empirical study. *European Journal of Political Reserach*, no. 47., 307–333.
- Artés, Joaquín (2011): Do Spanish politicians keep their promises? *Party Politics*, vol. 19., no. 1., 143–158.
- Boda Zsolt–Sebők Miklós (2015): Előszó: a Hungarian Comparativeve Agendas Project bemutatása. *Politikatudományi Szemle*, vol. 24., no. 4., 33–40.
- Bos, Linda–van der Brug, Wouter–de Vreese, Claes (2011): How the Media Shape Perceptions of Right-Wing Populist Leaders. *Political Communication*, vol. 28., no. 2., 182–206.
- Costello, Rory–Thomson, Robert (2008): Election Pledges and their Enactment in Coalition Governments: A Comparative Analysis of Ireland. In: *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, vol. 18., no. 3., 239–256.
- Elinder, Mikael–Jordahl, Henrik–Poutvaara, Panu (2015): Promises, policies and pocketbook voting. *European Economic Review*, vol. 75., no. 3., 177–194.
- Ellinas, Antonis A. (2010): *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ezrow, Lawrence (2008): On the inverse relationship between votes and proximity for niche parties. *European Journal of Political Research*, vol. 47., no. 2., 206–220.
- Fidesz Magyar Polgári Szövetség Hivatala–KDNP (2010): *Nemzeti ügyek politikája*.
- Griffith, Phoebe–Glennie, Alex (2014): *Alien nation? New perspectives on the white working class and disengagement in Britain*. London, Institute for Public Policy Research.
- Halikiopoulou, Daphne–Nanou, Kyriaki–Vasilopoulou, Sofia (2015): *Radicalising the mainstream? The rise of Golden Dawn and its impact on Greek party politics*, 8th Annual Conference of the Comparative Agendas Project, June 22–24, 2015. ISCTE–University Institute of Lisbon & FCSH.
- Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010): *Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*.
- Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): A Jobbik-titka. *Politikatudományi Szemle*, vol. 19., no. 1., 31–63.
- Klüver, Heike–Sagarzazu, Iñaki (2015): Setting the agenda or responding to voters? Political parties, voters and issue attention. *West European Politics*, vol. 39., no. 2., 380–398.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim, In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris, 401–422.
- Krekó Péter–Juhász Attila–Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti kereslet Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, vol. 20., no. 2., 53–59.
- de Lange, Sarah L.–Art, David (2011): Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building. *West European Politics*, vol. 34., no. 6., 1229–1249.

- Mansergh, Lucy–Thomson, Robert (2007): Election Pledges, Party Competition, and Policymaking. In: *Comparative Politics*, vol. 39., no. 3., 311–329.
- Meguid, Bonnie M. (2005): Competition between unequals: The role of mainstream party strategy in niche party success. *American Political Science Review*, vol. 99., no. 3., 347–359.
- Meyer, Thomas M.–Miller, Bernhard (2013): The niche party concept and its measurement. *Party Politics*, vol. 21., no. 2., 259–271.
- Minkenberg, Michael (2001): The radical right in public office: Agenda-setting and policy effects. *West European Politics*, vol. 24., no. 4., 1–21,
- Moury, Catherine–Fernandes, Jorge M. (2016): Minority Governemnts and Pledge Fulfiment: Evidence form Portugal. Government and Opposition, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/gov.2016.14>. Letöltés ideje: 2016. 12. 01.
- Moury, Catherine (2011): Italian coalitions and electoral promises: assessing the democratic performance of the Prodi I and Berlusconi II governments. *Modern Italy*, vol. 16., no. 1., 35–50.
- Naurin, Elin (2014): Is a Promise a Promise? Election Pledge Fulfilment in Comparative Perspective Unisng Sweden as an Example. *West European Politics*, vol. 37., no. 5., 1046–1064.
- Róna Dániel–Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012*. Belvedere, 113–156.
- Róna Dániel (2016): *A Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarországért Mozgalom térnyerésének okai*. Budapest, KUK Könyv és Kávét Kft.
- Royed, Terry J. (1996): Testing the Mandate Model in Britain and the United States: Evidence from the Reagan and the Theatcher Eras. *British Journal of Political Science*, vol. 26., no. 1., 45–80.
- Rovny, Jan–Edwards, Erica E. (2012): Struggle over Dimensionality Party Competition in Western and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, vol. 26., no. 1., 56–74.
- Schain, Martin A. (2006): The extreme-right and immigration policy-making: Measuring direct and indirect effects. *West European Politics*, vol. 29., no. 2., 270–289.
- Siegelman, Lee–Buell, Emmett H.–Buell, Emmett H. Jr. (2004): Avoidance or Engagement? Issue Convergence in U. S. Presidential Campaigns, 1960–2000. *American Journal of Political Science*, vol. 48., no. 4., 650–661.
- Soós Gábor–Körösényi András (szerk.) [2013]: *Az tették, amit mondtak? Választási ígéreték és teljesítésük, 2002–2006*. Budapest, MTA TK PTI.
- Soós Gábor (szerk.) [2015]: *Ígéret, felhatalmazás, teljesítés. Választási programok és kormányzati megvalósításuk, 1998–2010*. Budapest, MTA TK PTI.
- Thomson, Robert–Reyed, Terry–Naurin, Elin–Artés, Joaquín–Ferguson, Mark–Kostadinova, Petia–Moury, Catherine–Pétry, François (2014): Explaining the Fulfillment of Election Pledges: A Comparative Study on the Impact of Government Institutions. *American Political Science Association (APSA) Meeting in Washington*, 28–31 August 2014.
- Wagner, Markus (2011): Defining and measuring niche parties. *Party Politics*, vol. 18., no. 6., 845–864.
- van de Wardt, Marc (2015): Desperate Needs, Desperate Deeds: Why Mainstream Parties Respond to the Issues of Niche Parties. *West European Politics*, vol. 38., no. 1., 93–122.
- Williams, Michelle Hale (2006): Is the Radical Right Making Noise or Changes? In: uő: *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*, New York, Palgrave, 4–9.

MÉDIA ÉS POLITIKA

Bajomi-Lázár Péter

Tekintélyelvűség és szabadelvűség között – Paradigmaváltások
a magyarországi politika és média viszonyában

TEKINTÉLYELVŰSÉG ÉS SZABADELVŰSÉG KÖZÖTT

Paradigmaváltások a magyarországi politika és média viszonyában

Bajomi-Lázár Péter
(Budapesti Gazdasági Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

Siebert és munkatársai (1956/1963) szerint a médiarendszereknek két alaptípusuk van: a tekintélyelvű és a szabadelvű. Valamennyi ország ezekbe sorolható, vagy e kettő hibridjét testesíti meg. Ez az írás az 1989–1990-es rendszerváltás utáni magyarországi politika és média viszonyának történetét eleveníti fel, osztja korszakokra, és e korszakokat igyekszik elhelyezni a tekintélyelvű és a szabadelvű rendszerek tengelyében egy olyan szempontrendszer tükrében, amely az eredeti, immár 60 éves modellnél alkalmasabb a mai politikai és médiarendszerek viszonyának feltérképezésére. Négy időszakot különböztet meg: az átmenet, a médiaháború, a sajtószabadság konszolidációja és a sajtószabadság dekonszolidációja időszakát, e korszakokat pedig négy dimenzió – a médiapolitika, a médiaellenőrzés, a politikai kommunikáció és az ideológiai látkép – mentén vizsgálja. Kísérletet tesz arra is, hogy beazonosítsa a politika és a média viszonyában bekövetkezett paradigmaváltások néhány okát. Végül úgy érvel, hogy Magyarországon a médiaszabadság terén 2010 után tapasztalt visszaesés eltér a regionális trendektől. Ezt az eltérést a magyar alkotmányos berendezkedés sajátosságával – a vegyes választási rendszer és a kétharmados médiatörvény együttállásával – magyarázza.

Kulcsszavak: médiapolitika ■ médiaszabadság ■ összehasonlító médiakutatás

MAGYARORSZÁG, 2010

A 2010-es országgyűlési választásokon győztes Fidesz–KDNP-pártszövetség kétharmados parlamenti többségére támaszkodva új médiatörvényeket hozott, és ezzel gyökeresen átalakította Magyarország médialátképét.¹ Az átrendezés azonnal tükröződött a Freedom House éves értékelésében. A szervezet, amely a sajtószabadságot graduális ismérveknek tekinti, és amely a különböző országokat a *szabad* (0–30 pont), a *részben szabad* (31–60 pont) vagy a *nem szabad* (61–100 pont) kategóriába sorolja, Magyarországnak 2009-re még 23 pontot, 2010-re azonban már 30 pontot adott. A 2010-es évek első felében még kedvezőtlenebbül ítélte meg a magyarországi sajtószabadság helyzetét, 2015-ben pedig már 40 pontra értékelte. E mérések 1993 óta készülnek, ám azóta az ország még sosem szerepelt ilyen rosszul. 2015-ben – mint az 1. táblázatból kiderül – Csehország 21, Észtország 16, Szlovákia 24, Szlovénia pedig 23 pon-

tot kapott. Ugyanebben az évben a szervezet Bulgáriát 40, Romániát 38, Szerbiát 45, Albániát pedig 51 pontosra értékelte. Magyarország tehát – bár földrajzilag Közép- és Kelet-Európában van – a sajtószabadság terén ma a Balkán országai között foglal helyet.

A Freedom House régiós adatai szerint a sajtószabadság helyzete az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig a közép- és kelet-európai régió valamennyi országában lassan és hektikusan, de folyamatosan javult, így ezek az országok a *részben szabad* kategóriából a *szabad* kategóriába kerültek át. Csakhogy miután 2004-ben és 2007-ben beléptek az Európai Unióba, a tíz országból hétben – Bulgáriában, Lengyelországban, Lettországon, Litvániában, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában – ismét romlani kezdett a sajtószabadság helyzete. A romlás mértéke a legtöbb közép- és kelet-európai országban csekély mértékű volt. Kivételt jelentett azonban Magyarország, ahol gyors és drámai romlás következett be, kiemelve hazánkat a regionális trendekből.

A Freedom House értékeléseihez hasonló eredményt mutatnak a Reporters Without Borders országjelentései is. Ezek szerint Magyarország a sajtószabadság terén 2010-ben még a világrangsor 23. helyén állt, 2015-re azonban a 65. helyre csúszott vissza, azaz időközben több, mint 40 ország előzte meg.² A médiarendszerek dinamikusan változnak, néha igen rövid idő alatt.

1. táblázat. A sajtószabadság helyzete Közép- és Kelet-Európában 1993 és 2015 között a Freedom House adatainak tükrében (az uniós csatlakozás évét kiemelve)³

	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
Bulgária	43	39	46	44	36	39	30	26	29	30	35	35	34	34	33	36	34	35	36	37	39	38	40
Csehország	20	21	19	19	19	20	20	24	25	23	23	22	20	18	18	18	18	19	19	19	19	20	21
Észtország	28	25	24	22	20	20	20	20	18	17	17	17	16	16	16	15	17	18	18	18	16	16	16
Lengyelország	30	29	21	27	25	25	19	19	18	18	19	20	21	22	24	24	24	25	25	26	27	26	28
Lettország	29	29	21	21	21	21	24	24	19	18	17	17	19	19	22	23	26	26	27	28	27	28	28
Litvánia	30	29	25	20	17	18	20	19	19	18	18	18	18	18	18	21	22	23	24	24	25	23	
Magyarország	30	38	34	31	28	28	30	28	23	23	20	21	21	21	21	21	23	30	36	36	35	37	40
Szlovákia	47	55	41	49	47	30	30	26	22	21	21	21	20	20	22	23	23	22	21	22	23	24	24
Szlovénia	40	37	27	28	27	27	27	21	20	19	19	19	20	21	23	24	25	25	25	24	24	25	23
Románia	55	50	49	47	39	44	44	44	35	38	47	47	44	42	44	44	43	42	41	42	41	42	38

A 2010 utáni magyarországi média Sükösd Miklós (2014) szerint közös vonásokat mutat a *tekintélyelvű országok* médiájával. Különösen szembeszökőek a mai orosz médiarendszerrel vonható párhuzamok. Ez utóbbit Elena Vartanova (2012: 135.) „állami kereskedelmi” modellként írja le: a kormányzati beavatkozás nyomán az állami tulajdonban álló és a magánkézben lévő média informális konvergenciája alakult ki, vagyis az állami média és számos magánmé-

dium – bár formálisan megőrizte függetlenségét – a kormányzat nem hivatalos ellenőrzése alá került.

Írásomban a rendszerváltás utáni magyarországi politika és média viszonyának közelmúltját vizsgálom. A magyar esettanulmányt arra használom, hogy – a Siebert és munkatársai által javasolt elméleti keretet a mai médiaviszonyokra alkalmazva – új szempontrendszert javasoljak. Úgy érvelek, hogy a rendszerváltás után a magyarországi politika és média viszonya többször is megváltozott, alakulása pedig egy olyan elképzelt egyenes mentén való, változó irányú mozgásként írható le, amelynek egyik elvi végpontja a tisztán tekintélyelvű, a másik a tisztán szabadelvű sajtóelmélet. Ez után kísérletet teszek arra, hogy beazonosítsam a média és a politika viszonyában bekövetkezett paradigmaváltások néhány okát. Végül úgy érvelek, hogy a Magyarország a médiaszabadság terén 2010 után tapasztalt visszaesés szokatlan mértéke miatt eltér a regionális trendektől, ennek magyarázata pedig elsősorban az ország alkotmányos berendezkedésében rejlik. Írásomban támaszkodom azokra az interjúkra, amelyeket a *Média és demokrácia Közép- és Kelet-Európában* című kutatási projekt során, 2010 és 2012 között készítettünk kollégáimmal vezető pártpolitikusokkal és politikai kommunikációs szakemberekkel, és amelyekből itt anonimizált formában idézek.⁴

TEKINTÉLYELVŰ ÉS SZABADELVŰ MÉDIARENDSZEREK

Az összehasonlító médiakutatás klasszikusai, Siebert, Peterson és Schramm (1956/1963: 2–3, 51) szerint a világ valamennyi médiarendszere két alaptípusba sorolható. Az egyik a *tekintélyelvű sajtóelmélet*. „A Tudorok és a Stuartok úgy gondolták – írják –, hogy a sajtó a király hivatala alá tartozik, és köteles támogatni a király politikáját.” A könyvnyomtatás után kialakult, de egészen Platónig visszanyúló megközelítés szerint az ember éretlen, képtelen önállóan mérlegelni, szüksége van tehát bölcs előljárói irányítására. Az udvar képviselői ezért „arra használták a sajtót, hogy arról tájékoztassák az embert, amiről szerintük tudnia kell”. A tekintélyelvű elmélettől idegen volt az az elképzelés, hogy a sajtó egyik legfontosabb feladata a kormányzat ellenőrzése, ezért függetlennek kell lennie attól. Ezzel szemben a felvilágosodás alatt kialakuló *szabadelvű sajtóelmélet* már olyasvalakinek tekintette az embert, aki képes „különbséget tenni igazság és hamisság, jobb és rosszabb alternatíva között, amikor ellentmondásos tényekkel és alternatív választási lehetőségekkel találkozik”. Ehhez azonban arra van szükség, hogy „minden elképzelés méltányos módon hangot kapjon” a sajtóban, amelynek ezért függetlennek kell lennie a kormányzattól. A sajtó legfontosabb feladata ugyanis az, hogy „megakadályozza a kormányt határainak átlépésében”. A szabadelvű sajtóelmélet szerint különösen fontos, hogy a kormány ne sajátítsa ki a kommunikációs csatornákat, és

ne használja befolyását az ellenzék mondanivalójának csorbítására vagy torzítására, hiszen végső soron maga is csak az egyik politikai erőt képviseli a sok közül, „így közvetlenül érdekelt a viták kimenetelében”. A szerzők nevesítik a médiarendszerek két másik típusát – a társadalmi felelősség-modellt, illetve a szovjet vagy totális modellt – is, ám jelzik, hogy ezek csupán az alaptípusok változatai.

Siebert és munkatársai összehasonlító kutatásuk során az 2. táblázatban látható dimenziókat használták (Siebert et al., 1956/1963: 7):

2. táblázat. Siebert és munkatársai dimenziói

	Tekintélyelvű	Szabadelvű
Kialakulása	Anglia a 16. és a 17. században, majd szerte a világban	Anglia 1688 után, az Egyesült Államok, majd befolyásos máshol is
Alapja	Az uralkodó vagy kormánya – vagy mindkettő – abszolút hatalmának filozófiája	Milton, Locke, Mill írásai és általában a racionalizmus és a természetes jogok filozófiája
Fő célja	A hatalmon lévő kormányzat politikájának támogatása és segítése, az állam szolgálata	A tájékoztatás, a szórakoztatás, a reklámozás – de elsősorban az igazság felderítése és a kormányzat ellenőrzése
Ki jogosult a média használatára?	Mindazok, akik erre királyi (vagy hasonló) engedélyt kapnak	Bárki, akinek ez gazdaságilag módjában áll
Hogyan ellenőrzik a médiát?	Kormányzati jogosítványok és szakmai szervezetek révén, lapengedélyek kiadásával, néha cenzúrával	Az „igazság önkiigazító folyamata” révén, amely a „gondolatok szabad piacterén” működik
Mi tilos?	A kormányzati rendszer és hivatalnokai bírálata	A becsületsértés, az obszcenitás, a helytelen viselkedés, a háborús uszítás
Tulajdonlás	Magán- vagy állami tulajdon	Elsősorban magántulajdon
Fő különbség a többi rendszerhez képest	A sajtó a kormányzati politika megvalósításának eszköze (noha nem feltétlenül áll állami tulajdonban)	A sajtó a kormányzat ellenőrzésének és más társadalmi igényeknek való megfelelés eszköze

E szempontrendszert gyakran bírálták azért, mert az ötvenes évek hidegháborús légkörét tükrözi, és nem számol a világban ma található médiarendszerek komplexitásával és a kommunikációtechnológia fejlődésével. Az például, hogy ki jogosult a média használatára, ma, az internet korában nehezebb

kérdés, mint a sajtó, a rádió és a tévé egyeduralmának időszakában, mert megnőtt a médiaplatformok száma, a médiapiacra való belépés elvi költségei pedig meredeken csökkentek. Ma már a média ellenőrzésének sem csupán az engedélyezés és a cenzúra lehet az eszköze, hanem különböző előnyök (például információk, hirdetésre és műsorkészítésre szánt összegek) elhelyezése, illetve büntetések (például bírságok) kirovása is. E bírálatok ugyanakkor nem érintik a modell lényegi állítását; azt tudniillik, hogy valamennyi ország médiarendszere besorolható a tekintélyelvű és a szabadelvű kategóriák valamelyikébe, vagy leírható azok hibridjeként.

Számos más médiarendszer-tipológia is van. Hallin és Mancini (2004) például négy dimenzió – a sajtópiac fejlettsége, a politikai párhuzamosság mértéke, az újságírói professzionalizmus szintje, valamint az állami beavatkozás foka – mentén vizsgálja és különbözteti meg egymástól a fejlett nyugati országok médiarendszereit, de érdemben nem foglalkozik Közép- és Kelet-Európával, és nem is állítja, hogy rendszere alkalmas lenne a nem konszolidált demokráciák médiájának leírására. Jakubowicz (2008) a közszolgálati média helyzetére összpontosít, és ez alapján különbözteti meg a paternalisztikus, a demokratikus-emancipatórikus, valamint a szisztematikus médiarendszereket – Közép- és Kelet-Európa országait az utóbbiak közé sorolva. Mihelj (2012) a közép- és kelet-európai régióban fontos szerepet játszó etnikai és a kulturális törésvonalakat állítja elemzése középpontjába, és így tesz különbséget szegmentált és integrált médiarendszerek között. Voltmer (2015) elsősorban az újságírói szerepfelfogásokat vizsgálja, és négy modellt különböztet meg: a monitorozó, a facilitációs, a radikális és a kollaboratív szerepfelfogást. Dobek-Ostrowska (2015) átfogóbb képet igyekszik alkotni a közép- és kelet-európai régió országairól: a piac mérete, a sajtószabadság helyzete, a demokratizálódás szintje, az újságírás professzionalizálódásának mértéke és a média politikai instrumentalizálásának foka szerint különbözteti meg egymástól a volt államszocialista országok négy csoportját. A szakirodalomban megjelenő elemzési szempontokat és az összevetés dimenzióit még hosszan lehetne sorolni. Az ezek révén nyert különböző tipológiák alakulása elsősorban annak függvénye, hogy a médiarendszer melyik eleme áll éppen szerzőjük vizsgálódásának fókuszában. Különböző szempontok alapján ugyanaz az ország különböző országokkal kerülhet egy csoportba; a sajtószabadság helyzetében például markáns különbségek mutatkoznak Közép- és Kelet-Európa északi és déli országai között, ami megerősíti a „posztkommunizmusok sokszínűségének” elméletét (lásd Jakubowicz—Sükösd, 2008: 25.). A régió országaiban hibrid – a globalizáció és a helyi sajátosságok által egyaránt formált – médiarendszerekről beszélhetünk (Mancini, 2015).

Dolgozatomban Siebert és munkatársai alpművéhez nyúlok vissza, de – azt korszerűsítendő – egy új szempontrendszerre teszek javaslatot. Négy, egy-

mással összefüggő dimenzió mentén írom le a magyarországi politika és média viszonyának alakulását. Ezeket a 3. táblázat összegzi:

3. táblázat. Az elemzés dimenziói és kategóriái

Dimenziók	Kategóriák	
Médiapolitika	konfliktus	konszenzus
Médiaellenőrzés	egypárti	többpárti
Politikai kommunikáció	propaganda	marketing
Ideológiai látkép	hegemónia	pluralizmus

A *médiapolitika* terén konfliktusról (vagy konfrontációról) akkor beszélhetünk, ha a kormányzó pártok a törvényalkotás során nem folytatnak érdemi konzultációt az ellenzéki pártokkal, a civil, a szakmai és a szakszervezetekkel. Konszenzusról (vagy kompromisszumról) pedig akkor, ha a legtöbb érintett véleményét kikérik, szempontjait pedig figyelembe veszik.

A *médiaellenőrzés* terén egypárti felügyeletről akkor van szó, ha a médiát ellenőrző testületek döntéshozó pozícióit teljes vagy domináns mértékben egyetlen párt (pártszövetség, pártkoalíció) jelöltjei foglalják el. Többpártiról pedig akkor, ha e pozíciók nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg a kormánypártok és az ellenzéki pártok jelöltjei között.

A *politikai kommunikáció* terén politikai propagandának azt a gyakorlatot nevezem, amikor egy protohegemón párt (pártszövetség, pártkoalíció) saját ideológiájának népszerűsítésére használja fel a média nagy részét, míg más pártokat korlátoz ebben. Politikai marketingnek pedig azt, amikor pluralista párt kerül hatalomra, amely ugyan kommunikálja a saját üzeneteit, de tiszteletben tartja más pártok azon jogát, hogy eljutassák a maguk üzeneteit a választókhöz (a propaganda és a marketing közti különbségről bővebben lásd Bajomi-Lázár—Horváth, 2015).⁵

Az *ideológiai látkép* dimenziójában hegemóniáról akkor van szó, ha az uralkodó párt (pártszövetség, pártkoalíció) kommunikációja során igyekszik delegitimálni és marginalizálni más pártok üzeneteit. Ideológiai pluralizmusról pedig akkor, ha a saját üzenetei mellett más pártok üzeneteit is hagyja érvényesülni. A politikai kommunikáció és az ideológia látkép dimenziója tehát szorosan összefügg: az előbbi a kommunikáció módját, az utóbbi a kommunikáció célját jelöli.

A konfliktuspolitika, az egypárti médiafelügyelet, a politikai propaganda és az ideológiai hegemóniára való törekvés a tekintélyelvű médiarendszerek sajátja, mert ezek az eszközök azt a célt szolgálják, hogy a média a hatalmon lévő párt(ok) érdekeit támogassa és segítse. A konszenzusos médiapolitika, a többpárti médiafelügyelet, a politikai marketing és az ideológiai pluralizmus

a szabadelvű médiarendszereket jellemzi, mert a média kormányzattal szembeni szabadságát kívánja megteremteni.

Írásom eltér az összehasonlító médiakutatás fősodratól: nem a térben mutató, hanem az egymást követő időszakokban tapasztalható különbségekre fókuszál. A magyarországi politika és média viszonyának elemzése során a sajtószabadság különböző szintjeit követve különböztetem meg az átmenet, a médiaháború, a sajtószabadság konszolidációja⁶ és a sajtószabadság dekonsozolidációja korszakát.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI KORSZAKOK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A magyarországi politikában és médiában 1989–1990-ben végbement rendszerváltás – amelynek a gyökerei a médiarendszerben legalább 1986-ig nyúlnak vissza⁷ – felszabadította a magyar sajtót és az újságírókat. Bár a Freedom House adatai e korai időszakokkal nem foglalkoznak, az átmenet éveit az elemzők a médiaszabadság aranykorának tekintik (Horvát, 1997). A régi politikai elitek már, az újak még nem voltak elég erősek ahhoz, hogy az ellenőrzésük alá vonják a médiát. E hatalmi vákuumban megnőtt az újságírók függetlensége: immár maguk szabták meg a média napirendjét, így befolyásolták a politikai napirendjét is. Bíralták a Magyar Szocialista Munkáspártot, bemutatták az ellenzéki politikusokat, mozgalmakat és pártokat, és a rendszerváltásban kulcsszerepet játszó tömegdemonstrációkon való részvételre mozgósították a választókat (Sükösd, 2000). Az újságíró-társadalom egységesnek tűnt: többsége osztotta a demokrácia megteremtésének célját, és e törekvésében élvezte a feltörekvő ellenzéki pártok és a nagyközönség támogatását. Az 1986-ban hozott, majd 1990 elején módosított sajtótörvény megkezdte a sajtó szabadságát védő intézmények kiépítését – igaz, e jogszabály csupán a nyomtatott sajtóra vonatkozott, a rádiózást és a televíziózást szabályozó törvény még nem született meg (Bayer, 2005; Monori, 2007). Írásom azonban nem a rendszerváltás eseménydús, ám rövid időszakára, hanem az azt követő – a korai, optimista elvárásokra sok szempontból rációzó – időszakokra fókuszál.

A Freedom House a sajtószabadság helyzetét 23 tételből álló kérdéssor alapján értékeli. Ezek közül 20 vonatkozik politikai nyomásgyakorlási kísérletekre, így értékelése elsősorban azokra az intézményekre fókuszál, amelyek feladata az volna, hogy biztosítsák a média kormányzattal szembeni függetlenségét. A kilencvenes évek első felében, amíg nem volt médiatörvény, hiányoztak ezek az intézmények, így az ország 30 és 38 közötti pontszámokat kapott, vagyis a szervezet hazánkat a *részben szabad* országok közé sorolta. 1996-ban lépett hatályba a rádió- és televíziótörvény. Ez olyan pufferintézményeket létesített, amelyek egyik feladata az volt, hogy hárítsák a médiára nehezedő politikai nyomást. A következő években csökkenni kezdett a Freedom House által adott

pontszám, amely 21 és 28 pont között változott, azaz folyamatos, bár kaotikusan alakuló javulást mutatott, az ország pedig a *szabad* kategóriába került. A 2010-es médiatörvények megszületésével azonban – mint már említettem – visszacsúszott a *részben szabad* országok közé.

A Freedom House adatai alapján a politikai átmenet utáni magyarországi politika és média viszonyának történetét három, egymástól markánsan különböző szakaszra oszthatjuk. A médiaháború éveit (1990–1995) békésebb korszak követte, amelyben a sajtószabadság konszolidálódni látszott (1995–2010), ezután azonban ismét olyan időszak következett, amelyben a sajtószabadság dekonszolidálódott (2010-től napjainkig). Az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek végéig úgy tűnt, a sajtószabadság a főszabály és a cenzúra a kivétel; a 2010-es években azonban gyakoribbá vált a cenzúra, a sajtószabadság pedig nagyobb mértékben csorbult. Mielőtt alaposabban megvizsgálánk e három korszakot, tekintsük át röviden a fontosabb eseményeiket.

1. *A médiaháború.* Az 1990 és 1995 közé tehető időszak a sajtótörvény módosítása után kezdődött és a médiatörvény elfogadásával ért véget, vagyis azokra az évekre esett, amikor a nyomtatott sajtó privatizációja már megkezdődött, de az elektronikus médiában a közszolgálati rádió és tévé országos szinten még monopolhelyzetet élvezett. Az első, konzervatív-keresztény koalíciós kormány, amelyet Antall József, majd Boross Péter miniszterelnök alatt a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Független Kisgazdapárt (FKGP) és a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) alkotott (1990–1994), a „többségi elvre” hivatkozva igyekezte korlátozni a politikáját bíráló médiumok függetlenségét.⁸ E törekvése ellenállást váltott ki az újságíró-társadalom és a civil társadalom egy része, valamint az ellenzéki pártok – a Magyar Szocialista Párt (MSZP), a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és az akkor még liberális Fidesz – körében. Ezt a politikai és a médiarendszert egyaránt megosztó ellentétet nevezte a korabeli politikai publicisztika „médiaháborúnak”. A korábban egységnek tűnő politikai eliteket és az újságíró-társadalmat egyaránt megosztották a rendszerváltással egy időben manifeszté váló ideológiai törésvonalak, amelyek gyökerei legalább az 1930-as évekig nyúltak vissza. A pártállami újságírói szerepfelfogás diszkreditálódásával e törésvonalak egyike annak a kérdésnek a mentén osztotta meg a politikai és a szakmai eliteket, hogy az újságíróknak elsősorban radikális (más szóval kormánykritikus) vagy kollaboráns (azaz a kormányzat átalakítási törekvéseit lojálisan támogató) szerepet kell-e betölteniük. A politikai párhuzamosság szintje magas volt: a különböző lapok – hol formálisan, hol csak informálisan – különböző pártokhoz álltak közel (Monori, 2005, 2007; Sipos, 2013).

A koalíció mindaddig nyomást gyakorolt a Magyar Rádió és a Magyar Televízió többpárti konszenzussal kinevezett, ám utóbb kormánykritikusnak tállalt elnökeire, míg azok le nem mondtak, a helyükre pedig saját klienseit ültette. Létrehozta a frekvenciamoratórium miatt műholdon sugárzó Duna Te-

levíziót. Ezt a Csoóri Sándorral, a Magyarok Világszövetségének elnökével egyszemélyes társaságként bejegyzett Hungária Televízió Alapítvány működtette, az „összmagyarságnak szóló” műsorai pedig összhangban álltak a kormányzat konzervatív retorikájával. Első hírigazgatója a kormányhoz lojális Új Magyarország korábbi rovatvezetője volt. A kormányzat beavatkozott a sajtóprivatizációba is, segítséget nyújtva a konzervatív Hersant multinacionális vállalatnak abban, hogy megvásárolja a Magyar Nemzetet. Új Magyarország és Új Hírek címmel a politikáját támogató lapokat indított, a Heti Magyarországra pedig nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy tulajdonosa bocsássa el a kritikus írásokat közlő szerzőket, s a helyükre lojális újságírókat vegyen fel (Hankiss, 1996; Estefán, 2000; Sükösd, 2000; Wisinger, 2008; Sipos, 2010; Gálik, 2012).

Az 1994 és 1998 között hatalmon lévő baloldali-liberális kormánykoalíció, amelyet Horn Gyula miniszterelnök vezetésével az MSZP és az SZDSZ alkotott, első intézkedéseinek egyikeként elmozdította a közmédiumok vezetőit, és elbocsátotta a két közintézmény 170 munkatársát. Beavatkozott a sajtó tulajdonviszonyaiba is: a legnagyobb példányszámú politikai hetilapot, a Szabad Földet a kormányzathoz közeli tulajdonos kezébe juttatta. A médiaháború éveit végigkísérték a civil és a szakmai szervezetek tiltakozóakciói (Kováts—Whiting, 1995; Lánczy—O’Neil, 1997; Hall—O’Neil, 1998; Sükösd, 2000; Monori, 2005; Sipos, 2010).

A médiaháború abban az értelemben nem zárult le, hogy a konfliktust sem a kormányzó politikai elitek, sem az őket bíráló újságírók nem nyerték meg: a média szabadsága csorbult ugyan, de valamelyest megmaradt. Érdemes azt is megemlíteni, hogy nem magyar sajátosságról van szó: hasonló médiaháború zajlott a kilencvenes évek elején Lengyelországban és az ezredfordulón Csehországban is.

2. *A sajtószabadság konszolidációja.* Hosszas tárgyalások és többszöri törvényhozási kudarc után 1995 végén az országgyűlés elfogadta és 1996 elején a köztársasági elnök aláírta a rádió- és televíziótörvényt. E jogszabály teremtette meg azokat a testületeket, amelyek feladata egyebek mellett az újságírókra nehezedő politikai nyomás hátrítása volt. A kétharmados többséghez kötött médiatörvényt a parlamenti képviselők 90 százaléka szavazta meg – csak az FKGP nem támogatta.

Az Országos Rádió és Televízió Testületbe (ORTT), a Magyar Rádió, a Magyar Televízió, a Duna Televízió és a Magyar Távirati Iroda (MTI) kuratóriumainak vezető testületeibe a kormány- és az ellenzéki pártok egyaránt jelöltek tagokat, akiknek megbízatása négy évre szólt. A kuratóriumok rendes tagjait civil szervezetek delegálták, ám nekik kevés tényleges jogkörük volt. A médiahatóság elnökét a miniszterelnök és a köztársasági elnök közös megegyezéssel nevezte ki. Az 1997 végén induló két, magántulajdonban álló országos kereskedelmi televízió, az RTL Klub és a TV2 munkáját olyan informális tanácsadó

testületek segítették, amelyeknek tagjait a politikai pártok delegálták. A frekvenciaosztást a háttérben zajló pártalkuk árnyékolták be. Az ORTT kezelte a médiapiaci források egy részét újraosztó Műsorszolgáltatási Alapot, és felügyelte a nézők és a hallgatók által benyújtott kereseteket elbíráló Panaszbizottságot (Kóczyán, 1999; Seres, 2001; Bayer, 2005).

Ebben az időszakban is folyamatosan jelentkeztek olyan politikai nyomásgyakorlási kísérletek, amelyek a médiaforrások – a műsoridő és a tartalom, a frekvenciák, a műsorgyártási és a hirdetési alapok – elosztásának befolyásolását szolgálták, ám ezek a médiaháború éveivel összevetve ritkává váltak, és a kormányzó pártok nemegyszer gesztusokat tettek ellenzéküknek. A Hornkormány például elmozdította a Magyar Rádió és a Magyar Televízió vezetőjét, de a – jóval kisebb nézőtábort elérő – Duna Televízió elnökét a helyén hagyta, a konzervatív Magyar Nemzetnek pedig pénzügyi támogatást nyújtott az állami rész tulajdonban álló Postabankon keresztül. A második konzervatív-keresztény koalíciós kormány, amelyet Orbán Viktor miniszterelnök vezetésével az immár jobboldali Fidesz, az MDF, a FKGP és a KDNP alkotott (1998–2002) ugyancsak elmozdította a közmédiumok vezetőit, valamint beavatkozott a sajtó tulajdonviszonyaiba, amikor egyesítette a Magyar Nemzetet, a Napi Magyarországot és a Sportfogadást. Kísérletet tett a status quo felborítására is, amikor megakadályozta, hogy az ellenzéki pártok jelöltjei bejussanak a kuratóriumokba. Mivel azonban csupán a mandátumok egyszerű többségével rendelkezett, a médiatörvényt nem módosította, így mélyreható és tartós változásokat sem ért el. A harmadik és a negyedik szocialista-liberális koalíciós kormány (2002–2010), amelyet Medgyessy Péter, Gyurcsány Ferenc, majd Bajnai Gordon vezetett, és amelyet – a koalíció 2008-ban bekövetkezett felbomlásáig – az MSZP és az SZDSZ alkotott, szintén több olyan lépést tett, amely nehezen egyeztethető össze a média szabadságával. Ezek közé tartozott egyik első intézkedése, amellyel – még 2002 nyarán – „átvállalta” a közszolgálati médiumok előfizetési díját a központi büdzsé terhére, majd – immár 2003-ban – eltörölte a nyomtatványok terjesztésének kedvezményes postai tarifáját. Ugyanakkor azonban e koalíciós kormányok mindössze a mandátumok egyszerű többségével rendelkeztek, és nem hoztak új médiatörvényt. Bár a hatályos jogszabályt több ponton módosították, e valamennyi politikai párt által támogatott, az uniós csatlakozást szolgáló módosítások érintetlenül hagyták a médiarendszer legfontosabb intézményeit. A 2000-es évek médiapolitikáját így többpárti alkuk fémljezték. A digitálismédia-törvény 2007-es módosítása például arra kötelezte a műsorsugárzást végző Antenna Hungáriát, hogy két hírcsatorna műsorát továbbítsa, és e csatornák kritériumait úgy határozta meg, hogy azoknak csak a baloldali ATV és a jobboldali HírTV feleljen meg. Többpárti alku eredménye volt 2009-ben a kereskedelmi rádiós frekvenciák kormányzati és ellenzéki pártklienseknek juttatása is (Monori, 2007; Lampé, 2010; Sipos, 2010).

3. *A sajtószabadság dekonszolidációja.* A 2010-es országgyűlési választásokon győztes Fidesz–KDNP-pártszövetség kétharmados parlamenti többségével élve új médiatörvényeket hozott a(z) egyébként a technológia fejlődésével valóban korszerűtlenné vált) rádió- és televíziótörvény helyett. A jogszabálytervezetek benyújtása előtt sem a szakmai, sem a civil szervezetek képviselőivel, sem az ellenzéki pártokkal – az MSZP-vel, a Jobbikkal és a Lehet Más a Politikával (LMP) – nem egyeztetett. Az utóbbiak nem szavazták meg a jogszabályokat.

A ma is hatályos törvénycsomag új médiahatóságot hozott létre, amelynek jogköre nemcsak a rádióra és a televízióra, hanem a nyomtatott sajtóra és az internetre is kiterjed. A Médiatanács valamennyi tagját a parlament kétharmados többsége – vagyis a Fidesz–KDNP-pártszövetség – jelölte és választotta meg. Elnökét a miniszterelnök nevezte ki, először Szalai Annamária, a Fidesz volt parlamenti képviselője személyében. A kinevezés jogköre később – az Európai Unió nyomásának engedve – az államfőhöz került, akit azonban ugyancsak a parlamenti többség választott meg, így e rendelkezés ténylegesen nem jelentette azt, hogy a döntésre több különböző politikai erő együttesen gyakorolt volna hatást. A testület tagjainak ma is hatályos mandátuma kilenc évre, azaz több mint két rendes parlamenti ciklusra szól, és lejárta esetén mindaddig a pozíciójukban maradnak, amíg az országgyűlés – ismét kétharmados többséggel – nem jelöl és választ a helyükre mást. Az új törvénycsomag teremtette meg a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapot (MTVA), amely egyetlen szervezetbe olvasztotta a Magyar Rádiót, a Magyar Televíziót, a Duna Televíziót és a Magyar Távirati Irodát. Az alap elnökét a Médiatanács nevezte ki. Az ellenzéki pártok jelöltjei ugyan helyet kaptak a közszolgálati médiumok kuratóriumában, ám e testületek elveszítették tényleges döntési jogosítványaikat. A három közszolgálati médium korábbi elnökeit elbocsátották, helyükre újakat neveztek ki – olyan újságírókat, akik korábban a Fideszt támogató Lánchíd Rádiónál és HírTV-nél szereztek tapasztalatot. Röviddel a választások után a három közmédium összesen 570 alkalmazottját bocsátották el (Polyák—Uszkiewicz, 2014).⁹

Az MTI ingyenessé tette hírszolgáltatását, és ezzel megingatta az RTL Klubhoz kötődő Független Hírügynökség piaci pozícióját, amely hamarosan megszűnt. A vidéki helyi rádiók jellemzően az MTI hírszolgáltatásának kínálatából állították össze híreiket. A Médiatanács és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság tevékenysége különösen a frekvenciaosztás terén volt ellentmondásos: a hatóság korlátozta például a kritikus hangvételű Klubrádió vételkörzetét, miközben számos keresztény és konzervatív rádióállomásnak juttatott sugárzási engedélyt. Működésének első másfél évében a Mária Rádió például hét, a Katolikus Rádió kettő, a protestáns Európa Rádió három, a Lánchíd Rádió pedig öt vételkörzetben kapott sugárzási jogosítványt. Az új médiatörvény alapján a hatóság súlyos büntetéseket szabott ki azokra a médiumokra, ame-

lyek nem vették figyelembe a – helyenként homályos¹⁰ – tartalomszabályozási követelményeket (Polyák—Uszkiewicz, 2014). Az RTL Klub például 144 millió forintot büntetést fizetett 2011 májusában, miután a Való Világ című műsorában megszegte e rendelkezéseket.¹¹

A kormánytöbbség 2015-ben előbb bevezette, majd visszavonta azt a reklámadó-törvényt, amely elsősorban a legnézettebb – egyben a kormányzattal szemben legkritikusabb – kereskedelmi tévécsatornát, az RTL Klubot sújtotta volna. Újraosztotta az állami hirdetéseket, elsősorban a kormányzathoz lojális médiumokhoz irányítva őket. Megváltoztatta a folyóirat-támogatási rendszer működését, így több, baloldali és liberális szellemiségű folyóirat léte került veszélybe.¹² A TV2-t Andrew G. Vajna filmügyi kormánybiztos vásárolta fel, az állami Eximbank kölcsöne segítségével.¹³ A kormányzat informális kommunikációs tanácsadója, Habony Árpád mediacége számos új médiumot – hírportálokat, minőségi és bulvárnapi lapot – alapított.¹⁴ 2016-ban a kormányközeli Mediaworks vásárolta fel és zárta be a Népszabadságot, ugyanakkor birtokba vette a négy megyei napilapot kiadó Pannon Lapok Kft-t.¹⁵ A Magyar Rádió és a Magyar Televízió folyamatosan bővítette portfólióját, és 2016 közepén már mindkettő hét különböző csatornán sugárzott. A közszolgálati médiumok hírműsorai a kormányzati propaganda eszközévé váltak (Bajomi-Lázár—Tóth, 2013; Bátorfi, 2016; Vásárhelyi, 2016). Oroszországhoz hasonlóan tehát Magyarországon is a magán- és az állami tulajdonú médiumok jó részének informális konvergenciája ment végbe, miközben a kormányzattal szemben kritikus médiumok száma csökkent, és az olyan, jobbra csak a budapestiek számára elérhető médiumok mellett, mint a Klubrádió és a Népszava, csupán az RTL Klub és egy maroknyi hírportál éri el a vidéki közönséget.

Orbán 2014-es tusnádfürdői beszédében maga jelentette be, hogy kormánya szakít a liberális (vagyis a szabadelvű) állam építésének hagyományával, és illiberális (vagyis tekintélyelvű) államot épít.¹⁶ Második és harmadik kormányának a médiához való viszonya nem a média függetlenségének feltétel nélküli elismerésén, hanem a „korbács és kalács” stratégiáján alapult: a kritikus médiumokat és újságírókat büntette, a lojálisokat jutalmazta. Intézkedései kezdetben ellenállást váltottak ki – például az Egymillióan a sajtószabadságért Facebook-csoport 2011-ben és 2012-ben szervezett tömegdemonstrációit –, ám az ellenállás hamar kifulladásra került.

PARADIGMAVÁLTÁSOK

A továbbiakban a rendszerváltás utáni három korszak sajátosságait vizsgálom meg. Arra a kérdésre keresek választ, hogy azok beilleszthetők-e, és ha igen, miképpen a bevezetőben tárgyalt, a politika és a média viszonyát feltérképező kategóriákba.

1. *Médiapolitika.* Az 1990 és 1995 közötti időszakban nem született meg a médiatörvény, mert a kormánypártok és az ellenzéki pártok nem tudtak megállapodni általában a szabályozás és különösen a médiafelügyeleti szervek összetételének kérdésében. Az 1992 decemberének végén elvileg kompromisszumos alapon benyújtott törvénytervezet például egyetlen szavazatot sem kapott. A monopolhelyzetben lévő közszolgálati média feletti ellenőrzés megszerzésére törekedve különösen az első koalíciós kormány tett – törvény híján – olyan lépéseket, amelyeket ellenzéke törvénytelennek nevezett. A Duna Televízió 1992-es alapítása után például úgy érvelt az ellenzék, hogy az sérti az 1989 nyarán hatályba lépett frekvenciamoratóriumot – holott a tévécsatorna létesítése legfeljebb a frekvenciamoratórium szellemével ütközött, mert az külön nem tiltotta a műholdas sugárzást. Hasonlóképpen avatkozott be a közmédiумok működésébe a Horn-kormány, amikor hivatalba lépése után elbocsátotta azok megbízott elnökeit és számos munkatársát, dacolva ellenzéke tiltakozásával, egyébként pedig koalíciós partnere tudta nélkül hozva meg döntését. Ezt a korszakot, úgy vélem, a *konfliktuspolitika* fogalma írja le. A kormánykoalíciók a médiapolitikát nullaösszegű játszmának tekintették, amelyben a győztes – az országgyűlési választások győztese – mindent visz.

Ezzel szemben az 1996 és 2010 közötti időszakban a baloldali-liberális kormánykoalíciók – noha 1998-ig a parlamenti mandátumok több mint kétharmadát birtokolták – engedményeket tettek az ellenzéki pártoknak, amikor megszövegezték a médiatörvényt; olyan helyzet teremtésére törekedtek, amelyben valamennyi érintett fél nyer valamit. A jogszabály által létrehozott média-intézmények vezető testületei immár valamennyi párt jelöltjeit magukban foglalták.¹⁷ A Horn-kormány emellett önkorlátozást gyakorolt: forráselvonással nem csorbította az olyan, az ellenzékhez húzó médiumok szabadságát, mint a Magyar Nemzet, a Duna Televízió vagy a Magyar Rádió – e dolgotban még nem említett – Vasárnapi Újság című másora, és támogatást nyújtott a Magyar Nemzetnek. Az Új Magyarországot és a Pesti Hírlapot azonban hagyta tönkremenni, és az első televíziós frekvenciaosztás is igen ellentmondásos volt. Mindamelllett a kormányzat gesztusait látva érvelhetünk úgy, hogy ebben az időszakban a *kompromisszumkeresés* volt a főszabály, a konfliktusvállalás pedig a kivétel – legalábbis 1996 és 1998, majd 2002 és 2010 között. Ez ugyanakkor átmenetileg megváltozott az első Orbán-kormány hivatalba lépésével, amely obstruálta az ellenzéki pártok jelöltjeinek a mediakuratóriumokba való delegálását, így „csonka” testületeket hozott létre – jelezve, hogy kész a médiapolitika terén konfrontálódni. Kormányzása alatt egy ízben a Freedom House 30 pontot adott az országnak, vagyis rosszabb pontszámot, mint az azt megelőző és követő években bármikor. Időről időre és közvetett módon a Medgyessy-kormány is korlátozta a média szabadságát – különösen a közszolgálati előfizetési díj már említett költségvetési „átvállalásával” és a kedvezményes postai

tarifák eltörlésével –, ugyanakkor a szocialista-liberális koalíciók alatt valamennyi parlamenti párt megszavazta a médiatörvény kisebb módosításait.

A Fidesz és a KDNP 2010-es választási győzelme új korszak kezdetét jelentette. Az ellenzéki pártokkal és más érintettekkel folytatott konzultáció nélkül meghozott új médiatörvények azt jelezték, hogy a konszenzusra törekvés és a kompromisszumkeresés kora véget ért. A közszolgálati médiumok munkatársainak tömeges elbocsátása, a Fidesz újságíró-klienseinek kinevezése, a frekvenciák és az állami hirdetések politikai szempontok alapján való elosztása arra utalt, hogy az új kormányzat a médiapolitikát olyan nullaösszegű játszmának tekintette, amelyben a *konfliktusok* felvállalása a főszabály, a győztes pedig mindent visz: a pozíciókat, a hirdetésre szánt állami forrásokat, a frekvenciákat és a műsoridőt.

2. *Médiaellenőrzés.* Az 1990-től 1995-ig tartó médiaháború alatti szabályozatlan viszonyok közepette az Antall- és a Boross-kormány hosszas küzdelmek után az ellenőrzése alá vonta a közszolgálati médiumokat, és ezzel országos szinten a műsorsugárzást. Hasonló gyakorlat jellemezte a Horn-kormány első éveit is. Ezt az időszakot az *egypárti* médiafelügyelet koraként jellemezhetjük, mert az ellenzéki pártok a megfelelő intézményes fékek és ellensúlyok hiányában hosszabb távon nem tudtak ellenállni a koalíciós pártok médiaellenőrzésre tett törekvéseinek, a sajtószabadság pedig csorbult.

Ezzel szemben a következő időszakban kiépültek azok az intézmények, amelyek megakadályozták, hogy egyetlen párt – bármely párt – túl sok befolyással rendelkezzen a média fölött. A parlamenti pártok immár tagokat jelölhettek az ORTT-be és a közszolgálati médiumok kuratóriumaiba. E tagok hol komolyan vették a törvény által előírt függetlenségüket, hol nem, ám egyikük sem volt képes saját pártjának akaratát korlátlan mértékben érvényesíteni, és a média nagy részét vagy egészét a felügyelete alá vonni. Jelöltjeik révén maguk a pártok váltak olyan fékekké és ellensúlyokká, amelyek megakadályozták a hatalomkoncentrációt. A felügyelő testületekbe delegált tagok afféle vétőpontokként működtek – a média szabadsága pedig nőni kezdett. Az 1995 és 2010 közötti időszakot tehát a *többpárti* médiafelügyelet jellemezte (ez alól csupán az első Orbán-kabinet kormányzása jelentett némileg kivételt).

A 2010-ben kezdődött időszakban a második Orbán-kormány a médiaintézményeket olyan, piramis alakú rendszerbe szervezte, amelynek csúcsán a miniszterelnök által kinevezett Szalai Annamária, alatta pedig a Médiatanácsnak a kormányzó pártszövetség által megválasztott és az ellenzéki pártok által nem támogatott tagjai álltak. A közszolgálati műsorok előállítását finanszírozó és a közszolgálati médiumok munkatársait alkalmazó MTVA vezetőjét Szalai nevezte ki. A média- és hírközlési biztost – aki bármely médium ellen vizsgálatot indíthatott – ugyancsak a Médiatanács elnöke nevezte ki. Az új médiatörvény tehát kivonta a médiafelügyeleti rendszerből azokat a formális és informális fékeket és ellensúlyokat, amelyek megakadályozhatták volna a kor-

mányzó pártszövetséget abban, hogy a média nagy részét az ellenőrzése alá vonja. Ezek az intézmények nem a politikai nyomásgyakorlási kísérleteket hátrító pufferként működtek, hanem magát a politikai nyomást intézményesítették – a sajtószabadság állapota pedig sokat romlott. Ezt az időszakot tehát az *egypárti* médiafelügyelethez való visszatérésként jellemezhetjük.¹⁸

3. *Politikai kommunikáció.* Az 1990 és 1995 közötti időszakban, különösen az 1994-es országgyűlési választások előtt a Magyar Rádió és a Magyar Televízió intenzív kampányt folytatott az ellenzéki MSZP és annak miniszterelnök-jelöltje ellen. A kampány alatt a Magyar Televízió híreinek 64 százaléka kedvező vagy semleges hangvételben számolt be a vezető koalíciós párt, az MDF tevékenységéről, míg legnagyobb riválisával, az MSZP-vel csupán a hírek 11 százaléka foglalkozott (Beck, 1998; Terestyéni, 1998; Tóka—Popescu, 2002). A kormányzati ellenőrzés alatt működő közszolgálati médiumok eszközei között szerepelt a sulykolás, a sztereotípiák használata, a kettős mérce, a nyílt hazugság, az ellenség beazonosítása és megbélyegzése, valamint a tekintélyre való hivatkozás – vagyis a klasszikus *politikai propaganda* eszközeire támaszkodtak (vö. Brown, 1971; Taylor, 2003).

Az 1995 és 2010 közötti időszakban, a duális médiarendszer kialakulásával a közszolgálati médiumok elvesztették országos monopóliumukat, ezzel pedig korábbi közönségrészesedésüket és feltételezett politikai hatásukat is. Megjelentek a magántulajdonban álló műsorszolgáltatók, majd a hírportálok. A pártok kommunikációjukat az új, plurális médiakörnyezethez igazították. Megjelent a fragmentált közönségnek szóló, az egyes célcsoportok szükségleteit figyelembe vevő vagy éppen személyre szabott üzenetekkel dolgozó multi-targeting. A kereskedelmi média bulvárműsorain keresztül azokat a választókat is megszólíthatták, akiket a komoly politikai programok hidegen hagytak, az online média pedig lehetővé tette, hogy célközönségüket is bevonják üzeneteik formálásába és terjesztésébe. Előszeretettel éltek az imázsépítés és a karaktergyilkosság eszközeivel (Kiss, 2006; Jankovics, 2008; Szabó—Kiss, 2012). Olyan áleseményeket (információ-kiszivárogtatásokat, utcai demonstrációkat) és médiaeseményeket (például nemzeti ünnepeken tartott, élő adásban sugárzott megemlékezéseket) rendeztek, amelyek révén gyakran kerültek be a hírekbe (vö. Boorstin, 1961; Dayan—Katz, 1992), vagyis a hírek tematizálása és keretezése révén (vö. McCombs—Shaw, 1972/1995; Herman—Chomsky, 1988/1994) inkább a média manipulálására, mintsem megszállására törekedtek. Mivel a sokszínűvé vált médiapiacra értelmetlennek tűnt, egyre ritkábban folyomdtek a közvetlen beavatkozás olyan eszközeihez, mint a tulajdonviszonyok átalakítása és a vezető szerkesztők elmozdítása – noha időről időre éltek e hagyományos propagandával társított módszerekkel is. Összességében azonban ebben a korszakban a *politikai marketing* eszközei domináltak.¹⁹

A 2010-es választás újabb paradigmaváltást hozott a politikai kommunikációban. A közszolgálati média és a nemzeti hírügynökség híreit a kormány-

zat saját politikai szükségleteihez igazította: 2011-ben a Magyar Televízió esti Híradója híreinek 83 százalékában a kormány és a Fidesz–KDNP-pártszövetség képviselői kaptak szót, míg az ellenzéki pártok alig szólalhattak meg.²⁰ A Kossuth Rádió Déli Krónikája – amelynek tartalmát a híradóéhoz hasonlóan az MTI állította elő – ugyancsak kormánypárti elfogultságot mutatott: a hírek 74 százaléka a kormányról és a kormánypartokról szólt, míg az ellenzéki MSZP csupán a hírek 19, a Jobbik a hírek 6 százalékában szólalt meg, az LMP pedig szinte egyáltalán nem jutott szóhoz.²¹ A hírműsorok a későbbiekben is erősen torzítottak. A kormány 2016-ban az október 2-ai „kvótanépszavazásra” készülve intenzív kampányt folytatott, köztéri plakátokon, rádió- és televízióhirdetéseken, valamint az online szférában buzdítva a menekültek elutasítására a választókat – vagyis azt tette, amit a szabadelvű sajtóelmélet arra hivatkozva vet el, hogy a kormány nem sajátíthatja ki a kommunikációs csatornákat, mert maga is „közvetlenül érdekelt a viták kimenetelében”. A kormányzatot bíráló médiumok tudósítóit nemegyszer kitiltották a parlamentből,²² a kritikus honlapok működését megzavarandó pedig fizetett kommentelőket – „bértrollnokokat” – alkalmaztak.²³ A kormányzat több ízben folyamodott közvetlen cenzúrához is.²⁴ A második és a harmadik Orbán-kormány tehát visszatért a klasszikus *politikai propaganda* módszereihez, miközben élt a politikai marketing eszközeivel is.

4. *Ideológiai látkép.* Az 1990 márciusában és áprilisában tartott első szabad választásokat megelőző kampányban az MDF a „tavaszi nagytakarítás” szlogenje alatt kampányolt, majd a médiaháború éveiben egyebek mellett arra hivatkozva avatkozott be a médiaviszonyokba, hogy a médiumok többsége változatlanul az egykori kommunista elit befolyása alatt áll. A Duna Televízió létrehozása, Csurka alelnöki tevékenysége és a kormányzat néhány emlékezetpolitikai lépése – például az ellentmondásos emlékü kormányzó, Horthy Miklós félhivatalos újratemetése – arra utalt, hogy saját, keresztény-konzervatív ideológiáját igyekszik érvényesíteni, miközben a rivális ideológiákat megpróbálta elszigetelni. Más szavakkal: *ideológiai hegemonia* megteremtésére törekedett. Erőfeszítései azonban – mint azt a médiaháborús politikáját kísérő tömegmozdulások jelezték – nem jártak sikerrel.

1995 után a politikai pártok közvélemény-kutatások révén már rendszeresen monitorozták a közvéleményt. A nagyobb, az ideológiai centrum felé hajló pártok retorikája inkább követte, mintsem vezette a közvélemény fősodrát. Ez egyebek mellett azzal járt, hogy a különböző társadalmi csoportokat különböző üzenetekkel igyekeztek megszólítani, azaz kommunikációjuk az *ideológiai pluralizmus* implicit elismerésének jegyében született. Ezt sugallták szimbolikus politikai lépéseik is. A Horn-kormány például 1997-ben megállapodást kötött a Vatikánnal, amit egyfajta történelmi kiegyezésnek, a bal- és a jobboldalt elválasztó ideológiai választóvonalak áthidalására tett kísérletnek is tekinthetünk. Politikáját egyébként is inkább a pragmatikus technokrata felfogás

jellemezte (Körösényi, 1998), vagyis nem volt markánsan kommunikálható ideológiája.

A 2010-es választás után azonban a második és a harmadik Orbán-kormány kísérletet tett az igazság monopolizálására. Egyik első lépéseként kiadta az értékrendjét rögzítő Nemzeti Együttműködési Nyilatkozatot, amelyet valamennyi közintézményben ki kellett függeszteni, és amelyben keresztény és konzervatív alapokon álló össznemzeti célokat fogalmazott meg („munka, otthon, család, egészség és rend lesznek közös jövőnk tartóoszlopai”). Hasonló szellemben fogant az új alaptörvény, amelynek preambuluma istenre, a kereszténységre és a „szent” koronára hivatkozott. A közterületek és a közintézmények már említett átnevezése ugyancsak arra utal, hogy a kormányzat **ideológiai hegemónia** megteremtésére, a rivális ideológiák háttérbe szorítására törekedett.

A fentiek alapján a 4. táblázatban látható mintázat rajzolódik ki:

4. táblázat. A három korszak sajátosságai

Korszak	Média-politika	Média-felügyelet	Kommunikáció	Ideológiai látkép
Médiaháború	konfliktus	egypárti	propaganda	hegemónia
A sajtószabadság konszolidációja	kompromisszum	többpárti	marketing	pluralizmus
A sajtószabadság dekonszolidációja	konfliktus	egypárti	propaganda	hegemónia

A 4. táblázat azt mutatja, hogy a különböző dimenziókban domináns módon megjelenő minták együtt járnak, azaz például a konfliktuspolitika célja az egypárti médiafelügyelet megvalósítása, az egypárti médiafelügyelet megkönnyíti a média propagandisztikus használatát, a propaganda célja pedig – definíció szerint – az ideológiai hegemónia megteremtése. Hasonlóképpen, a kompromisszumpolitika értelemszerűen többpárti médiafelügyelethez vezet, amely viszont a politikai marketing-technikák elterjedésének, így az ideológiai pluralizmusnak kedvez. Az első korszakban a hatalmon lévő politikai elit *inkább tekintélyelvű*, a másodikban *inkább szabadelvű*, míg a harmadikban *tekintélyelvű* módon viszonyultak a médiához és a szólásszabadság kérdéséhez.

A PARADIGMAVÁLTÁSOK NÉHÁNY OKA

Mi magyarázhatja a három korszakot elválasztó paradigmaváltásokat? Az első, 1995 körül végbemenő paradigmaváltás részint a médialátkép átalakulására vezethető vissza. A kereskedelmi rádiók és tévék, majd az internet

megjelenése átalakította a kínálatot és a médiahasználati szokásokat. Megnőtt a szórakoztató műsorok száma és közönségrészesedése. A média egy része depolitizálódott, a közönség fragmentálódott. Az új közegben a pártoknak új politikai kommunikációs eszközökre volt szükségük ahhoz, hogy üzeneteiket eljuttathassák reménybeli szavazóikhoz.

Szerepet játszott benne az is, hogy első konzervatív kormánykoalíció választási bukása arra figyelmeztette a politikai eliteket: a közmédia megszálása nem biztosíték a közvélemény és a választói viselkedés befolyásolására. Ellenkezőleg: a politikai propagandának bumerángthatása lehet, a közmédia politikai megszállásáért pedig magas árat kell fizetni (Tóka–Popescu, 2002). Ezt támasztották alá azok az interjúk is, amelyeket vezető pártpolitikusokkal készítettem 2011 tavaszán Budapesten, és amelyekben a média bumerángthatását többen felemlítették.²⁵ Ez egyébként nem magyar sajátosság. A *Média és demokrácia Közép- és Kelet Európában* projekt alatt készített interjúk során hasonló véleményt fogalmazott meg például a Cseh Szociáldemokrata Párt, a Lengyel Parasztpárt, a román Liberális Demokrata Párt és a Szlovák Demokrata és Keresztény Unió vezető politikusa is.²⁶ A politikusok egy része emellett azt is felismerhette, hogy van élet a médián kívül is: ezt mutatta, hogy a média fősodrából kiszorult Magyar Igazság és Élet Pártja 1998-ban bejutott az országgyűlésbe. A választói magatartást a média mellett számos más tényező – például a személyközi kommunikáció és a személyes tapasztalat – is befolyásolhatja (vö. Lazarsfeld et al., 1944; Morley, 1980).

Az első paradigmaváltás mögött generációváltás is állhat. Az 1989–1990-es rendszerváltásban kulcsszerepet játszó politikusok között számos olyan közértelmiségi volt, aki a bölcsészet- és a társadalomtudományok területéről érkezett. Az 1994-es választás előtt azonban közülük sokan úgy döntöttek, nem folytatják politikai pályájukat, vagy a választásokon nem kerültek be az országgyűlésbe. Helyüket nagyrészt átvette a professzionális politikusok gyakran fiatalabb, a jog világából vagy az üzleti életből érkezett nemzedéke. Az új generáció már pragmatikus megfontolásokat követett, ezért kisebb szerepet tulajdonított az ideológiai kérdéseknek, és improvizáció helyett politikai kommunikációs szakemberek tanácsaira támaszkodott, ami maga után vonta a politikai kommunikáció professzionalizálódását is.²⁷ Ez sem magyar sajátosság. Voltmer (2015: 227.) szerint a volt államszocialista országok közös vonása, hogy a politikai elitek körében „a modern kampánytaktikák fokozatosan felváltják a közvetlen beavatkozás régi módszereit”.

A 2010-ben bekövetkezett újabb paradigmaváltást más természetű okok magyarázhatják. Politikatudományi axióma, hogy a pártok – és a pártokon belül a vezető politikusok – hatalmuk maximalizálására törekednek (Michels, 1911/2001; Sartori, 1976; Lijphart, 1999). A hatalommaximalizálási elméletek szerint azért van szükség fékekre és ellensúlyokra – köztük a média feletti el-

lenőrzést korlátozó intézményekre –, hogy azok gátolják meg a hatalomkoncentrációs kísérleteket (Mill, 1859/1997; Diamond—Morlino, 2005). Szemben elődeivel, a Fidesz–KDNP-pártszövetséget már semmi sem akadályozta meg abban, hogy megszállja a médiát. Ezt a magyarországi alkotmányos berendezkedés két sajátosságának együttállása tette lehetővé. Az egyik a vegyes választási rendszer, amelynek révén a szavazatok 52 százalékával a mandátumok kétharmadát szerezhette meg – úgy, hogy az első fordulóban a mintegy nyolcmillió választásra jogosult körülbelül 64 százaléka vett részt, és közülük 2,7 millió ember szavazott rájuk, vagyis az összes potenciális szavazat harmada szinte abszolút hatalmat adott a Fidesz és a KDNP kezébe (e vegyes választási törvény a második Orbán-kormány törvénymódosítása után még jobban eltolódott az arányos választási rendszer felől a többségi felé). A másik sajátosság az, hogy Magyarországon a médiatörvény elfogadásához vagy módosításához kétharmados szavazattöbbségre van szükség. Ez a rendelkezés – amely eredetileg az 1990 áprilisában az MDF és az SZDSZ között kötött paktumban szerepelt, majd bekerült az alkotmányba is – paradox módon éppen azt a célt szolgálta volna, hogy kompromisszumra kényszerítse a pártokat, és megakadályozza az egypárti médiafelügyelet kialakulását.²⁸ A vegyes választási törvény és a kétharmados médiatörvény *együtt* azonban éppen ezzel ellentétes hatást vált ki. Ha egy párt vagy pártszövetség a választáson kétharmados mandátumtöbbségre tesz szert, megváltoztathatja a médiaszabályozást, és ezzel felülírhatja a korábban kompromisszumok árán kialakult mediarendszert. Magyarország mindkét téren különbözik a régió országaitól. A többi keleti uniós tagállamban – Litvánia kivételével – arányos választási rendszer van érvényben. A médiatörvény kétharmados többséghez kötése pedig egész Európában unikum.

Az ideológiai hegemonia megteremtése érdekében tett erőfeszítéseket magyarázhatja a kormányzat számítása is. Az emberek arra törekednek, hogy megértsék és kategorizálják az őket körülvevő sokszínű, nemegyszer zavarosnak tűnő világot, és megtalálják benne saját (politikai) identitásukat. Az ideológiák a valóságot strukturálják, és e szükségletet elégítik ki (Heywood, 2003). A 2010-ben hivatalba lépett kormányzat vezetője úgy érezhette: a 2008-ban kezdődött gazdasági és pénzügyi válság után a magyar társadalom ideológiai vákuumba került. Ezt az értékelést erősíthette meg a korábban szilárdnak tűnt pártrendszer szétesése is: az MSZP több pártra szakadt, az MDF és az SZDSZ megszűnt, ugyanakkor két új párt – a Jobbik és az LMP – jutott be az országgyűlésbe. Orbán úgy vélhette, eljött az idő, hogy ezt a vákuumot betöltse. Ahogy maga is utalt rá 2009 szeptemberében tartott kötcsei beszédében: „Az igazi probléma ma Magyarországon [...] az, hogy semmifajta, a közösség által elfogadott értékelési rend nincs [...] A neoliberais elit által kínált minták és értékek kudarcba vezették Magyarországot [...] ezzel a felismeréssel érkezünk

most el egy korszak végéhez. [...] A kormányzati leszereplés egyúttal diszkreditálta a szociálliberális értékrendű kultúrateremtő közösséget is [...] Egy hatalmpolitikai rendszernek három forrása van; három formában, három dologgal kell etetni, hogy újratermelődjön: pénzzel, *ideológiával* és szavazattal [...] Létrejön egy nagy kormányzó párt, egy centrális politikai erőter, amely képes lesz arra, hogy a nemzeti ügyeket megfogalmazza – és ezt nem állandó vitában teszi, hanem a maga természetességével képviseli.”²⁹

Elődeivel szemben a második és a harmadik Orbán-kormány már nem elégedett meg a közvélemény követésével, hanem annak formálására és vezetésére törekedett. Az ideológiai tér egészének betöltése – az ideológiai hegemonia megteremtése – révén igyekezett a választók hosszú távú lojalitását elnyerni, és így hatalmát maximalizálni és megszilárdítani. Az ideológiai hegemonia emellett alkalmas lehet egy olyan elhallgatási spirál (vö. Noëlle-Neumann, 1974) megteremtésére is, amelyben a más véleményt képviselők kisebbségben érzik magukat, ezért bölcsebbnek tartják, ha nem adnak hangot kritikus véleményüknek. Ennek érdekében kell bevetni a „kalács” mellett a „korbács” médiapolitikáját is, elszigetelve a rezsimhez nem lojális médiumokat.

ÖSSZEGZÉS

Arra tettem kísérletet, hogy a mai politikai és médiarendszerek viszonyát Siebert és munkatársai hatvan évvel ezelőtt született sajtórendszer-elméletének tükrében vizsgáljam. A régi szempontrendszert úgy igyekeztem a mai viszonyokra alkalmazni, hogy az összehasonlítás négy új dimenziójára tettem javaslatot. Esettanulmányként a rendszerváltás utáni magyarországi politika és média történetét használtam. A három itt tárgyalt korszak a javasolt dimenziók tükrében illeszkedik a tekintélyelvű (illiberális) és a szabadelvű (liberális) sajtóelméletbe.

Emellett magyarázatot kerestem a három korszakot elválasztó két paradigmaváltásra. Ezután úgy érveltem, hogy a magyarországi politika és média viszonyában 2010-ben bekövetkezett tekintélyelvű fordulat – amely markánsan eltér a régió más országaiban tapasztaltaktól – elsősorban strukturális okra: az alkotmányos rendszer hibájára: a vegyes választási rendszer és a kétharmados törvények elegyére vezethető vissza. Míg külön-külön mindkettő alkalmas lehet a sajtószabadság fenntartására, a kettő együtt olyan kombinációt alkot, amely lehetővé teszi a sajtószabadság nagymértékű és tartós csorbítását.

A fentiekből az is következik, hogy a médiaszabadság tartós konszolidációja Magyarországon akkor érhető el, ha a vegyes választási törvény arányosabbá, a médiatörvény pedig egyszerű többséghez kötött jogszabállyá válik – igaz, a mostani alkotmányos rend szerint mindkét módosításhoz kétharmados mandátumtöbbségre van szükség.

JEGYZETEK

- ¹ A *média* fogalmát a szó köznapi értelmében használom, azaz a nyomtatott sajtót, az elektronikus médiát és az online kommunikáció eszközeit értem bele. *Sajtószabadságnak* vagy *médiaszabadságnak* az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 19. bekezdése alapján a szabad szólás és a szabad tájékozódás jogát nevezem.
- ² Lásd itt: <https://rsf.org/en/hungary> (letöltés: 2016. VIII. 14.).
- ³ Lásd itt: <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press> (letöltés: 2016. VIII. 14.).
- ⁴ Lásd itt: <http://mde.politics.ox.ac.uk/> (letöltés: 2016. VIII. 19.).
- ⁵ A protohegemon és a pluralista pártok között Gunther és Diamond (2003: 178.) tesz különbséget. A *protohegemon* pártok a demokrácia játékszabályait csak átmenetileg – hatalomra kerülésükig – fogadják el, míg „hosszú távon arra törekednek, hogy a létező plurális társadalmat és demokratikus rendszert egy olyannal váltsák fel, amely jobban megfelel radikális rendszerátalakítást célzó törekvéseiknek”. Ezzel szemben a *pluralista pártok* „abból a feltevésből indulnak ki, hogy mindig is egy demokratikus rendszerben működnek majd, ezért elfogadják a demokrácia intézményeit és játékszabályait”. E megkülönböztetés alapján érvelhetünk úgy, hogy a *politikai marketinget* a pluralista pártok, míg a *politikai propagandát* a protohegemon pártok gyakorolják. Hasonlóképpen érvel Kiss (2006: 19.), aki így ír: „Míg a propaganda azért tárja fel a [különböző társadalmi] szegmensek különbségeit, hogy azokat felszámolja, s a tömegeket az egységes *Volksgemeinschaft*-ba vagy a szocialista embertípusba olvassza bele, a marketing nem akarja felszámolni a különböző szegmensek közötti különbségeket. Éppen ellenkezőleg: azáltal, hogy szegmensenként más és más marketingprogramot alkalmaz, s ezen belül például más és más terméket kínál ugyanabból a termékcsaládból, megszilárdítja a különbségeket.”
- ⁶ A sajtószabadság konszolidációját – a demokratikus konszolidáció (Linz—Stepan, 1996; Diamond, 1997; Plasser et al., 1998) analógiájára – olyan folyamatként definiálom, amelynek célja a sajtószabadság stabilizálása. A sajtószabadság konszolidációja így egyfelől azoknak a viselkedési formáknak a folyamatos marginalizálását és szankcionálását jelenti, amelyek összeegyeztethetetlenek a sajtószabadság alapelveivel, másfelől pedig azoknak a stabilizálását, amelyek összhangban állnak ezekkel az alapelvekkel (bővebben lásd Bajomi-Lázár, 2008).
- ⁷ 1986-ban több olyan esemény is történt, amely együtt új korszak kezdetét jelezte. A Magyar Televízió Híradójának éléről harminc év után távozott Matúz Józsefné, és a helyébe Aczél Endre lépett, aki korszerűsítette a hírműsor stílusát és tartalmát. A Magyar Rádió Radio Danubius néven kereskedelmi jellegű szórakoztató műsort kezdett sugározni, amelyet már nem lehetett az agitációs és propagandamodell keretében értelmezni. Megjelentek az első, még tanácsi kézen lévő televíziók, helyi szinten megszüntetve a Magyar Televízió monopóliumát. Megszületett a sajtótörvény, amely a korábbi „kézi vezérléses” rendszert korlátok közé szorítva valamelyest stabilizálta a párt és a szerkesztőségek közötti interakciókat.
- ⁸ „Ma akárhol a világon csak az mondhatja a hatalom birtokosának magát, akinek van saját tévéje ... Tekintettel arra, hogy a választások a hatalom kérdése, az ország jövője felől döntenek, logikus, hogy a győztes erő, a győztes pártok vagy a győztes párt döntő befolyást kell majd gyakoroljon a nemzeti médiákra. Ha egyszer a legnagyobb média a legfontosabb hatalmi tényező,

- akkor úgy igazságos, hogy a szabad választásokon megválasztott vezetők, az új győztesek birtokolják azt.” (Csurka Istvánt, az MDF alelnökét idézi Farkas, 1991: 16).
- ⁹ Lásd még a Guardian összefoglalóját itt: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/aug/02/hungary-press-freedom> (letöltés: 2016. VIII. 16.).
- ¹⁰ A 2010. évi CIV. törvény 4. paragrafusának 3. pontja például azt írja elő, hogy: „A sajtószabadság gyakorlása ... nem sértheti a közérkölcset.” A 2011. évi CCXI. törvény 5. paragrafusa pedig azt mondja ki, hogy: „...a médiaszolgáltatók kötelesek szolgáltatásaikat a házasság intézményének, valamint a család és a gyermeknevelés értékének tiszteletben tartásával nyújtani.”
- ¹¹ „Való Világ büntetés: az RTL Klub szembeszáll a médiahatósággal”, *Hírszerző*, http://hirszerzo.hu/hirek/2011/5/12/20110512_vv_nmhh_birsag_rtlklub (letöltés: 2012. május 15.).
- ¹² Lásd még Dragomir, Marius: „The Anti-Orbán Revolution Won't Be Televised”, 9 August 2016, *MediaPowerMonitor*, <http://mediapowermonitor.com/content/anti-orban-revolution-wont-be-televised> (letöltés: 2016. VIII. 16.).
- ¹³ A részleteket lásd itt: <http://valasz.hu/itthon/nincs-tobb-titok-andy-vajna-672-milliardot-kap-az-allamtol-a-tv2-re-116573> (letöltés: 2016. VIII. 19.).
- ¹⁴ A részleteket lásd itt: http://www.kreativ.hu/cikk/hogyan_mukodott_orban_es_simicska_mediabirodalma (letöltés: 2016. VIII. 19.).
- ¹⁵ Lásd Juhász Gábor: „Lapzárták előtt”, *HVG*, 2016. X. 13.
- ¹⁶ A beszéd részleteit lásd itt: <http://cink.hu/az-illiberalis-allam-es-a-tobbi-a-tusvanyos-beszedfo-1611364903> (letöltés: 2016. VIII. 24.).
- ¹⁷ Az SZDSZ egyik vezető pártpolitikusa, aki személyesen is részt vett a jogszabály előkészítésében, így emlékezik vissza a médiatörvény születésére: „A rádió- és televíziótörvény megállapodáson alapult. A megállapodás lényege, amit mi [szabad demokraták] mindig bíráltunk, az volt, hogy ez az egyetlen lehetőség [arra, hogy a törvény megszülessen]. ... A többpárti ellenőrzés a vezérelv része volt. ... Szinekúrák létrehozásáról szólt, amelyeket személyesen Deutsch [Tamás, a Fidesz országgyűlési képviselője] szorgalmazott. Az SZDSZ »gyönyörű« önkormányozása azért vezetett szinekúrák létesítéséhez, hogy politikailag kiegyensúlyozza a kuratóriumokat, hiszen azokat nem lehetett politikamentessé tenni. Ez volt a »második legjobb« megoldás. ... A médiatörvény tétje várakozásom szerint az volt, hogy sikerül-e a médiaháború legfőbb okát, a Magyar Televízió esti híradóját súlytalanná tenni, hiszen annak egészen addig monopóliuma volt.” (személyes közlés, 2012. IV. 12.).
- ¹⁸ Azt, hogy pontosan egypárti vagy koalíciós médiafelügyeletről beszélhetünk, nem könnyű eldönteni, mert bár a Fidesz és a KDNP is rendelkezett parlamenti frakcióval, a két szervezet közös pártlistán indult a választásokon.
- ¹⁹ Az SZDSZ egyik vezető pártpolitikusa például ezt mondta: „Az idő múlásával rájöttünk, hogyan működik a sajtó. Amikor megértettem, hogy a mondataimat félbevágják, a kampányidőszakban egyszerű mondatokat kezdtem használni. Az 1994-es kampányban már vizuális módszereket is alkalmaztunk, mert megértettük, hogy álló- és mozgóképek révén könnyebben keresztülvihetjük üzeneteinket a médián. 1994 és 1998 között már voltak sajtósok – spin doctornak még nem nevezném őket, de a spindoctorkodás akkor már kezdett önálló szakmává válni.” (személyes közlés, 2011. V. 12.).

- ²⁰ A Republikon Intézet 2011. január 5-én közzétett felmérése itt olvasható: http://index.hu/kultur/media/2011/01/05/jobbra_tolodott_az_mtv/ (letöltés: 2011. I. 13.).
- ²¹ A Policy Solutions tartalomlevezése itt olvasható: http://hvg.hu/itthon/20110728_kossuth_radio_fidesz#utm_source=20110728_thomas_melia_nemeth_zsolt&utm_medium=Flyer&utm_campaign=hvg.hu (letöltés: 2011. VIII. 1.).
- ²² Lásd például itt: <http://m.nol.hu/belfold/valaszolt-kover-laszlo-kitiltasara-a-nepszabadsag-1612923> (letöltés: 2016. VIII. 18.).
- ²³ Lásd itt: <http://nol.hu/belfold/putyin-orban-es-a-szeljobb-trolljai-uraljak-a-netet-1621761> (letöltés: 2016. VIII. 18.).
- ²⁴ A dokumentált esetek részletes listáját lásd itt: <http://hungarianspectrum.org/2015/11/21/censorship-in-viktor-orbans-hungary/> (letöltés: 2016. VIII. 18.).
- ²⁵ Az LMP vezető politikusa például azt mondja: „...az elmúlt húsz év azt bizonyítja, hogy azok, akik szoros kormányzati ellenőrzésnek vetik alá a közszolgálati médiát, elveszítik a következő választást” (személyes közlés, 2011. V. 4.). Az SZDSZ vezető politikusa pedig lakonikusan annyit mond: „...a média megszállása nem működött” (személyes közlés, 2011. V. 12.).
- ²⁶ A varsói interjút Michał Wenzel (2011. VII. 19.), a bukaresti, a pozsonyi és a prágai interjút Václav Štětka készítette (2011. IX. 28., 2011. VI. 20., 2011. IX. 28.).
- ²⁷ Az MSZP vezető pártpolitikusának, az SZDSZ vezető pártpolitikusának és a Fidesz volt kommunikációs tanácsadójának szóbeli közlése (2011. V. 5., 2011. V. 12., 2011. V. 30.).
- ²⁸ Az SZDSZ vezető politikusa, az Országgyűlés Kulturális és Sajtó Bizottsága volt elnökének személyes közlése (2011. IV. 29.).
- ²⁹ A teljes beszéd itt olvasható: http://tdyweb.wbteam.com/Orban_Megorizni.htm (letöltés: 2016. VIII. 23.; kiemelés tőlem: B. L. P.).

IRODALOM

- Bajomi-Lázár, Péter (2008): The Consolidation of Media Freedom in Post-Communist Countries, in: Karol Jakubowicz—Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective*. The University of Chicago Press, 73–84.
- Bajomi-Lázár Péter—Tóth Borbála (2013): Elhallgatások és csúsztatások. Manipuláció a közmédiában. *Élet és Irodalom*, október 31.
- Bajomi-Lázár Péter—Horváth Dorka (2015): A propaganda mint rítus a mai Magyarországon. *Replika*, 6. (95.) szám, 79–96. o.
- Bayer Judit (2005): Sajtó- és médiajog. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 159–198.
- Bátorfi Attila (2016): A hön óhajtott egyensúly. A médiapiac átalakulása Orbán és Simicska szakítása után. *Magyar Narancs*, május 26.
- Beck László (1998): Kormánytúlsúly a hírműsorokban. In: Argejő Éva (szerk.): *Jelentések könyve*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 21–26.
- Boorstin, Daniel J. (1961): *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York, Atheneum.
- Brown, James A. C. (1971): *Techniques of Persuasion. From Propaganda to Brainwashing*. London, Penguin Books.

- Dayan, Daniel—Elihu Katz (1992): *Media Events. The Live Broadcasting of History*. Harvard University Press.
- Diamond, Larry (1997): Introduction. In: Larry Diamond—Marc F. Plattner—Yun-han Chu—Hung-mao Tien (eds.): *Consolidating the Third Wave Democracies. Regional Challenges*. Baltimore—London, The John Hopkins University Press, xiii–xlvi.
- Diamond, Larry—Leonardo Morlino (2005): Introduction. In: Larry Diamond—Leonardo Morlino (eds.): *Assessing the Quality of Democracy*. Baltimore, The John Hopkins University Press, ix–xliii.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2015): 25 Years After Communism: Four Models of Media and Politics in Central and Eastern Europe. In: Bogusława Dobek-Ostrowska—Michał Glowacki (eds.): *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*. Frankfurt am Main, Peter Lang Publishing, 11–45.
- Estefán Zsolt (2000): A Duna Televízió rövid története. *Magyar Média*, 4. szám, 5–14.
- Farkas Zoltán (1991): Hadijelentés II. Újabb harcok a sajtó körül. *Mozgó Világ*, 7. szám, 15–27.
- Gálik Mihály (2012): Médiapolitika Magyarországon a rendszerváltás után. *Infokommunikáció és Jog*, június, 108–118.
- Gunther, Richard—Larry Diamond (2003): Species of Political Parties. *Party Politics*, vol. 9, no. 2, 167–199.
- Hall, Richard A.—Patrick O’Neil (1998): Institutions, Transitions, and the Media: A Comparison of Hungary and Romania. In: Patrick O’Neil (ed.): *Communicating Democracy: The Media and Political Transitions*. Boulder—London, Lynne Rienner Publishers, 125–145.
- Hankiss, Elemér (1996): The Hungarian Media War of Independence. In: András Sajó—Monroe Price (eds.): *Rights of Access to the Media*. The Hague, Kluwer Law International, 243–258.
- Herman, Edward S.—Noam Chomsky (1988/1994): *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*. London, Vintage.
- Heywood, Andrew (2003): *Political Ideologies*. London, Palgrave MacMillan.
- Horvát János (1997): A negyedik hatalom? *Jel-Kép*, 2. szám, 61–64.
- Jakubowicz, Karol (2008): Finding the Right Place on the Map: Prospects for Public Service Broadcasting in Post-Communist Countries. In: Karol Jakubowicz—Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective*. Bristol—Chicago, Intellect Books, 101–124.
- Jakubowicz, Karol—Miklós Sükösd (2008): Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz—Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. Bristol—Chicago, Intellect Books.
- Jankovics Zsanett (2008): A személyek jelentősége a politikában. *Médiakutató*, tavasz, 33–45.
- Kóczyán Péter (1999): Frekvencialovagok. Az ORTT szerepe a médiaprivatizációban. In: Csermely Ákos—Ráduly Margit—Sükösd Miklós (szerk.): *A média jövője*. Budapest, Média Hungária, 149–166.
- Kováts, Ildikó—Gordon Whiting (1995): Hungary. In: David Paletz—Karol Jakubowicz—Pavao Novosel (eds.): *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, New Jersey, Hampton Press, 97–127.

- Körösényi András (1998): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Lampé Ágnes (2010): Médiakáosz. *Médiakutató*, tavasz, 25–30.
- Lánczi, András—Patrick H. O’Neil (1997): Pluralization and the Politics of Media Change in Hungary. In: Patrick H. O’Neil (ed.): *Post-Communism and the Media in Eastern Europe*. London, Frank Cass, 82–101.
- Lazarsfeld, Paul—Hazel Gaudet—Bernard Berelson (1944): *The People’s Choice. How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Electoral Campaign*. New York, Duell, Sloan & Pearce.
- Lijphart, Arendt (1999): *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven–London, Yale University Press.
- Linz, Juan J.—Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore, The John Hopkins University Press.
- Mancini, Paolo (2015): The News Media between Volatility and Hybridization. In: Jan Zielonka (ed.): *Media and Politics in New Democracies. Europe in a Comparative Perspective*. Oxford University Press, 25–37.
- McCombs, Maxwell E.—Donald L. Shaw (1972/1995): The agenda-setting function of mass media. In: Oliver Boyd-Barret—Chris Newbold (eds.): *Approaches to Media. A Reader*. London, Arnold, 124–134.
- Michels, Robert (1911/2001): *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical tendencies of Modern Democracy*. Kitchener, Batoche Books.
- Mill, John Stuart (1859/1997): *On Liberty*. New Jersey, Prentice Hall.
- Monori Áron (2005): Médiaháborúk. In: Bajomi-Lázár Péter (ed.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 261–290.
- Monori Áron (2007): Média és rendszerváltás. In: Bajomi-Lázár Péter—Monori Áron (szerk.): *A rendszerváltás és az újságírók*. Budapest, PrintXBudavár Kiadó, 11–30.
- Morley, David (1980): *Television, Audiences and Culutral Studies*. London, Routledge.
- Noëlle-Neumann, Elisabeth (1974): The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*, vol. 24, no. 2, 43–51.
- Polyák Gábor—Uszikiewicz Erik, szerk. (2014): *Foglyul ejtett média. Médiapolitikai íráások*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Plasser, Fritz—Peter A. Ulram—Harald Waldrauch (1998): *Democratic Consolidation in East Central Europe*. Hampshire—London, MacMillan Press Ltd.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Seres, László (2001): Freedom of the Public Media in Hungary: A Libertarian Approach. In: Bajomi-Lázár, Péter—István Hegedűs (eds.): *Media and Politics*. Budapest, Új Mandátum Publishing House, 147–157.
- Siebert, Fred S.—Theodore Peterson—Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press*. University of Illinois Press.
- Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Sipos, Balázs (2013): Bias, partisanhip, journalistic norms and ethical problems in the contemporary Hungarian political media. *Central European Journal of Communication*, vol. 6, no. 1, 89–104.

- Sükösd, Miklós (2000): Democratic Transition and the Mass Media in Hungary: From Stalinism to Democratic Consolidation. In: Richard Gunther—Anthony Mugham (eds.): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. Cambridge University Press, 122–164.
- Sükösd, Miklós (2014): „East” of „West” – Media in Central and Eastern Europe, Eurasia and China: multiple post-communisms and shifting geopolitical realities. In: Michal Glowacki—Epp Lauk—Aukse Balčytienė (eds.): *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*. Frankfurt am Main, Peter Lang Publishing, 21–33.
- Szabó, Gabriella—Balázs Kiss (2012): Trends in Political Communication in Hungary: A Post-Communist Experience 20 Years After the Fall of Dictatorship in Hungary. *International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 480–496.
- Taylor, Philip M. (2003): *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester and New York, Manchester University Press.
- Terestyéni Tamás (1998): Manipuláció az érzelmekkel és az értékekkel. In: Argejő Éva (szerk.): *Jelentések könyve*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 27–32.
- Tóka Gábor—Marina Popescu (2002): Befolyásolja-e a szavazókat a Magyar Televízió kormánypárti propagandája? *Médiakutató*, tavasz, 21–38.
- Vásárhelyi Mária (2016): Butaságunk története 2. Fideszes médiaszendvics: bulvárba göngyölt pártpropaganda. *Élet és Irodalom*, június 3.
- Vartanova, Elena (2012): The Russian Media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics. In: Daniel C. Hallin—Paolo Mancini (eds.): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge University Press, 119–142.
- Voltmer, Katrin (2015): Converging and Diverging Pathways of Media Transformations. In: Jan Zielonka (ed.): *Media and Politics in New Democracies*. Oxford University Press, 217–230.
- Wisinger István (2008): *A televízió háborúba megy. Fejezetek a televíziós újságírás és a társadalmi konfliktusok párhuzamos történetéből*. Budapest, Médiakutató Alapítvány—PrintXBudavár Zrt.

POPULIZMUS

Tallár Ferenc

Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraácsolt színpada

POPULIZMUSOK ÉS DEMOKRÁCIÁK, AVAGY A POLITIKA ÚJRAÁCSOLT SZÍNPADA

Tallár Ferenc

(Prof. emeritus, az MTA doktora)

ÖSSZEFOGLALÓ

A *politika vége* jelszavát a 21. század első évtizedeiben lassan kiszorítja a *politikai visszatérése*nek (Return of the Political) jelszava. Napjaink másik jellegzetessége a jobb- és baloldali populizmusok gyors terjedése. Elsősorban Ernesto Laclau és Chantal Mouffe elméletére támaszkodva, a tanulmány e két jelenség szoros összefüggését állítja. Először elméletük ontológiai hátterének rövid felvázolására, a *társadalom* és a *politikai* megkülönböztetésére teszek kísérletet. Ezek után azt a folyamatot szeretném megvilágítani, amely a szociális állam kiépülésétől és semlegesítő-jogiasító tendenciáitól a *társadalom* neoliberais dezintegrációjáig és a *politika vége* koncepciójáig tartott. Végül e folyamat eredményeként kísérlem meg értelmezni a *Return of the Political*, a politikai visszatéréseinek jelenségeit, a populizmusok születését, továbbá a populizmus és a demokrácia kényes viszonyát.

Kulcsszavak: populizmus ■ demokrácia ■ a politikai visszatérése ■
neoliberalizmus ■ politikai elit

Az amerikai agrárválságra adott válaszként 1882-ben alakult *Populist Party* nevében a populista jelző az önelnevezés része volt, ahogy önelnevezésként váltatták a populizmust például a New Deal melletti reformmozgalmak is. Ezek azonban inkább a kivételek közé tartoznak. A „populizmus” általában ellenfelei által használt, megbélyegző, negatív csengésű megjelölés, különösen Európában. Egyértelműen így van ez napjainkban, amikor a jelzőt a mély társadalmi és politikai válsággal szembesülő neoliberális berendezkedés mainstream politikai pártjai és véleményformálói használják azzal a céllal, hogy éles hátróvonalat húzzanak önmaguk és a populistaként jellemzett politikai törekvések között. Így a jobb- és baloldal hagyományos szembenállását egyre inkább háttérbe szorítja egy új színpadkép, amelyen a *status quo* védelmében fellépő erők állnak szemben a populistaként jellemzett ellenféllel. Ennek láthatjuk mintaszerű megvalósulását Németországban, ahol a hagyományos jobb- és baloldal két nagy pártja, a kereszténydemokrata és a (lassan önmagát felszámoló) német szociáldemokrata párt most nagykoalíciót alkot, szemben a közös ellenféllel, az Alternative für Deutschland, a Pegida vagy épp a Linkspartei populizmusával.

A jelenség azonban távolról sem német specialitás. Ghita Ionescu és Ernest Gellner az általuk szerkesztett 1969-es kötetet azzal kezdték, hogy „Kísértet járja be a világot, a populizmus kísértete” (Gellner–Ionescu, 1969). A kötet tanulmányaiban a világ sok populizmustól érintett területéről szó esett, de Európa és általában a nyugati demokráciák nem kerültek szóba. Az Albertazzi és McDonnell szerkesztette 2008-as kötet ezzel szemben épp erre a területre koncentrált, sőt, a kötet alcíme a populizmust egyenesen „a nyugat-európai demokráciák kísérteteként” jelöli meg (Albertazzi–McDonnell, 2008). És valóban: a populistaként jellemzett erők ma már gyakorlatilag mindenhol ott vannak az un. nyugati világ liberális demokráciáiban, és nem csak Európában, de – lásd a 2016-os amerikai elnökválasztási kampányt – immár az USA-ban is. A kérdés csak az, hogy a „populista” jelzővel valóban megjelölünk-e valamit. És ha igen, mégis mit? Ha már az amerikai elnökválasztási kampányt említettem: mi köze egymáshoz Trumpnak és az úgyszintén populistaként beállított Sandersnek? És szélesítve a kört: vajon közös nevezőre hozható-e az EU-szkeptikus, nacionalista, idegenellenes francia *Nemzeti Front* vagy az osztrák *Szabadságpárt* a liberális elveket is felvállaló Holland *Lijst Pim Fortuyn*mal és utódjával, a Geert Wilder vezette *Holland Szabadságpárttal* (*Partij voor de Vrijheid*), vagy a *Svájci Néppárttal*? És mi köze lehet mindennek a baloldali *Syrizahoz*, *Pademoshoz*, Beppe Grillo Öt Csillag (M5S) mozgalmához, vagy tágabb kitekintésben az *Occupy Wall Street*hez, az alterglobalizációs mozgalmakhoz, vagy a Dél-Amerikát már vagy fél évszázada uraló baloldali populista hullámhoz? Végül az is kérdés, hogyan illik ebbe a sokszínű képbe az EU keleti periferiájáról érkező *Fidesz* és a *Jobbik*, a lengyel *PSI*, vagy a szlovák *Smer*, stb. És a kérdések tovább sorjázhatnának.

A populista jelző differenciálatlan használatával az establishment véleményformálói egyértelműen azt sugallják, hogy a szélsőjobb és a szélsőbal összeér, a kettő tulajdonképpen („objektíve”) ugyanaz. Ami abból a szempontból akár jogos is lehet, hogy a populistaként megbélyegzett pártok és mozgalmak egyként elutasítják az elmúlt évtizedek neoliberais berendezkedését. De mert ezt igen különböző előfeltevések, értékválasztások és jövőképek mentén teszik, differenciálatlan azonosításuk csak a status quo védelmezőinek szokványos és meglehetősen szellemtelen reakciójaként minősíthető.

Velük szemben én egyrészt abból indulnék ki, hogy míg a jobb- és baloldal közötti különbség és szembenállás a neoliberális korszak mainstream pártjai esetében jó ideje valóban eltűnőben van, ez a különbség határozott kontúrokat ölt a populisták oldalán, másrészt abból, hogy a „populizmus” megbélyegző-polemikus használatán túl a fogalomnak van egy átfogó, mind a jobb-, mind a baloldali populizmusokra érvényes tartalma. Ám ahhoz, hogy ez megfogalmazhatóvá váljék, először félre kell tolnunk az ideológiai és a szubsztantív politikai mozzanatokot, hogy – Laclau nyomán – a populizmust úgy értsük meg, mint a társadalom konstrukciójának egy meghatározott *formáját*. Olyan

formaként tehát, amely éppúgy magába fogadhat mélyen retrográd, szabadság- és emberellenes tartalmakat, mint ahogy magába fogadhat emancipatív, felszabadító tartalmakat is.

Albertazzi és McDonnell fent említett kötetük bevezetőjében a populizmust a következőképpen definiálják: a populizmus „egy ideológia, mely egy erényes és homogén népet állít szembe egy elittel és veszélyes ‘másokkal’, akiket együttesen úgy ábrázol, mint akik megfosztják (vagy igyekeznek megfosztani) a szuverén népet jogaitól, értékeitől, jólététől, identitásától és hangjától” (Albertazzi–McDonnell, 2008: 4.). Ez a definíció a szerzők szándéka szerint számot vet Laclau formalizmus-követelményével. Azt állítják, hogy az így meghatározott populizmus összeegyeztethető nemcsak bármely bal- vagy jobboldali, reakciós vagy progresszív politikai ideológiával, de összhangba hozható a legkülönbözőbb gazdasági programokkal és társadalmi bázisokkal is, továbbá a legkevésbé sem mond ellent a demokráciának, hiszen bárhogyan helyezkedjenek is el a bal/jobbspektrumban, „a populisták megkülönböztető jegy abban áll, hogy magukat tekintik az ‘igazi demokratáknak’, akik azért szállnak harcba, hogy visszahódítsák a nép szuverenitását a hivatásos politikai és adminisztratív osztályoktól”.

Ha megfigyeljük, Albertazzi és McDonnell populizmusképe, mint a populizmusképek általában, jórészt olyan negatív elemekből áll össze, amelyek egy ideologikusan üres, diffúz és homályos mozgalom képét vetítik elénk, és ez a mozgalom parazita módon kapcsolódik más, világosan megfogalmazható politikai, társadalmi és gazdasági programokhoz. Ami pedig a definíció pozitív állítását illeti, tudniillik az „erényes és homogén nép” szembeállítását egy – szükségképpen gonosz – elittel és a homogén egységet veszélyeztető „másokkal”, ennek háttérben egy ősi mítosz sejlik fel. Egy elveszett, ám az emlékekben és tradíciókban máig eleven aranykor, amelyet erényes és egységes nép lakott, ám hazáját a nép ellenségeinek mesterkedése folytán mára elveszítette, s most a nép új vezetőié a feladat, hogy visszaszerezzék. Ezt az összeesküvés-elméletek felé nyitó, a premodern múltból táplálkozó utópiát tekinti Paul Taggart a populizmus egységes „hátszágának” (Taggart, 2004), és nem kétséges, hogy korunk plurális, differenciált és individualizált társadalmában aligha értelmezhető egy ilyen mítosz másként, mint hataloméhes népvezérek életveszélyes demagógiájaként, amelyre csak az irracionális érzelmei által vezérelt, úgynevezett *csőcselék* lehet vevő.

Nos, ha valamit, úgy azt mindenképpen szeretném elkerülni, hogy a populizmus társadalmi bázisát végül a „csőcselékben” fedezzük fel. Ez ugyanis nem csak a probléma leegyszerűsítése. Inkább megkerülése és elfedése a *rasszizmus* egy sajátos változatával: van, mindig is volt és lesz egy, az igazi emberlét alatti, irracionális és ostoba tömeg, amely lényege (fajtája) okán nyitott a legembertelenebb következményekkel járó demagógiára, és minden problémánk abból ered, hogy újra és újra szembe találjuk magunkat ezzel a csőcselékkel

– Eco kifejezésével élve (amúgy minden tisztelem az övé) az „örök fasizmus-sal”. Ha túl akarunk jutni ezen a mindent megoldó képleten, a leghatározottabban ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy félretolva az ideológiai és szubsztantív mozzanatokot, a populizmust először valóban úgy értelmezzük, mint a társadalom konstrukciójának egy meghatározott *formáját*. Ehhez azonban, bármennyire is fáradságos fejtőre lesz, egy időre el kell hagynunk a politikai elemzés szintjét, és – Laclau-t követve – az ontológia szintjére kell ereszkednünk.

A továbbiakban tehát „populizmus alatt nem a mozgalmak egy *típusát* értjük – amelyet akár különös társadalmi bázisa, akár különös ideológiai orientációja alapján azonosíthatunk – hanem egy *politikai logikát*” (Laclau, 2011: 138.). Ezt a *politikai* logikát Laclau a *társadalom* logikájával állítja szembe. Míg az utóbbi „szabálykövetést feltételez”, azaz egy *rögzített*, jól berendezkedett társadalmat a maga, meghatározott érdekek mentén cselekvő, környezetével racionális-kalkulálható viszonyban álló társadalmi szereplőivel, addig a politikai logika „a társadalom alapításával kapcsolatos”. Egy *keletkező* társadalmat feltételez, továbbá olyan, az állandó keletkezés meghatározatlan terébe vetett, „túldeterminált” szereplőket, akik identitásukat üresnek, homályosnak tetsző politikai szimbólumok, „objektív érdekekből” nehezen levezethető, „irracionális” különbségtevések mentén igyekeznek megszervezni. Ennek során tesz szert az „üresség”, a „diffúzitás”, a „homály” – azaz megannyi negatív fogalom – pozitív politikai funkcióra.

Először tehát 1.) az ontológiai háttér rövid felvázolására, a *társadalom* és a *politikai* megkülönböztetésére teszek kísérletet. Ezek után azt a folyamatot szeretném megvilágítani, mely 2.) a szociális állam kiépülésétől és semlegesítő-jogiasító tendenciáitól 3.) a *társadalom* neoliberais dezintegrációjáig és a *politika vége* koncepciójáig tartott. Végül 4.) e folyamat eredményeként kísérlem meg értelmezni a *Return of the Political*, a politikai visszatérésének jelenségeit, elsősorban a populizmusok születését, továbbá populizmus és demokrácia kényes viszonyát. Nem kívánom elleplezni, hogy mindeközben engem elsősorban az érdekel, ami a mainstream megközelítésekben általában kimarad, tudniillik a populizmusokban rejlő baloldali, emancipatív politika *lehetősége*.

1.)

Kezdjük talán Marx egy sokszor idézett gondolatával *A német ideológiából*: eszerint az „uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó anyagi hatalma, az egyszersmind uralkodó szellemi hatalma is”. Az idézet olyan „uralkodó szellemre” utal, amelynek érvényessége és hatalma túlnyúlik társadalmi bázisán, s úgy jelenik meg, mint a társadalom *egészének* szelleme – mint *univerzális* érvényességre igényt tartó szellem. Ebben a társadalom egészét megragadni hi-

vatott szellemben pedig – különböző közvetítéseken keresztül, mint pl. az oktatási rendszer, a kulturális kánon, a sztenderd nyelvhasználat, az erkölcsi és jogi normák stb. – a társadalom minden tagja, így az „alávetettek”, a „vesztettek” is osztoznak.

Következtethetnék ebből akár az uralkodó szellem apologetikus-ideologikus karakterére is, de ez a rövidre zárt következtetés elfedné a mögötte meghúzódó, mélyebb (ontológiai) problémát. Azt ugyanis, hogy egy berendezkedett társadalom sikeres működése a társadalom *közös világát* feltételezi. Ha tetszik egy „közös ablakot”, amelyen kitekintve olyan társadalmi világot látunk, amely közösen megnevezhető, identikus elemekből épül fel, közösen megnevezhető szabályok mentén. Az uralkodó szellem által rögzített társadalom világában minden „az, ami”, értelmezett és értelmezhető, mert egy szimbolikus egész elemeként bír jelentéssel. Félreértések elkerülése véget: nem következik ebből idilli harmónia, az ellentétek, az uralkodók és alávetettek közötti különbségek eltűnése. Annyit jelent csak, hogy mindnyájan tudjuk, „miről beszélünk”. Hogy egy olyan közös világban élünk, amely épp ezekből a megnevezhető különbségekből – ha nagyon bölcseknek akarunk mutatkozni: ontikus adottságokból – épül fel.

A jogállami alapokon álló, kapitalista piacgazdaság építőelemeiként megnevezhető szabad és autonóm individuumok között például komoly ellentétek feszülhetnek. Azoknak a szabad árutulajdonosoknak az érdekei, akik csak munkaerejüket bocsáthatják áruba, nyilvánvalóan nem esnek egybe a munkaerejüket megvásárló tőketulajdonosok (munkaadók) érdekeivel. Ezek az érdekellentétek azonban nem fenyegetik a kapitalista piacgazdaságon alapuló liberális berendezkedés uralkodó szellemét, lévén épp ennek a berendezkedésnek a saját, belső ellentétei. A különbségek és ellentétek csak akkor öltik az *antagonisztikus* ellentét formáját, ha a közös társadalmi világ egyik szereplője a másikat olyan *ellenségként jelöli meg*, akinek léte saját létét fenyegeti. Ami természetesen azon a feltételezésen alapul, hogy saját létünk kibontakozása nem lehetséges az adott társadalom totalitásán belül. Ezzel az ellenállásban is megjelenik egy *univerzális* elem, ha másként nem, hát negatív formában, tudniillik a fennálló egész *univerzális rosszként* való megjelölésében. Az ellenségként megjelölt másik kizárásával megszűnik a társadalmi világ közös volta és teljessége, ezzel pedig a közös jelentések érvényessége is. A jelölők egy új rendszere lép a színre, és a jelentések teljességeként magadatott világ egyszer csak úgy áll előttünk, mint az éppen elillanó uralkodó szellem konstrukciója: olyan szimbolikus egészként, amely a jelölők kontingens rendszerén nyugodott.

A fenti, kétségkívül meglehetősen sűrűszövésszerű állítások bozótosába remélhetőleg több fény szűrődik, ha – legalább egy villanófénnyel – megkíséreljük megvilágítani a jelölők rendszerének működését. Bár ijesztőnek tűnhet, mégis érdemes Heidegger nevezetes kérdésével, „a legátfogóbb, a legmélyebb és legerendőbb kérdéssel” kezdeni: „Miért van egyáltalán létező, nem pedig in-

kább a semmi?” Miért mutatkozik meg a létező létezőként: „*mint az, ami*”, mint értelmezett és értelmezhető, mint jelentéssel bíró, identikus adottság? Elkerülendő a heideggeri legmélyebb mélységeket, Spencer Brownt, Luhmannt, vagy épp Saussure-t követve röviden azt mondanánk, hogy a *megkülönböztetés által*. A semmit, a káoszt, amelyben semmi nem mutatkozik meg úgy, „*mint az, ami*”, Spencer Brown „jelöletlen térnek” nevezi. Hogyan léphetünk ki ebből a logosz által át nem hatott térből? „Tégy egy megkülönböztetést!” – mondja Brown. A megkülönböztetés, az elhatárolás, a differencia megjelölése ugyanis megelőzi az azonosságot. A differenciaelmélet értelmében az azonosság nem „belülről” fakad, nem valamiféle eleve adott szubsztanciára vezethető vissza, hanem – gondoljunk Saussure fonémáira vagy a zenei hangokra – a megkülönböztetések rendszerében jön létre. Az „élőlények” megkülönböztetésének csak azért és annyiban van értelme, amennyiben vele együtt szükségképpen előáll a „nem-élőlények” csoportja is. Ezért mondhatja Brown, hogy az elhatárolást végző formának, mint egy határnak, mindig két oldala van. Vagy Luhmann megfogalmazásában: „A forma minden oldala a másik oldal másik oldala”. Csak amit a formával megkülönböztettünk, azt tudjuk *megjelölni* „*mint ezt*”.

A kérdés az, hogy az önmagukban véletlenszerű megkülönböztetésekből hogyan áll össze egy strukturált és jelentéses egész, egy a jelölők rendszere által áthatott, megnevezhető elemekből és kapcsolatokból felépülő világ. A válasz egyszerűnek tűnik: a nyelv által. Minket azonban itt nem általában a nyelv érdekel, hanem az a specifikus, a társadalom közös világát megteremtő (diszurzív) gyakorlat, amelyet Laclau a nyelv mintájára ír le. Tehát: hogyan jönnek létre a társadalmat alkotó, identikusnak tetsző elemek, a társadalmi osztályok, rétegek vagy csoportok? Hogyan jöhetett létre például a modern kor történetében kétség kívül meghatározó szerepet játszó proletariátus? A proletariátust nyilván proletárok alkotják, de egyáltalában nem világos, hogyan lesz valaki proletár. Hiszen ismerjük a szociológiának azt a Durkheim óta érvényes elvét, miszerint a társadalmi egyének identitása is a megkülönböztetések rendszerében, különböző szereplehetőségek hálózatában jön létre. Az egyén nő vagy férfi, családos vagy egyedülálló, fehér vagy „színes”, hívó vagy hitetlen, heteroszexuális vagy nem, egy politikai párt elkötelezettje vagy a politika iránt közömbös, város- vagy falulakó, nacionalista vagy internacionalista, fiatal vagy öreg stb., s mindezek, valamint a számtalan további különbségek a legkülönbözőbb variációkat alkothatják. Milyen alapon feltételezzük tehát, hogy a szerepei pluralitását megelőző „túldeterminált” egyén identitását egyetlen megkülönböztetés, a munka-tőke viszonyban elfoglalt helye határozná meg?

A *Történelem és osztálytudat* nevezetes válasza erre a kérdésre igen tanulságos. Fel kell ismerni – mondja Lukács – „a történelem valódi mozgatóerőinek az ember azokra vonatkozó (pszichológiai) tudatától való függetlenségét”. A történelem ugyan csak konkrétumokat ismer, de ez a konkrétum nem lehet az individualitás (legyen az egyén, osztály vagy nép), sem ennek az individuali-

tásnak empirikusan adott (pszichológiai vagy tömegpszichológiai) tudata. A „konkrétum ugyanis nem más, mint *a társadalom mint konkrét totalitás*”, amelyet a termelési folyamaton belüli helyzetek tipológiája révén írhatunk le. Következésképpen az egyének „élethelyzetükről kialakuló empirikus-valóságos, pszichológiailag leírható és megmagyarázható” tudatát el kell választanunk osztálytudatuktól. Az osztálytudat „az a racionálisan meghatározott reakció, amelyet ily módon *hozzárendelünk* a termelési folyamaton belüli meghatározott, tipikus helyzethez.” Ha ezt „a tudatot a társadalom egészére vonatkoztatjuk, megismerhetővé válnak azok a gondolatok és érzelmek, amelyekkel meghatározott élethelyzetben akkor rendelkeznének az emberek, ha *tökéletesen meg tudnák ragadni* e helyzetet is, és a belőle következő érdeküket is” (Lukács, 1971: 271–278.). Mindebből nem következik, hogy a (párt)politikának ne kellene eljuttatnia a túldeterminált, empirikus egyént „hozzárendelt” osztálytudatához, de maga az osztály és „hozzárendelt tudatának” tartalma *objektíve* ki van már jelölve a történelem *valódi* mozgatóerőiben, végső soron az osztályharcok történeteként felfogott történelem metafizikus-messianisztikus menetében.

Fragmentálódó, individualizálódó és dezintegrálódó korunk gyökeresen más történelmi környezetében és tapasztalati mezejében alkotván, Laclau-tól és a nevével fémjelezhető gondolati iskolától távol áll ez a történelem „*valódi mozgatóerőibe*” és a történelem metafizikájába vetett hit. Szemléletük – még-hozzá épp az ontológia terén – akár a lukácsiéval ellentétesnek is mondható. A dezintegráció folyamatában ugyanis a lukácsi „adottság”, a „konkrét totalitás” mögül előbukkan a túldetermináció uralhatatlannak tetsző burjánzása. Ám a dezintegráció tapasztalata – amelynek *tartalmával* a formális elemzés éteri magasában talán egyre fáradtabban bóklászó olvasó a következő részben találkozhat majd – esetükben felszabadítóan hat a politikára: *autonóm* gyakorlattá teszi. A politika feladata az új ontológiai tapasztalat fényében nem korlátozódhat már arra, hogy a történelem „*valódi*” menetében kijelölt helyére juttassa el a társadalom szereplőit. Ehelyett a társadalom közös világában rögzült megkülönböztetések újraartikulálására, a társadalom újraalapítására, végső soron tehát a társadalmi szereplők *konstrukciójára* vállalkozik a jelölések diskurzív gyakorlatában: „A diskurzus az objektivitás mint olyan létrehozásának elsődleges terepe. Diskurzus alatt [...] nem olyasmit értek – teszi még hozzá Laclau –, ami lényegében a beszéd és az írás területére korlátozódik, hanem elemek bármely olyan komplexumát, amelyben a *relációknak* van alkotó szerepük. Ez azt jelenti, hogy az elemek nem rendelkeznek léttel a relációs komplexum előtt, hanem általa létesülnek.” (Laclau, 2011: 84.).

De a dezintegráció, az előbukkanó kontingenciák tapasztalatából eredő laclau-i elmélet, számol azzal is, hogy a diskurzus artikulációs gyakorlatába bevont elemek – például az egyes egyének – megszüntethetetlen módon *többletértelmelemmel* rendelkeznek, következésképpen nem építhetők be egy végérvényesen lezárt, és ezért *halott* rendszer mozdulatlan totalitásába. A politika

artikulációs mechanizmusának ezt a kétértelműségét, szükségszerűségét és egyidejű lehetetlenségét példászerűen világítja meg Laclau és Mouffe a hegemón diskurzusokról szólva. Figyelembe kell vennünk – mondják – a *társadalomtól* megkülönböztetett *társadalmi* „nyitott voltát, mint a létező konstitutív alapját vagy ‘negatív esszenciáját’. A különböző ‘társadalmi rendeket’ úgy kell tekintenünk, mint ingatag és végül is sikertelen kísérleteket arra, hogy domesztikálják a megkülönböztetések mezejét.” (Laclau–Mouffe, 2001: 95–96.). Ez azonban nem zárja ki, sőt – figyelemre méltó csavar ez – előfeltételezi azokat a *hegemón diskurzusokat* („szellemi hatalmakat”), amelyekben a társadalmak létrejönnek. A hegemón diskurzusok a megkülönböztetések és a megkülönböztetésen alapuló jelölések totalizációjára törekednek: arra, hogy egyetlen megkülönböztetés és egyetlen jelölő váljon meghatározóvá a szereplők (ön) azonosítása során. Bármennyire is úgy van tehát, hogy a társadalmi a többlet-értelem, a „túldetermináció mezeje”, a hegemón diskurzusok artikulációs mechanizmusában a társadalomnak mindig újra létre kell jönnie: „A jelentés végérvényes rögzítésének lehetetlensége azt implikálja, hogy lennie kell részleges rögzítéseknek – másként a különbségek áramlása válna lehetetlenné. Hogy különbség legyen, hogy lehetséges legyen a jelentés szubverziója, lennie kell *egy* jelentésnek. Ha a *társadalmi* nem is tudja rögzíteni magát egy *társadalom* egyértelmű, intézményes formáiban, a politikai mégis csak úgy létezik, mint egy erőfeszítés e lehetetlen tárgy megalkotására. Minden diskurzus a diskurzív mező uralására tett kísérlet, egy kísérlet a különbségek áramlásának foglyul ejtésére, egy centrum megalkotására.” (Laclau–Mouffe, 2001: 112.).

Ezt a lehetetlen tárgyat, a politikai diskurzus eredményeként rögzített *társadalmat* Laclau és Mouffe az „alvó politikainak”, vagy a politikai „leülepedésének” nevezi. Kiss Viktor mértékadó, Laclau értelmezéséhez kiváló eligazításként szolgáló tanulmányát idézve: Laclau elgondolásában „a politikai a társadalmi válságára, kihívásaira és szétesésére adott válasz, amelynek célja, hogy a társadalmat helyreállítsa, vagy megalapozza. Ezzel azonban a politika lehetetlenre vállalkozik: a »társadalom lehetetlenségének tézise« éppen azt mondja ki, hogy létrehozhatatlan egy problémamentes, stabil és állandó objektum, amit társadalomnak nevezhetnénk.” (Kiss Viktor, 2014).

Így válik érthetővé, hogy Laclau a populizmust miért a *politikai* egy lehetséges logikájaként értelmezi, s hogy a politikait miért állítja szembe a politikai „leülepedése”-ként értelmezett *társadalommal*, amely szabályalkotás helyett szabálykövetést vár el tagjaitól.¹ A keletkezés állandó folyamatát – időlegesen – rögzíteni képes társadalom ugyanis nem egyszerűen az „alvó politikai”. Legáltalább annyira a politika „elaltatására” tett kísérlet, a semlegesítések, a kompromisszumok, a megbékítés különböző intézményes formákban rögzített folyamata. A rögzített társadalomban a politika lényegében közigazgatás, amely addig tud – alkalomadtán kiválóan és közmegelegedésre – működni, amíg meg

tudja akadályozni, hogy a társadalmon belül antagonisztikus ellentétek, barát/ellenség típusú megkülönböztetések jöjjenek létre.

A „politikait visszatérését” állító szerzők azonban éppen ilyen ellentétek logikája mentén gondolkodnak. „Ha elfogadjuk – írja Mouffe –, hogy minden identitás relációs jellegű és minden identitás létének feltétele egy különbség afirmációja, egy »másik« kijelölése, amely a továbbiakban a »konstitutív külső« szerepét fogja játszani, érthetővé válik az antagonizmusok születése. A kollektív önmeghatározás területén, ahol a »mi« megalkotása az »ők« körülhatárolása mentén történik, mindig jelen van a lehetőség, hogy ez a mi/ők viszony a barát/ellenség viszonyba fordul át; más szavakkal mindig politikaivá válhat, a fogalom schmitti értelmében. Ez következhet be akkor, ha a másikat, akit eddig csak a különbség módján fogtunk fel, most kezdjük úgy érzékelni, mint identitásunk tagadását, mint aki létezésünket teszi kérdésessé. Ettől a pillanattól kezdve a mi/ők viszony minden típusa, legyen az vallási, etnikai, nemzeti, gazdasági vagy más típusú, a politikai antagonizmus jegyét ölti.” (Mouffe, 1993: 2–3.). Magyarán szólva, a politikai megkülönböztetés az, amely ettől kezdve áthatja és totalizálja az egyéb megkülönböztetéseket, s ezáltal azokat is politikai feszültséggel tölti fel. (A szemléletesség kedvéért jelenünk magyar példáival élve: politikai, a barát/ellenség megkülönböztetése mentén elhelyezkedő jelentést ad a Liget beépítési tervének, az oktatási vagy egészségügyi reformnak, de a futballnak vagy egy kisvasútnak is, szóval gyakorlatilag bármely társadalmi mozzanatnak.)

Látni fogjuk: Laclau és Mouffe szerint a populizmusok épp ilyen *politikai logika*, a háborúkkal és polgárháborúkkal fenyegető barát/ellenség megkülönböztetés logikája mentén szerveződnek. Óhatatlanul felmerül tehát a fogas kérdés, hogy olyan, kétség kívül baloldali értékek mellett elkötelezett szerzők, mint ők, miért látnak fenyegetést épp a politikai semlegesítésére, a konszenzusra törekvő liberalizmusban? Továbbá miért a politikai visszatérésében látják a demokrácia biztosítékát, valamint a hihetetlen tempóban erősödő *jobboldali populizmusok* lehetséges ellenszerét? Az ördöggel úznék ki Belzebubot? Mégis mire gondol Mouffe, mikor azt írja: „a liberális gondolat képtelen megragadni a politikai természetét és az antagonizmus megszüntethetetlen karakterét. Ez a képtelenség magyarázza a legtöbb politikai gondolkodó impotenciáját a jelen helyzetben – azt az impotenciát, amelynek korunk mélyreható politikai változásai idején pusztító következményei lehetnek a demokratikus politikára nézve.” (Mouffe, 1993).

A meghökkenés nem jogosulatlan. Annyit azonban kiegészítésképpen rögtön hozzá kell tennünk, hogy miközben a „politikai visszatérés”-ben, a dezintegrálódó társadalom elkerülhetetlen újraalapozásában gondolkodnak, fent nevezettek természetesen továbbra is tisztában vannak a „*társadalom lehetlenségének*” tézisével. Azzal, hogy a társadalom teljessége, egy teljességgel ho-

mogén, a „másikat” magából valóban kizárni képes társadalom elérése nemcsak hogy utópia, de *negatív* utópia lenne – a megvalósult rémálom.

Épp erre világít rá a *hegemónia* Gramscitól átvett, majd Laclau által átdolgozott fogalma. Laclau, aki a hegemóniát tekinti a politikai elemzés központi kategóriájának, a korporatív és hegemón osztály Gramscitól származó megkülönböztetésére épít. Elvetve a történelmi materializmus által eleve biztosítottnak vélt, univerzális pozíciókat, abból indul ki, hogy „minden csoport olyan partikularitás a társadalmon belül, ami meghatározott érdekek mentén szerveződik. Csak akkor válnak hegemónná, ha magukra vállalják az egészként elképzelt közösség univerzalitásának képviselőjét.” (Laclau, 2001). A hegemónia egyrészt tehát „egy globális politikai alany megalkotását feltételezi, amely a társadalmi igények sokaságát együvé tereli”, s ez „maga után vonja belső határvonalak konstruálását és egy intézményes »másik« [ellenség] azonosítását” (Laclau, 2011: 139.). De univerzalitás és partikularitás fenti felfogásából ugyanakkor az következik, hogy a „hegemón operáció csak akkor lehetséges, ha soha nem sikerül elérnie annak teljességét, amire törekszik”. Ahogy összefoglalólag írja Laclau: „hegemóniáról csak akkor beszélhetünk, ha partikularitás és univerzalitás dichotómiája folyamatosan újratárgyalásra kerül: univerzalitás csak a partikularitást megtestesítve – és felforgatva – létezik, de, megfordítva, semmilyen partikularitás sem válhat politikaivá anélkül, hogy ne lenne univerzalizáló hatások hordozója”. A demokrácia, teszi még hozzá, „mint ezen újratárgyalások terének intézményesülése, az egyetlen valóban politikai rend” (Laclau, 2001).

Ezzel Laclau kezünkbe adja azt a kulcsot, amivel – szerinte – megkülönböztethetjük egymástól a társadalom újraalapozására irányuló hegemón diskurzust azoktól a jobboldali, populista kísérletektől, amelyek egy „lehetetlen tárgy”, egy nemzeti, etnikai, vallási vagy kulturális értelemben *homogén Nép teljességének* megalkotására, az ellenség teljes kizárására, végső soron tehát a politikai felszámolására törekednek. Hogy ez a megkülönböztetés elegendő-e, reális-e, olyan kérdés, amelyre aligha lehet tisztán elméleti választ adni. Ezért itt rá kell már térnünk a szociális állam kiépülésétől és semlegesítő-jogiasító tendenciáitól a *társadalom* neoliberais dezintegrációjáig és a *politika vége* koncepciójáig tartó folyamat bemutatására.

2.)

Ha Laclau felől közelítünk a II. világháború után kialakuló szociális vagy jóléti államhoz, szükségünk van még egy formális megkülönböztetésre. Laclau elemzéseinek legkisebb egysége a „társadalmi igény”, mondjuk egy meghatározott oktatási forma, egészségügyi ellátás, emberi lakhatás, bérek rendezése, munkavállalói jogok biztosítása, stb. iránti igény. Az igények meghatározott,

különös tartalommal rendelkeznek tehát, de önmagukban politikai értelemben jelöletlenek. Amennyiben az adott igény kielégül, az ügynek vége van. Ha azonban a fennálló politikai berendezkedés nem tudja, vagy nem akarja az egyes igényeket „differenciálisan (azaz egymástól elszigetelten)” kielégíteni, akkor a felhalmozódó kielégítetlen igények között „*egyenértékűségi viszony*” jöhet létre. Bár tartalmaik különössége továbbra is fennáll, politikai értelemben kezdik ugyanazt *jelenteni*: a fennálló politikai berendezkedéssel szembeni ellenállást, amelyet az igények megfogalmazói most már így együtt, *kollektív politikai szubjektumként* képviselnek. Az *igényekből követelések* lesznek. Ezzel láthatóvá válik az igények politizálódásának „két világos előfeltétele: (1) a »népet« a hatalomtól elválasztó belső határvonal kialakulása; és (2) az igények egyenértékű beilleszkedése, amely a »nép« megjelenését lehetővé teszi.” Van még egy harmadik előfeltétel, amely azonban csak a politikai szerveződés magasabb szintjén jelentkezik, ti. egy hegemon diskurzus kiemelkedése, amely az egyenértékűségi lánc elemeit „a jelölés stabil rendszerévé egyesíti” (Laclau, 2011: 90–91.).

Ami ebből most számunkra fontos, az a társadalom konstruálásának két különböző formája közötti különbségtétel. Két módon konstruálhatjuk a társadalmat: „vagy egy különösség állítása révén – esetünkben ez az igények különössége, amelyek egyetlen kapcsolata más különösségekkel differenciális természetű ...; vagy a különösség részleges feladása révén, annak hangsúlyozásával, amely minden különösségben, egyenértékűként, közös. A társadalmi konstruálásának második módozata, mint tudjuk, egy antagonisztikus határvonal megvonását feltételezi; az első nem. A társadalmi konstruálásának első módozatát társadalmi *különbség-logikának*, a másodikat pedig *egyenérték-logikának* neveztem.” (Laclau, 2011: 95.). A „posztpolitika” és a „politikai visszatérése” szempontjából ez a különbségtétel alapvető. Mivel – miként láttuk – a politikai logikája épp a barát/ellenség megkülönböztetésen, azaz egy antagonisztikus határvonal meghúzásán alapul, a különbség-logikát és az egyenérték-logikát nem értelmezhetjük úgy, mintha „a politika két különböző típusával lenne dolgunk: csak a második típus politikai, az első egyszerűen a politikai halálát jelenti, és visszaolvadását a társadalmi leülepedett formáiba” (Laclau, 2011: 178.). Az egymástól elszigetelt igények kielégítése az „alvó politikait” feltételezi, a racionális mérlegelések, kompromisszumok, semlegesítések és megegyezések világát.

A magam részéről ezt a megkülönböztetést megvilágító erejűnek vélem, miként Laclau-nak azt az állítását is, hogy abban „a társadalomban, amely végső horizontjaként a jóléti államot állítja, csak a különbség-logikát fogják elfogadni a társadalom konstruálásának legitim módozataként. Ebben a folytonosan terjedő rendszerként elgondolt társadalomban minden társadalmi szükségletet differenciálisan kell kielégíteni, és nincs alapja egy belső határvonal létrehozásának.” (Laclau, 2011: 96.). A jóléti állam a társadalmi békéről

szól, a tőke és a munka közötti kiegyezésről, egy plurális vagy nyitott társadalomról, amelyben a „differencialitás állítja magát az egyetlen legitim egyenértéknek: minden különbséget egyformán érvényesnek tekintenek egy tágabb totalitáson belül”. (Laclau, 2011: 99.) Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy – a jóléti berendezkedés mintaállamának, az NSZK-nak a példájára hivatkozva – a tőke mohóságát elutasító SPD és a szakszervezetek mohóságát elutasító CDU között ne feszült volna ellentét, hogy a szociáldemokrata és a kereszténydemokrata pártok körül ne alakultak volna ki „egyenértékűségi láncok”, jól elhatárolható szavazóbázisok. Ám addig, amíg az elkülönült igények kielégítése egy *igazságos elosztás* jegyében a felek számára kölcsönösen elfogadható kompromisszumok árán lehetséges volt, mindez nem vezetett antagonisztikus határvonalhoz, a barát/ellenség megkülönböztetéshez – legalábbis a jóléti államon *belül*. Mert az „ellenség”, a „kizárt másik”, amellyel szemben a nyugati társadalmak mégis csak zárt egészként tudták azonosítani önmagukat, természetesen ott volt, csak épp rajtuk *kívül*. Az ellenség nem a polgárháború, hanem a háború fenyegetéseként jelent meg: a nyílt társadalom a zárt társadalommal, a „szabad világ” a „kommunista diktatúrával”, a „civilizált Nyugat” a „barbár Kelettel” szemben határozta meg önmagát.

A jóléti állam a politikai „leülepedése”-ként, tőke és munka, munkaadói szervezetek és a szakszervezetek által képviselt munkavállalók közötti kompromisszumként vagy kiegyezésként írható le, amelynek betartását a két fél között a közvetítő állam biztosította. Progresszív adórendszerével, szigorú munkajogi szabályozásával, a bérendexálás kikényszerítésével (azaz a béreknek a termelékenységhez és az árakhoz való kényszerű viszonyításával), a bank- és pénzrendszer szigorú szabályozásával, az állami tulajdon masszív jelenlétének érvényesítésével, valamint szociálpolitikai és a munkanélküliség minimális szinten tartására irányuló intézkedéseivel a jóléti állam kétség kívül aktívan beavatkozott a piaci viszonyokba, és ehhez a szuverén nemzetállam keretei között elvileg meg is volt a szükséges ereje.

A jóléti állam un. *plurális demokráciája* viszonylagos autonómiával rendelkező kormányzati, politikai és gazdasági szervezetekre épült, s ezek – egymás „fékeit és ellensúlyait” alkotván – a különbség-logika mentén biztosítani tudták a különböző, elkülönült igények megfogalmazását és képviseletét, valamint a kölcsönös kontroll mechanizmusait. Természetesen a plurális demokrácián belül is kialakulnak olyan homogén érdekcsoportok, amelyek tagjait közös identitás, szolidaritás fűzi egybe. De mindaddig, amíg a különbség-logika működik, amíg az egyenrangúként elismert igények *igazságosként elfogadott* kielégítése lehetséges, ezek a csoportok nem politizálódnak abban az értelemben, hogy más csoportokkal *szemben* az egész társadalom képviseletére vállalkoznának. A plurális demokráciától így távol áll a *népszuverenitás* gondolata, amelyet amúgy a jelző nélküli demokrácia *sine qua non*jának szokás tekinteni. Míg Rousseau a népszuverenitás és a *volonté generale* érvényesülését

minden partikuláris közvetítő elem kizárásához köti, a plurális demokrácia, épp ellenkezőleg, a partikuláris-különös érdekek képviselőjét és a közöttük lehetséges igazságos kompromisszumok kidolgozását tekinti feladatának.

„Bár az elkülönült érdekeket megfogalmazó és képviselő plurális demokráciákat – írja Dahl – egyensúlyi rendszereknek szokás nevezni, talán pontosabb azt mondani róluk, hogy bennük a szervezeti formát öltő fontosabb érdekek alkalmazkodnak egymáshoz, enyhítik egymást. Ha ez történik, akkor a szervezett pluralizmus olyan stabilizáló erőként hat, amely roppant konzervatívan fogad minden újítót, szervezeti változást sürgető követelést.” (Dahl, 1996: 52.). Ez a stabilizáló hatás azonban tökéletesen illeszkedik egy olyan rögzített társadalomba, amelyben a politika helyére technokratikus és bürokratikus közigazgatás lép. Egy erős és intervencionalista állam, amelyet azonban nem tekinthető egy „uralkodó osztály” államának. A szociális állam „sikerességét – mondja Habermas – minden esetre az intervenciók államapparátus hatalma és cselekvőképessége határozza meg. A gazdasági rendszerbe történő állami beavatkozás célja a kapitalista növekedés elősegítése, a válságok elsimítása, a vállalkozások nemzetközi versenyképességének és a munkahelyeknek egyidejű biztosítása, s ily módon egy olyan növekmény garantálása, amelyet anélkül lehet elosztani, hogy a magánberuházóknak kedvét szegné.” (Habermas, 1994: 291.). Ez a rövid összefoglalás is egyértelműen afelé mutat, hogy a szociális vagy jóléti állam a különbség-logika mentén az osztályantagonizmus kibékítésén dolgozott. A korszak jelszava az *igazságosság*, a *Gerechtigkeit* és a *Justice*, meghatározó filozófiája pedig Habermas és Rawls elmélete. Egy olyan *etikai*, és nem *politikai* alapú társadalomfilozófia, amely egy minden igényt számba vevő, univerzális *konszenzus* megalapozására törekedett.

A jóléti állam hosszú ideig kétség kívül jól és közmegelegedésre működött. Eredményét, az osztályantagonizmus kibékítését, a barát/ellenség megkülönböztetésén nyugvó politikai semlegesítését pedig tekinthetjük civilizatórikus vívmánynak. Ezt a vívmányt azonban kezdettől fogva több tényező is veszélyeztette. Egyrészt barát és ellenség megkülönböztetése, amelyet a szociális állam a határain belül semlegesíteni tudott, ott volt a határain, Nyugat és Kelet, Észak és Dél szembenállásában, tehát a *világrendszer* egészében. Másrészt a bürokratikus-technokratikus igazgatásnak is megvoltak a negatív hatásai. Ismét Habermast idézve, az „életvilág kolonializálása” és „eljogiasítása”: az intervencionalista állam jogi-adminisztratív eszközeinek „rendszere nem passzív, mondhatni tulajdonságok nélküli médium. Összekapcsolódik a tények szétaprózásának, minden dolog normák alá rendelésének és felügyeletének gyakorlatával, aminek eldologiasító és szubjektíváló erőszakosságát Foucault követte nyomon egészen a köznap kommunikáció legfinomabb kapillárisaiig. A megrendszabályozott, széttagolt, ellenőrzött és gondoskodással körülvett életvilág torzulásai nyilván szublimáltabbak, mint a materiális kizsákmányolás és elnyomódás kézzelfogható formái”, de végső soron „nem kevésbé dest-

ruktívák” (Habermas, 1994: 295–296.). És végül: kezdettől fogva kétséges volt, hogy a szociális állam hosszú távon képes-e egyidejűleg kielégíteni a Tőke és a Munka igényeit, képes-e biztosítani a „kipárnázott” munkahelyek megtartását és ugyanakkor a tőke további beruházásokhoz szükséges profitmegtérülését. Ez ugyanis messzemenően annak a kivételes helyzetnek a függvénye volt, amit a jóléti államok a világgazdaság egészében foglaltak el. Egytől egyig a centrum, és nem a periféria országában jöttek létre ugyanis.

Mindhárom fent említett mozzanatnak lényeges szerepe volt az 1968-as diák- és munkáslázadásokban, majd a 70-es évektől érzékelhető neoliberális fordulatban, amely a különbség-logikán alapuló jóléti állam felbomlásához, az ellentétek kiéleződéséhez és a „politika visszatérésé”-hez vezetett.

3.)

Vessünk először egy pillantást az új, globális világrendre. A tőke, az áruk, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlása egy decentrált és deterritorizált, „kormány nélküli kormányzáson” (*governance without government*) alapul: szerződéseknél, megegyezéseknél, kompromisszumoknak, üzletkötéseknek, feltételekhez kötött kölcsönöknek, továbbá állami, diplomáciai és katonai nyomásgyakorlásoknak, helyi háborúk szövevényének olyan *nem intézményesült*, egészében mégis kényszerítő erejű együttesén, amely fokozatosan az egész glóbuszt bevonja nyitott és folyamatosan terjeszkedő határai közé. Az új, globális világrendben a mobilitás, az alkalmazkodás képessége, ha tetszik a megfoghatatlanság, a kockázatok és a felelősség áthárításának képessége vált a siker forrásává. Ez pedig óhatatlanul *a területiális, azaz helyhez és polgárai (választói) iránti felelősséghez kötött államok meggyengüléséhez vezetett*. Mára a kapitalista világgazdaság folytonos áramlása által korbemosott államok olyan nagyvállalatokká alakultak, amelyek versenyt futnak egymással, melyikük tud kedvezőbb feltételeket nyújtani a bármikor továbblépni képes, mobil tőke számára.

Mivel az európai populizmusok születése szempontjából egyáltalában nem lényegtelen, érdemes ehhez még hozzátenni, hogy a jelenlegi, *az eredeti elképzelésektől gyökeresen eltérő* formájában az Európai Unió nem más, mint *maga a megvalósult neoliberális álom*, a kapitalista világrendszer, a *governance without government* tökéletesített modellje. Egy egységes valuta- és vámunió, egy egységes piac a tőke, az áruk, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlásával, szóval gyakorlatilag egy területiális állam állam nélkül, egységes politikai struktúra, a választók nyomásának kitett költségvetés nélkül, zárt ajtók mögötti tanácskozásokkal, átláthatatlan egyeztetésekkel és kompromisszumokkal.

Ha elfogadjuk Polányi tézisét, miszerint a modern világnak két szervező elve van, tudniillik egyrészt a *szabad piaci verseny* intézményi keretének létrehozása és fenntartása, másrészt a *társadalom védelme* a szabad piac társadalom-

és emberpusztító következményeivel szemben, akkor nagyon úgy tűnik: jelenleg a tőke ünnepelheti önpusztító, mert rövidesen káoszba forduló, győzelmét a társadalom fölött. „A társadalmi – idézem most Mouffe-ot – a leülepedett gyakorlatok birodalma, olyan gyakorlatoké, amelyek elrejtik kontingens politikai alapításuk eredeti aktusát.” (Mouffe, 2005: 17.). Mint láttuk, a II. világháború után létrejött jóléti állam legnagyobb teljesítménye épp a társadalom „leülepedésében”, egy olyan közös társadalmi világ felépítésében rejlett, amely közösen megnevezhető, identikus elemekből épült fel, közösen megnevezhető szabályok mentén. A korszak plurális demokráciája a maga szilárd, ha tetszik természetesnek tetsző intézményeivel, jól körülhatárolt érdekcsoportjaival és az azokat képviselő autonóm szervezetekkel, továbbá az általuk képviselt igények igazságosnak elismert kielégítésével biztosítani tudta a társadalom egészének integrációját.

A társadalomnak ezt, a különbség-logikán alapuló, erős intervencionista államot feltételező konstrukcióját a tőke korlátokat nem ismerő, globális áramlása rövid időn belül magába omlasztotta. A „leülepedett” társadalom felkavarodott, vagy kevésbé metaforikusan: az állandó, ám a *társadalmi integrációt illetően céltalan keletkezés* állapotába került. Ez a robbanásszerű változás persze nem előzmények nélküli. Marx a *Kommunista kiáltványban* már 1847-ben leírja, hogy a „burzsoá korszakot minden előbbi korszaktól a termelés folyamatos átalakítása, az összes társadalmi állapotok szakadatlan megrendítése, az örökös bizonytalanság és mozgás különbözteti meg. Az összes szilárd, berozsdásodott viszonyok, a nyomukban járó régtől tisztelt képzetekkel és nézetekkel együtt felbomlanak, az összes újonnan kialakuló viszonyok elavulnak, mielőtt még megcsontosodhatnának.” Az azonban példa nélkülinek mondható, hogy a társadalom dezintegrációja és alávetése a „szabad piac” imperatívuszainak tudatos programmá váljon. Márpedig a neoliberais fordulattal éppen ez következett be.

Thatcher híres-hírhedt megfogalmazása, miszerint „olyan, hogy társadalom, nincsen”, nem egy elméleti álláspontnak adott hangot, hanem egy programot fogalmazott meg. Ez a program az egyéni szabadságra hivatkozva, de a vállalkozás szabadságát értve alatta, nem kevesebbet célzott meg, mint az *igazságosság* elvére épülő integráció intézményesült formáinak felszámolását, minden emberi viszonynak az absztrakt pénzviszonyokra történő redukálását. Mára a nemzetközi tőzsdék gyakorlatilag átvették a társadalmaktól a nemzeti gazdaságpolitikák értékelését. Ez azt jelenti, hogy a választások útján legitimált, plurális *politikai hatalom* helyére a *pénz* lépett. Míg az előző a *társadalmi integráció*, az utóbbi a *piaci integráció* nyelvét beszéli, és süket minden olyan információra, amely nem az árak nyelvén fogalmazódik meg. Így természetesen süket az *igazságosság* imperatívuszait illetően is. Ezzel a társadalom demokratikus önszabályozásának lehetősége, azoknak a szempontoknak az érvényesítése, amelyek nem a tőke szükségleteiből következnek, szinte áthág-

hatatlannak tetsző korlátok közé szorult. Az egyes kormányok, válaszul a tőke kivonás veszélyére, a dereguláció költségcsökkentő versenyfutásába bonyolódtak, ami a monetáris szektoron belül megengedhetetlenül magas nyereségekhez, a másik oldalon drasztikus, korábban elképzelhetetlen jövedelmkülönbségekhez, növekvő munkanélküliséghez és a munka világából kiszoruló, vesztes rétegek társadalmi marginalizációjához vezetett.

Ezt a folyamatot a plurális demokráciák jobb- és baloldali pártjai – amelyek régóta amúgy is csak egymás váltópártjainak tekintették magukat – nem csak végigasszisztálták, de tevékeny részeseivé, levezénylőivé is váltak. Félreértések elkerülése végett, az úgynevezett baloldali pártok is. Ahogy a giddensi „harmadik útra” lépett munkáspárti Tony Blair német tanítványa, Schröder kancellár megfogalmazta, nincs bal- vagy jobboldali, csak jó vagy rossz gazdaságpolitika. Jó gazdaságpolitika pedig csak az lehet, amelyik magas profitot eredményez. És ki vonná kétségbe, hogy a magas profitot csak a piac és a tőke szabadsága tudja biztosítani.

A szociális állam világos struktúráinak, tagolt érdekviszonyainak és ki-egyenlítő elosztási rendszerének széthullásával talajukat vesztik az érdekek mentén szerveződő, konszenzus (és igazság) helyett kompromisszumokat kereső, *plurális demokráciák* is. Napjaink *liberális demokráciának* nevezett berendezkedését Colin Crouch nyomán joggal nevezhetjük *posztdemokráciának*, a *posztpolitika* jelenségének (Crouch, 2004). A neoliberais (poszt)politika a négy-évenként ismétlődő választásokat állítva a politikai tevékenység középpontjába, eleve a magánszemélyekből rekrutálódó, atomizált tömeget célozza meg: azt a magányos politikafogyasztót, aki a szavazófülke magányában értékeli az elmúlt időszak politikai szolgáltatásait. Ez a modell, mindaddig, amíg olajozottan működött, a választások közötti időszakban nyilvánvalóan nem tartott igényt polgárai politikai aktivitására. Maguk a választások pedig – egymással vetélkedő professzionális szakértői teamek, a meggyőzés reklámszakembereinek vezényletével – szigorúan kontrollált *spektákulumokként* szerveződtek, néhány gondosan kiemelt és elhatárolt téma, jószerével szlogen mentén.

A választási spektákulumok mögött a tulajdonképpeni tevékenységet a választáson győztes pártokból alakult kormány, és az alapvetően gazdasági érdekeket közvetítő elitek közötti egyeztetési és alkudozási folyamatok jelentették. Az establishment pártjai messze elkerülték azokat a kérdéseket (igazságos társadalom, egyenlőség és szabadság viszonya stb.), amelyek nyilvános megvitatása a hatalmi és elosztási viszonyok politikai átrendezését indokolhatta volna. Ily módon a (plurális) demokrácia formális értelemben ugyan érintetlen, a mindenkori kormány pedig leváltható maradt, de a politikacsinálás az egymással összefonódó, váltórendszerben működő politikai és gazdasági elitek privilégiumává vált. A gazdasági szféra képviselői tanácsadókként beépültek a pártapparátusokba, a pártok potentátjai pedig felügyelőtanácsai tagokként az üzleti vállalkozásokba, és létrejött az a kórforgás, amelyben a politikai hata-

lom pénzt, a pénz pedig további politikai hatalmat generált, és így tovább, hogy végül eljussunk az 1 versus 99%-hoz. Azaz egy olyan világhoz, amelyet lakóinak egyre növekvő többsége *igazságtalannak* érez, és – mint Piketty könyve (*A tőke a 21. században*) óta tudhatjuk – ez az érzés empirikus adatokkal szépen alá is támasztható.

Az 1 és a 99 százalék szembeállítás, valamint a „Mi vagyunk a 99%” jel-szava, amely az *Occupy Wall Street* mozgalmával vált 2011-ben világszerte ismertté, már pontosan jelzi az antagonisztikus határvonalat feltételező *politikai* visszatérését. Ennek a visszatérésnek az igazságtalanság – önmagában persze meglehetősen diffúz és homályos – érzésén túl volt azonban egy másik forrása is, tudniillik a *bizonytalanság* úgyszintén diffúz és homályos, ám elemi erejű érzése. A szociális állam „eljogiasító”, az életvilágot „kolonializáló” integrációs mechanizmusainak széttöredezését sokan úgy élték, élhették meg persze, mint a szabadság lehetőségét, mint lehetőséget a kreativitás és a szabadon szárnyaló fantázia kibontakoztatására, nem utolsó sorban pedig, mint lehetőséget a gyors meggazdagodásra. De az áramlások terének megnyílása a többség számára az identitásvesztés, a bizonytalanság érzését hozta magával. Annak az embernek a kétségbeesett bizonytalanságáról van itt szó, akit úgy bocsátottak szabadon, hogy magára hagyták nem is hogy egy ismeretlen, de egy *folytonosan változó* terepen. Az állandó „újratervezésre” kényszerülő ember szüntelen aggodalommal kifelé figyel. Alkalmazkodnék, hogy alkalmazható legyen, ám szorongva érzékeli, hogy nincs mihez. Éppen ezért – és ez nem jó jel – bármire képes: ki van szolgáltatva *kaotikus* belső késztetéseinek és *bármely* kívülről érkező erős hatásnak.

Ennek a bizonytalanságba taszított, szorongó embertömegnek a megnevezésére használják mostanság a *precarity*, *précarité* (bizonytalanság) és a *proletariátus* összevonásából keletkezett *precariat*, *prekariátus* terminust. A prekariátus leíró, szociológiai értelemben meglehetősen bizonytalan jelentésű. Alapvetően a flexibilis munkaviszonyok által kizsákmányolt réteget, a „flexploitation áldozatai”-t jelöli: az elbocsátás állandó kockázata mellett részmunkaidőben vagy meghatározott idejű szerződéssel foglalkoztatott, bizonytalan jövedelemmel és gyakorlatilag semmilyen érdekvédelemmel rendelkező munkavállalókat, főként fiatalokat, nőket és bevándorlókat. Ma már egyre inkább ide sorolható azonban egy bővülő diplomás réteg is, egy szélesebb értelemben pedig a globalizáció és a posztmodern dekonstrukció gazdasági, szociális és kulturális vesztesei általában. És persze nem csak a világ úgynevezett „boldogabbik feléről”. Mert ebben a szélesebb értelemben közéjük sorolhatók azok a világ országútjain vándorló milliók is, akik a globalizáció helyi háborúiban széthulló államokból kénytelenek menekülni.

Nem véletlenül viseli Guy Standing könyve azt a címet, hogy *A prekariátus – Az új veszedelmes osztály*. Megzavarodott, elkeseredett és dühös, állampolgári mivoltuk értelmében csalódott emberekből áll össze az az atomizált tömeg,

amelyet a neoliberais véleményformálók ma előszeretettel állítanak be úgy, mint ostoba, félrevezetett népet, vagy egyszerűen csöcseléket. Ők alkotják a populizmus bázisát. Itt is érdemes azonban Polányit emlékezetünkbe idézni: nem is annyira „a gazdasági kizsákmányolás, mint gyakran feltételezik, hanem az áldozat kulturális környezetének szétesése az elfajulás oka [...] Az eredmény az önbecsülés és a normák elvesztése, legyen az egység akár egy ember, akár egy osztály, s induljon ki a folyamat akár egy úgynevezett »kulturális konfliktusból«, akár egy osztály helyzetének megváltozásából egy társadalom keretein belül.”

4.)

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a populizmus születése kapcsán az előbb nem világosan definiálható érdekcsoportokra, rétegekre vagy osztályokra hivatkoztam, hanem megzavarodott, elkeseredett és dühös emberek *sokaságára*. Az igazságtalanság és a bizonytalanság fogalmilag nehezen leírható *érzésére*, amely diffúz és homályos ugyan, de épp ebben a homályos és diffúz voltában nem követel semmiféle levezetést vagy bizonyítást. Nyilván a megélt valóság tapasztalatából nő ki, de nem a szociológiai *determinizmus* értelmében. Azt is mondhatnánk, hogy ez az érzés az ellenkezője annak a Lukács definiálta osztálytudatnak, amelyet – elválasztva az „empirikusan adott (pszichológiai vagy tömegpszichológiai) tudattól” – „hozzárendelhetnénk” a termelési folyamaton belüli meghatározott, tipikus helyzethez. A politikai visszatérésének kiinduló pontja éppenséggel az „empirikusan adott (pszichológiai vagy tömegpszichológiai) tudat”. Az az empirikus individuum, aki a „leülepedett” társadalom megrendülésével egyre kevésbé tud élni a szabálykövetés és az alkalmazkodás stratégiájával, és ezért mind inkább ki van szolgáltatva kaotikus belső késztetéseinek és bármely kívülről érkező erős hatásnak. Ez a meghatározatlanság, ez a diffúzitás és homályosság az, amely ha nem is szabad, de tág mozgásteret biztosít az *autonóm* politikai logika érvényesülésének, a társadalom újraalapozását célzó különböző törekvéseknek.

Ez a relatív autonómia egyúttal persze rendkívüli *felelősséget* is ró rájuk. Felelősséget, mert a politika hegemon diskurzusai a társadalom egészét csak egy *kizárt elem* révén, a Mi és az Ők közötti antagonisztikus határvonal meghúzásával tudják képviselni. És tévedés lenne azt hinni, hogy csak a homogén Nép megteremtésének nacionalista-etnonacionalista kísérletei esetében. Ha felidézük az 1 és a 99% szembeállítását és az *Occupy Wall Street* jelszavát („Mi vagyunk a 99 százalék”), akkor ebben nem nehéz felfedezni a kizárás mozzanatát, a Mi és az Ők szembeállítását. Laclau és a „politikai visszatérése” felől nézvést a határvonal meghúzása, barát és ellenség megkülönböztetése formális értelemben közös eleme minden olyan – populista vagy demokratikus – politikai törekvésnek, amely nem a szükségletek és érdekek által irányított piaci

társadalom *magánszemélyeire* kíván támaszkodni, hanem egy politikai közösségre, egy *politikailag szervezett Népre*. Láttuk, egy politikailag szervezett Nép akkor jön létre Laclau szerint, ha a különbség-logika helyére az egyenérték-logika lép, mely a különböző társadalmi igényeket közös társadalmi követeléssé transzformálja egy közös ellenséggel (az uralkodó osztállyal, a korrump elittel, a nemzet árulóival, a hitetlenekkel, az idegenekkel/migránsokkal stb.) szemben. Szóval akkor, ha egy hegemon, a társadalom egészének képviselőjére váló lalkozó diskurzus össze tudja fogni ezeket a követeléseket egy üres jelölő alatt. A jelölő hangsúlyozottan üres volta az, amely a meghatározatlanságot, a homályt és a diffúzitást pozitív politikai energiává képes transzformálni.

Az egyenértékűség ugyanis a szó szoros értelmében elérhetetlen. Egy meghatározott igény, mondjuk egy egészségügyi reform különös tartalma mindig fog mutatni ellenállást az egyenértékű láncsal szemben, amelyen belül illeszkedni kényszerül, hogy új, más igényekkel közös politikai jelentésre tehesen szert. Másrészt mindig kérdés marad, mely különös igények azok, amelyek bekerülhetnek az egyenértékűségi láncba anélkül, hogy annak hitelességét és jelentését kétségessé tennék. „Ha – mondja Laclau – a »nép« konstruálása *radikális* – vagyis társadalmi cselekvőket, mint olyanokat hoz létre, és nem a csoport előzetesen adott egységét fejezi ki –, akkor a népi identitás által kétes egységbe foglalt igények heterogenitásának redukálhatatlannak kell lennie.” Következésképpen „a határvonal azok között az igények között, amelyeket magába fog foglalni és amelyeket ki fog zárni, elmosódott és szünet nélkül vitatott lesz. Ebből levezethető, hogy a populista diskurzus nyelve – legyen akár jobb-, akár baloldali – mindig pontatlan és ingadozó lesz: nem valamiféle kognitív hiányosság következtében, hanem mert performatív módon próbál működni egy olyan társadalmi realitásban, amely nagymértékben heterogén és ingadozó.” (Laclau, 2011: 139).

A populizmus tehát, amikor egy nép konstruálására vállalkozik, egy *„lehetetlen tárgyat”* vesz célba. Ám ez nem változtat azon, hogy a társadalom válsága és dezintegrálódása idején kísérlete a különbségek áramlásának foglyul ejtésére és egy centrum megalkotására sikeres lehet. Felületes az az állítás, miszerint az olyan üres jelölők, mint a „99%”, vagy a „nemzeti érdekek védelme” – miközben többé-kevésbé világosan körvonalaznak egy ellenséget – valójában csak *elfedik* a számtalan belső konfliktust egy *üres demagógiával*. Mert nem ez *történik*. Történni ugyanis az történik, hogy a sikeres hegemon diskurzus a társadalmi tér átalakításával létrehoz egy olyan politikailag szervezett Népet, amely a diskurzus előtt nem létezett, és most a heterogenitás állandó fenyegettségében, azaz a *permanens küzdelem állapotában aktívan létezik*.

Lévén „ahhoz, hogy két valami különböző legyen, szükség van egy térre, amelyben ez a különbség megjeleníthető”, a populizmus létének feltétele a tér átrajzolása: „minden új »nép« a megjelenítési tér újraalkotását teszi szükségesé egy új határvonal konstruálása révén. Ugyanez történik a rendszer »kívül-

állóival»: minden politikai átalakulás maga után vonja nem csupán a már létező igények új alakba rendeződését, hanem az új igények (vagyis az új politikai szereplők) beillesztését is a politikai színtérbe – vagy ennek ellenkezőjét: a korábban ott jelenlévő mások kizárását.” (Laclau, 2011: 177). Ebben az értelemben mondhatja Rancière, hogy a „politika eredendően egy közös színpad létét és az azon megjelenők létét és státusát érintő konfliktus. Először a színpad létét kell biztosítani, hogy használatba vehesse egy olyan szereplő, aki korábban nem látta, és jó okkal: azért, mert nem létezett.” (Rancière, 1999: 26–27).

Az új szereplő, aki – az egyelőre jelző nélküli – populizmussal jelenik meg az újracsolt színpadon, nem más, mint a népszuverenitás letéteményese, egy politikailag szervezett nép: démosz. Újnak mondom ezt a szereplőt, mert sem a különbség-logika mentén szerveződő jóléti állam plurális demokráciája, sem az a neoliberális berendezkedés nem számolt vele, amelynek irányítása a politikai-pénzügyi elit zárt ajtók mögötti szerződéseinek, megegyezéseinek és kompromisszumainak szövevénye révén történt. Számukra a démosz a szavazófülke magányában megjelenő politikai kliensek, egy piacilag szervezett civil társadalom magánszemélyeinek sokaságát jelentette csupán. És itt nem egyszerűen a demokrácia politikai tartalmát illető közömbösségről volt szó. A David Rockefeller alapította, az USA-t, Nyugat-Európát és Japánt átfogó Trilaterális Bizottság 1975-ös jelentése a '68-as politikai válság áthúzódó hatását vizsgálva a „demokrácia válságáról” beszélt, és a kormányozhatatlanság rémét vetítette előre. A perifériára szorultak, a legszegényebbek aktív politikai szerepvállalása, az egalitárius követelések, egyszóval a kormányzottaknak a politikai döntésekbe való „túlzott” beavatkozásai következtében – olvashatjuk a jelentésben – a kormányok képtelenné válnak a kormányzásra. Ahogy az amerikai részről egyébként Samuel Huntington jegyezte jelentésben olvashatjuk: „van a demokrácia végtelen kiterjesztésének egy kívánatos határa”. Két évtized múltán hasonló szellemben beszél az illiberális demokráciákról szóló nevezetes írás szerzője. Zakaria ugyanis a liberalizmus védelmét a demokrácia korlátozásával kapcsolta össze: „Amire ma szükség van a politikában – írta –, az nem több, hanem kevesebb demokrácia.” (Zakaria, 2004).

Ezek a politikailag szervezett néppel kapcsolatos – mondjuk így – fenntartások talán még egyértelműbben jelentkeztek azokban a posztoszocialista országokban, ahol a rendszerváltás levezénylését és az új, kapitalista rendszer kiépítését a politikai elit – kezdetben úgy tűnhetett: jó okkal – mindvégig a kezében tartotta. Számomra minden esetre meggyőzőnek tűnik Ivan Krasztev állítása, miszerint „Közép-Európa paradoxona abban áll, hogy a populizmus felnövekedése nem a posztkommunista liberalizmus mulasztásainak, hanem győzelmének következménye. Az átmenet időszakát az eliteknek a politikai folyamatok feletti szélsőséges kontrolja és a tömegek politikai szereplésétől való félelem jellemezte [...] A hétköznapi polgárok az átmeneti korszak demokráciáit olyan rezsimekként élték meg, melyekben a választó leválthatja a

kormányt, de nem változtathatja meg a politikát.” (Krastev, 2007). Figyelemre méltó Krasztevnek a posztkommunista demokráciák „eredendő bűnével” kapcsolatos megjegyzése is: e demokráciák paradox jelenségek, hiszen „nem az egalitarizmus győzelmével, hanem egy antiegalitárius konszenzus” keretében jöttek létre, amely egyesítette az érdekeit követő volt pártállami, és az ideológiáját követő antikommunista elitet.

Ezen a ponton nemcsak hogy felmerülhet, de szükségképpen fel is merül persze a kérdés, nem volt-e igaza az eliteknek, amikor elzárkóztak az ún. „utcai politizálástól”, azaz egy démosz megteremtésétől és képviselététől. Hiszen, ha ma körbenézünk, mindenhol nacionalista, idegengyűlölő és antiszemita elemekkel egybekovácsolt populizmusok terjedését látjuk, olyan homogenitásra törekvő mozgalmakat, amelyek belső polgárháborúkkal és a nemzetállamok közötti véres háborúkkal, egyszóval infernával fenyegetnek. A kérdés azonban nem az, melyik a kisebbik rossz: az egykor, adott történelmi körülmények között valóban sikeres plurális demokráciák homlokozata mögött kiépült neoliberais berendezkedés, vagy a jobboldali populizmusok terjedése. A neoliberais berendezkedés ugyanis nem alternatívája a populizmusoknak, hanem – létrehozva az igazságtalanság és a bizonytalanság érzését – eredetük helye.

Ahogy Mouffe írta a XX. század utolsó évében: „Napjaink domináns tendenciája a demokráciának egy olyan szemlélete, amely a demokráciát szinte kizárólag a *Rechtsstaat*tal és az emberi jogok védelmével azonosítja, figyelmen kívül hagyva a népszuverenitás idejétmúltjának tekintett elemét. Ez egy »demokráciadeficitet« teremtett, amely – figyelembe véve a népszuverenitásnak a demokratikus elképzelésekben játszott központi szerepét – veszélyes következményekkel járhat a demokratikus intézmények iránti állampolgári elkötelezettség tekintetében. A liberális demokrácia legitimitása a népszuverenitás eszméjén alapul, és – miként ennek az eszmének szélsőjobboldali, populista mobilizálása is jelzi – súlyos hiba volna azt gondolni, hogy eljött az az idő, amikor lemondhatunk róla.” (Mouffe, 2000: 3–4).

Mouffe és Laclau elgondolásainak egyik alapvetése, hogy a liberális gondolat (amelyet a törvény uralma, az emberi jogok védelme és az egyéni szabadság tiszteletben tartása alkot), valamint a demokratikus gondolat (amelynek fő eszméi az egyenlőség, a kormányzó és a kormányzott azonossága, valamint a népszuverenitás) két *különböző* hagyomány része, és „nincs szükségszerű kapcsolat e két különálló hagyomány között, csak esetleges történelmi illeszkedés” (Mouffe, 2000: 3.). De a szükségszerű kapcsolat hiánya nem zárja ki az esetleges illeszkedést. Mindketten természetesnek tekintik, hogy a *baloldali* hagyomány, amely nem akar lemondani az emancipatorikus vívmányok egyikéről sem, csak egy olyan hegemon diskurzussal kapcsolódhat egybe, amely a nép konstruálása során fenntartja ezt az illeszkedést: olyan egyenértékűségi láncolatot hoz létre, mely a polgári szabadságjogok igényét is magába emeli. Mert „nincs okunk azt hinni – írja Laclau – hogy a priori kizárható egy olyan

populizmus, amely egyik összetevőjeként az emberi jogokat tartalmazza. Egy adott időpontban – ahogy az elég gyakran bekövetkezik a nemzetközi szintén – az emberi jogok és a polgári szabadságjogok védelme a legnyomatékosabb népi igénnyé válhat.” (Laclau, 2011: 195.).

Tudjuk, a szabadságjogok és az emberi jogok elve korlátokat állít a népszuverenitás érvényesítése elé. De mert a korlátok kijelölése mindig annak függvénye, hogy egy adott történelmi pillanatban a fennálló hatalom hogyan interpretálja ezeket a jogokat, a korlátok soha nem érinthetetlenek vagy vitathatatlanok. Ezzel – az emberi jogok emancipatorikus vívmányainak megőrzése után – el is érkeztünk a *baloldali populizmusok* Laclau és Mouffe gondolataiból kihámozható második ismérévéhez, a lezárhatatlan konfliktusok intézményszerüléséhez. Ahhoz a befejezetlenséghez, amely nyíltan vállalja politikai gyakorlata *hegemón* jellegét, azaz az univerzalitás és a partikularitás közötti rés áthidalhatatlanságát. Mint láttuk, a hegemónia egy univerzális politikai alany, egy nép megalkotását feltételezi, de a hegemón gyakorlat számot vet azzal, hogy soha nem érheti el célját, mert az „lehetetlen tárgy”. És itt valóban választóvonalhoz érkezőnk: a jobboldali populizmus egy *totális hatalom* kiépítésével megkísérli keresztülerősölni e lehetetlen tárgy, egy közvetítésektől mentes rendszer totalitásába kényszerített homogén nép kialakítását. Ezzel szemben a szabadság korlátait tiszteletben tartó *hegemón* gyakorlatban partikularitás és univerzalitás dichotómiája folyamatosan újratárgyalásra kerül. Populizmusról van szó itt is, hiszen a cél egy egyenértékűségi lánc és egy politikailag szervezett nép konstruálása – de egy korlátait ismerő *hegemón*, és nem egy *totális* hatalomgyakorlásán belül. A jogállami korlátok azok, amelyek az *antagonizmust agonizmussá*, az ellenséget ellenfélle, a háborút politikai küzdelemmé „szelídítik”.

Ily módon a *hegemón gyakorlatba ágyazott baloldali populizmus* és a *demokrácia* előfeltételei egybeesnek: „A demokrácia megköveteli – írja Laclau –, hogy legyenek olyan partikuláris erők, amelyek *elfoglalják* a hatalom üres helyét, de nem azonosítják magukat vele. Ez azt jelenti, hogy demokrácia csak akkor lehetséges, ha a rés az univerzalitás és a partikularitás között soha nem lesz betemetve, hanem, épp ellenkezőleg, mindig reprodukálódik.” (Laclau, 2001).² A Syriza, a Podemos, az Öt Csillag, valamint a világ számos baloldali mozgalma (amelyek között a Sanders támogatóit tömörítő mozgalom, vagy a Varufakis-féle DiEM25 is említhető) bizonyítja, hogy a fenti, ideáltipikus formájában leírt *baloldali populizmus* jelen van a politika újraácsolás alatt álló színpadán. És igen csak szembeötlő, hogy a neoliberális berendezkedés politikai elitje, miközben a jobboldali populizmusok rémére mutogat, mindent megtesz annak érdekében, hogy a baloldali populizmusok demokratikus törekvéseit is ellehetetlenítse – elég itt az EU politikai elitjének a Syriza ellen végrehajtott, de az egész görög társadalmat is a földbe döngölő puccsára utalnunk.

Pedig nagyon úgy néz ki: ahogy a társadalmi feszültségek nőnek és a társadalmak két részre szakadnak, ennek az elitnek sincs más lehetősége, mint hogy felvállalja a populista logika következményeit. Erre is példa lehet a szemünk előtt zajló amerikai elnökválasztás, amelyben nem csak Trump, de Hillary Clinton is bőszesen él populista eszközökkel, sokkalta inkább – jegezném meg –, mint a populistának mondott Sanders. Még világosabban kirajzolódik a képlet abban a kelet-európai (visegrádi) régióban, ahol a jobboldali, autoriter populizmusok már hatalomra jutottak. Ha a populizmus hatalomra jut, logikája, a Mi és az Ők, a barát és az ellenség között húzott határvonal mintha *megkerülhetetlenné* válna. Ez nem a szándékok függvénye. Abból következik, hogy a populizmus – mint láttuk – egy olyan politikailag szervezett népet hoz létre, amely a heterogenitás állandó fenyegetettségében, azaz a *permanens küzdelem állapotában létezik*. Ha a hatalmon lévő, vagy akár csak a hatalom közelébe jutott politikai erő meghúzza az antagonisztikus határvonalat, és a nép *ellenségeként* a balliberális oldalt jelöli meg, ez a jelölés, azaz az ellenségként való létezés az új politikai térben elháríthatatlannak tetszik: aki engem ellenségeként jelölt meg, az az én ellenségem. Nem tudván elkerülni, hogy egy antagonisztikus határvonal egyik oldalára vannak állítva, az egykor mainstream oldal támogatóival egyetemben – akarva-akaratlan – ma a populista logika felvállalására kényszerül.

Egyáltalában nem szükséges azonban az a feltételezés, hogy a Mi és a Mások megkülönböztetését szolgáló határvonal merev és mozdíthatatlan – hogy *azon* a határvonalon kell állni, amelyet az ellenfél kijelölt. Magán a *populista logikán belül* kínálkozik egy másik lehetőség: az antagonisztikus határvonal áthelyezése és meghúzása máshol és másként. Először is a „lehetetlen tárgy” lehetetlensége, a heterogenitás fenyegetése következtében a határ önmagában is állandó mozgásban van. És még inkább mozgásba lendül, ha az adott egyenértékűségi láncolatot keresztülmetszi egy alternatív egyenértékűségi láncolat. Egy másik, valóban *másik* egyenértékűségi lánc, amely nem egyszerűen csak *negatívja* a már adottnak. „Ebben az esetben – mondja Laclau – *ugyanazokra* a demokratikus igényekre egy *rivális* hegemónikus program strukturális nyomása nehezedik. [...] Nem úgy van már, hogy az igény különössége önmagában elégséges és független minden egyenértékű illeszkedéstől, hanem jelentése válik meghatározatlanná az alternatív egyenértékűségi határvonalak között.” (Laclau, 2011: 152.).

Ezen a ponton válik értelmezhetővé számomra Mouffe elképzelése: a jobboldali populizmusra válaszolni képes baloldali populizmus gondolata. Hogy ez – túl az elméleti lehetőségen – konkrétan mit jelentene? Kétség kívül jogos kérdés, ám megválaszolásában – el kell ezt ismernem – nem csak az úgynevezett „terjedelmi korlátok” akadályoznak. A nyugati baloldal szétziláltsága, orientációvesztése idején nehéz empirikus tapasztalatokra hivatkozni.³ Elvont szinten maradvá így csak annyit: egyáltalában nem mindegy, hogy az egyen-

lőtlenséget generáló és fenntartó *mechanizmusokat* akarjuk kizárni, vagy a *gazdagokat* (gazdag embereket). Hogy a globális, vagy a globalizált világba „nemzetiként” betagozódó tőke demokratikus kontrol alól kibúvó hatalma ellen fordulunk, vagy a hatalmát szolgáló (és persze élvező) elit ellen. Hogy a harmadik világ menekültjeiben látjuk az ellenséget, vagy azokban a globális hatalmi játszmákban, amelyek a menekültáradatot előidézték és fenntartják. Hogy a frusztráció gyilkos ösztöneire építünk, vagy a frusztráció kiváltó okait akarjuk kizárni. Hogy a globális ökológiai kockázatok elkerülésében, vagy felvállalásában kívánunk jeleskedni. Egy baloldali populizmus alapvető előfeltévése pedig, ahogy én látom, az lenne, hogy egy *politikailag szervezett nép* akkor is létrejöhessen, ha nem a territoriális nemzetállam keretein belül húzzuk meg az antagonisztikus határvonalat, hanem ott, ahol ezek az antagonizmusok jelentkeznek, ti. globális szinten. Ez persze a „nép” valóban *radikális* konstruálását feltételezi, mely átmetszi korunk „elképzelt közösségeinek” etnikai, kulturális és territoriális határait.

Hogy aztán a baloldali populizmusnak ez a három ismérve, az emberjogi tradíciók felvállalása, a politikai gyakorlat hegemon jellege és az egyenértékűségi láncolat globális kialakítása összeegyeztethető-e a gyakorlatban, nos, ez a kérdés *a priori* aligha dönthető el. Mondhatná erre az olvasó, hogy ez az írás is épp akkor kezd érdekessé – és sajnálatos módon egyben elmosódottá – válni, amikor véget ér. Ha ezt mondaná, igaza lenne. Tán Minerva baglyára hivatkozhatnék, amely, mint köztudat, csak szürkületkor száll fel. Egyelőre azonban a nap még nem nyugodott le, és ez akár némi reményre is okot adhat.

JEGYZETEK

- ¹ A *politikai* fogalma, mint tudjuk, Carl Schmitt-től származik, de a *politikai*, illetve a politikai leülepedéseként értelmezett *társadalom* kettőse is megfeleltethető a schmitti *rendkívüli állapot*, illetve *normál állapot* kettősségének. Mouffe gyakorta hivatkozik is Schmittre, de Schmitt hatása úgyszintén nyilvánvaló Laclau, Rancière vagy Kristeva esetében. Schmitt-ről részletesebben lásd *A politikai, avagy kísérletek egy „lehetetlen tárgy” megalkotására. Kortársunk, Carl Schmitt?* című írástomat (Tallár, 2015).
- ² A „hatalom üres helyé”-ről szólva Laclau, Lefort nevezetes tanulmányára, a *The Question of Democracy*ra utal.
- ³ Hadd utaljak viszont *Csatározások komp-országban* című írásomra, ahol megpróbáltam körvonalazni, mit is jelenthetne a fent említett határáthelyezés (Tallár, 2016). Itt utalnék továbbá *Az áramlások terében* c. (e)könyvemre is, amely a „folyékony modernitás”, és a neoliberais berendezkedés különböző aspektusait tárgyalja (Tallár, 2015).

IRODALOM

- Albertazzi, Daniele–McDonnell, Duncan (eds.) (2008): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. Macmillan.
- Brown, George Spencer (1972): *Laws of Form*. Crown Publishers.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Polity Press.
- Dahl, Robert A. (1996): *A pluralista demokrácia problémái*. Osiris.
- Gellner, Ernest and Ionescu, Ghita (eds.) (1969): *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. Macmillan.
- Habermas, Jürgen (1994): A jóléti állam válsága és az utópikus energiák kimerülése. In: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz.
- Kiss Viktor (2014): A politika logikái. Ernesto Laclau és az ideológiakritika reorganizációja. *Politikatudományi Szenle*, Vol. 23., No. 1.
- Krastev, Ivan (2007): The Strange Death of Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, Vol. 18., No. 4.
- Laclau, Ernesto (2001): Democracy and the Question of Power. *Constellations*, Vol. 8. No.1.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro.
- Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal (2001): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. (Second edition), Verso.
- Lukács György (1971): *Történelem és osztálytudat*. Magvető.
- Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*. Verso.
- Mouffe, Chantal (2000): *The Democratic Paradox*. Verso.
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*. Routledge.
- Rancière, Jacques (1999): *Dis-Agreement*. University of Minnesota Press.
- Standing, Guy (2011): *The Precariat. The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.
- Taggart, Paul (2004): Populism and Representative Politics in Contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 9. No. 3. October.
- Tallár Ferenc (2015): *Az áramlások terében*. Liget Műhely. (<http://ligetmuhely.com/az-aramlasok-tereben-ekonyv/>)
- Tallár Ferenc (2016): *Csatározások komp-országban*. Liget online folyóirat. (<http://ligetmuhely.com/csatarozasok-komp-oroszagban/>)
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76. No. 6.
- Zakaria, Fareed (2004): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. W. W. Norton.

BANKPOLITIKA

Mérő Katalin–Piroska Dóra

Bankunió és banknacionalizmus – Miért nem csatlakozik,
Magyarország, a Cseh Köztársaság és Lengyelország
a Bankunióhoz?

BANKUNIÓ ÉS BANKNACIONALIZMUS

A magyar eset kelet-közép-európai kontextusban

Mérő Katalin

(Budapesti Gazdasági Egyetem, Pénzügy Tanszék)

Piroska Dóra

(Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságpolitika Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk célja, hogy feltárjuk annak okát, hogy miért nem csatlakozik Magyarország a Bankunióhoz. A Bankunióban való részvétel kötelező a Monetáris Unió tagállamainak, de opcionális az Európai Unió euróövezeten kívüli tagállamai számára. A kelet-közép-európai régióból csak Bulgária és Románia jelezte csatlakozási szándékát, vagyis a cseh és a lengyel kormány is a kívül maradást választotta. A különböző döntések megértéséhez első lépésben az egyes országok bankrendszerének különbségeit tekintettük át, de nem találtunk lényeges strukturális eltérést a csatlakozni kívánó és a kívül maradni szándékozó országok között. Ezért, második lépésként, az államnak a pénzügyi stabilitás megőrzésére vonatkozó képességét elemeztük, és azt találtuk, hogy ez a képesség, a kívül maradási döntés szükséges feltétele. Végül, a magyar helyzetről készített részletes esettanulmány alapján amellet érvelünk, hogy Magyarország azért tervezi, hogy a Bankunióon kívül marad, mert a kormányzat bankpolitikáját banknacionalizmus jellemzi és ez a politikai preferencia nem egyeztethető össze a Bankunió elveivel. A lengyel és a cseh kormányok döntése mögött meghúzódó nacionalista politikai preferenciát jelezzük, de nem bizonyítjuk.

Kulcsszavak: Bankunió ■ banknacionalizmus ■ pénzügyi nacionalizmus ■ bankszabályozás ■ Kelet-Közép-Európa

A Bankunió az Európai Unió válasza a globális pénzügyi válságra és egyben az euró bevezetése utáni időszak egyik legfontosabb fejleménye. A Bankunió elemei (1) az egységes szabálykönyv; (2) az Egységes Bankfelügyeleti Rendszer az Európai Központi Bankban és (3) az Egységes Szanálási Mechanizmus.¹ A Bankunióban való részvétel minden euró-övezeti tagállam számára kötelező. A nem euró-övezeti tagállamok szabadon dönthetnek arról, hogy csatlakoznak-e a Bankunióhoz. Az Egyesült Királyság és Svédország már korábban jelezték, hogy nem áll szándékukban csatlakozni. Dánia, szintén az euró-övezeten kívüli országgént viszont szeretne csatlakozni. A kelet-közép-európai

(KKE), nem euró-övezeti országok megosztottak: néhányan csatlakoznának, mások kivárá, vagyis kívül maradó stratégiát folytatnak.

A Bankunió jelentőségének megítélésében nem egységesek a kutatók. Vanak, akik úgy gondolják, hogy az Egységes Bankfelügyeleti Rendszer (Single Supervisory Mechanism, SSM) kialakításával jelentős változás történt: a tagállamok elvesztették befolyásukat az országukban működő bankok felett (Espstein–Rhodes, 2014; Howarth–Quaglia, 2014). Mások amellet érvelnek, hogy a Bankunió végül egy olyan változata valósult meg, amivel jelentősen nem változnak a tagállami hatáskörök, továbbra is a nemzeti hatóságok szabályozzák és felügyelik bankjaikat (Donelly, 2014; McPhilemy, 2014). Mi De Rynckkel (2016) értünk egyet, aki kutatásai során arra jutott, hogy a központosított bankfelügyelés egy új szakpolitikai modell bevezetését jelenti. Mivel a bankfelügyeleti struktúrában bekövetkezett változást ilyen jelentősnek tartjuk, ezért fontos, hogy megértsük, miért döntött néhány tagállam a csatlakozás, míg más tagállamok a kívül maradás mellett.

A kelet-közép-európai országok különböző választásai két szempontból is érdekes kutatási téma. Először is ezeknek az országoknak a bankrendszere nagyon sok szerkezeti hasonlóságot mutat, mégis máshogy döntöttek a Bankunióhoz való csatlakozással kapcsolatban. Míg Lengyelország, Csehország, Magyarország és Horvátország a kivárá stratégia mellett döntött, addig Románia és Bulgária szándékuk szerint minél hamarabb szeretnének csatlakozni. Másodsor, mivel ezeknek az országoknak a bankrendszerait alapvetően külföldi bankok dominálják, két fontos Bruegel-tanulmány is (Darvas–Wolff, 2013 és Hüttle–Schoenmaker, 2016) arra a következtetésre jutott, hogy alapvető érdekük lenne belépni a Bankunióba, mert a külső befektetők szemében jelentősen nőne bankfelügyeleti rendszerük hitelessége, ha az átkerülne az Európai Központi Bankhoz.

A kelet-közép-európai döntéshozók kívül maradás mellett érveit elemezte egy, az IMF által szervezett szakpolitikai fórum 2014-ben (IMF, 2015). A döntéshozókat jobban aggasztották a Bankunió lehetséges negatív következményei, mint a lehetséges előnyei. A negatív következmények között említették a Bankunió azon hatásait, amelyek csökkentik a nemzeti döntéshozók befolyását a bankrendszerre. Úgy gondolták, hogy az Egységes Bankfelügyeleti Rendszerben a bankfelügyelet akár túl szigorú vagy éppen nem elég szigorú is lehet. Az SSM jelenlegi felépítését azért is kritizálták, mert túl bonyolult, illetve mert nem ad azonos jogokat az euró-övezeti és az azon kívüli tagállamoknak (IMF, 2015: 38).²

Cikkünkben csak Magyarországra fókuszálunk, és amellet érvelünk, hogy a legfontosabb indok, ami miatt Magyarország nem lép be a Bankunióba az, hogy a kormányzat kontroll alatt akarja tartani a bankrendszert. A magyar példán bizonyítjuk, hogy a Bankunióból való kívül maradás legfontosabb indoka a nacionalista bankpolitika Kelet-Közép-Európában. A cseh és a lengyel

kormányok döntései mögötti nacionalista megfontolásokat jelezzük, de nem bizonyítjuk.

Kutatásunk során áttekintettük a téma szempontjából lényeges szekunder és primer forrásokat. A magyar esettanulmány elkészítéséhez sajtógyűjtést végeztünk, feldolgoztuk a témával foglalkozó napi- és hetilapok jelentős részét. Áttekintettük a Magyar Nemzeti Bank témánkkal foglalkozó kiadványait, banki kiadványokat és az interneten fellelhető kormányzati forrásokat. A sajtóban megjelent állítások ellenőrzésére és egyéb szempontok feltárására félig strukturált interjúkat készítettünk a Magyar Nemzeti Bank alkalmazottaival, magyar és lengyel szakértőkkel, valamint magyar, cseh és a kelet-közép-európai régióban aktív osztrák bankárokkal. Az interjúk 2015-ben készültek.

A kutatás kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt használ. Kvalitatív elemzésünk során az állam banki szakpolitikáját funkciókra szétbontva vizsgáljuk, aminek során a funkció tartalmát a szereplők cselekvéseinek és cselekvéseinek értelmezésén keresztül tárjuk fel. Kvantitatív elemzés keretében a kelet-közép-európai bankrendszerek strukturális sajátosságait jellemző mutatókat elemzünk.

A következő részben áttekintést adunk a szakirodalomban fellelhető, a kelet-közép-európai országok választását magyarázó elméletekről. Ezek általában a bankrendszerek strukturális sajátosságaiból indulnak ki és a kutatók ebből vezetik le a politikai választások eredményét. A harmadik részben áttekintjük az öt kelet-közép-európai ország (KKE5) bankrendszerének strukturális jellemzőit, és megmutatjuk, hogy nincsenek olyan strukturális különbségek a belépni, és kívül maradni tervező országok között, amik hitelt érdemlően magyaráznák a kormányzatok választásait. A negyedik részben, további alternatív magyarázatként áttekintjük a kelet-közép-európai államoknak az állami intézményrendszer hatékony működését fenntartó képességét. Ezt követően bemutatjuk a nacionalista bankpolitika fő jellegzetességeit és megmutatjuk, hogy miért ütközik ez a politikai választás a Bankunió elveivel. Elméleti levezetésünket magyar esettanulmánnyal igazoljuk. Az utolsó fejezet tartalmazza a következtetéseket.

A BANKUNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁSI SZÁNDÉK STRUKTURALISTA MAGYARÁZATAI: SIKERTELEN KÍSÉRLETEK

A nemzetközi politikai gazdaságtanban régi hagyománya van annak, hogy a nemzetközi szabályokhoz való alkalmazkodás megvalósulását (annak tényét, hiányát vagy formáját) az egyes országok belső gazdasági szerkezetéből vezessék le a kutatók (Frieden, 1991; Frieden–Rogowski, 1996; Garrett, 1992). Ebbe a hagyományba illeszkedik Spedzarhova 2014-es tanulmánya, amely arra

vállalkozott, hogy a kelet-közép-európai országoknak a Bankuniótól való távolmaradását azok bankrendszerének szerkezeti sajátosságaival indokolja. Spendzharova amellet érvelt, hogy azokban az országokban, ahol a bankszektorban a külföldi tulajdon magas és a hazai bankok nemzetközi tevékenysége alacsony, a kormányok szeretnék bizonyos szintű nemzeti autonómiát megőrizni, azért, hogy befolyásolhassák, hogy milyen csoportoknak és milyen feltétellel lehessen hitelt folyósítani. Spendzharova elemzésében minden kelet-közép-európai ország ebbe a kategóriába esett.

Ezzel az érveléssel azonban van néhány probléma. Először is, 2016-ban tudjuk, hogy Románia és Bulgária a belépést választotta, míg Lengyelország, Csehország és Magyarország kiváráó stratégiát folytat. Abban a két, a bankrendszereket jellemző strukturális kategóriában, amelyek Spendzharova szerint meghatározzák az egyes kormányok választását (magas külföldi tulajdon és alacsony nemzetközi tevékenység) Románia és Bulgária ugyanabba a kategóriába esik, mint Lengyelország, Magyarország és Csehország, vagyis Spendzharova érvelését követve, ugyanúgy kellene dönteniük. Továbbá, összesen kettő darab, a bankszektor szerkezeti sajátosságait meghatározó kategória lehet, hogy nem elégséges arra, hogy tisztán lássuk, hogyan befolyásolják a bankszektor szerkezeti sajátosságai a döntéshozókat. Végül az is kérdéses, hogy adott szerkezeti sajátosságok mellett miért pont a kívül maradáást választották a döntéshozók. A döntési autonómia fontossága inkább feltételezésnek tűnik, mint logikus levezetés eredményének.

Howarth és Quaglia (2014) arra vállalkozott, hogy az összes EU tagállam Bankunióval szembeni pozícióját magyarázza az egyes tagállamok bankrendszerének szerkezeti jellemzőivel. Vizsgálták a bankrendszerek koncentráltságát, a bankszektorok nemzetköziesedését/európaizációját, a külföldi bankok arányát és a bankok finanszírozását. Legfőbb megállapításuk az, hogy a bankrendszerek szerkezeti jellemzői nagyban befolyásolják a kormányok döntését, abban hogy országuk belépjen-e a Bankunióba vagy sem. Mikor ezen szerkezeti jellemzők alapján értelmezték a kelet-közép-európai országok kívül maradási döntését, azt írták: „A közép- és kelet-európai országok, amelyeknek bankrendszereit külföldi (főleg európai) bankok dominálják, abban voltak érdekeltek, hogy belépjenek a Bankunióba, mivel nem voltak abban a pozícióban, hogy pénzügyi stabilitásukat belső források segítségével védjék meg. Ennek ellenére, a kívül maradás mellett döntöttek.” Ezért, azzal zárják érvelésüket, hogy „ezek a döntések annak ellenpéldái, hogy a bankrendszerek strukturális jellemzői meghatároznák a közpolitikai preferenciákat.” (Howarth–Quaglia, 2014: 12.). Sajnos, a kelet-közép-európai országok döntésével kapcsolatos elemzésüket itt be is fejezik a szerzők, így az olvasó magára marad annak eldöntésében, hogy miért bírnak jó magyarázó erővel a bankrendszerek strukturális jellemzői a nyugat-európai országok döntéseinek értelmezésekor, és miért nincs magyarázó erejük a kelet-közép-európai régióban.

Epstein és Rhodes (2014) részben strukturális, részben intézményi jellemzőkre épített kutatásukban szintén azt vizsgálták, hogy az európai országok miért döntöttek úgy, hogy a bankfelügyeleti funkciókat szupranacionális szintre helyezik. Elemzésükben, először, azt mutatták be, hogy az 1980-as évek óta tartó globális liberalizációs hullám hatására, az egyes kormányoknak bankrendszereik védelme sokkal költségesebbé és konfliktusosabbá vált, mint korábban. Pontosabban, amellet érveltek, hogy a tőkepiacok (ide értve a kötvénypiacokat) szorosabb integrációja miatt, megnőtt annak a költsége és kockázata, hogy a bankok a „saját” kormányuktól vásárolnak nagy mennyiségben kötvényeket. Ahogy a válság alatt a kormányok által kibocsátott kötvények kockázata és ára megemelkedett, úgy nemcsak a kormányzatoknak kellett magasabb finanszírozási költségekkel szembe nézniük, hanem a bankjaik is bajba kerültek. Vagyis, azt állítják, hogy az egyik fontos ok, amiért az európai államok hajlandóak voltak feladni bankrendszerük protekcionista védelmét az volt, hogy ebben a politikai modellben a bankok és az államok egyszerre kerülhettek nehéz pénzügyi helyzetbe.³ Másodsor, azt állítják, hogy a közös valuta bevezetése az egymáshoz szorosan nem kapcsolódó bankrendszerek mellett olyan strukturális feltételeket teremtett, amelyekben a kiigazítás lehetősége csökkent, az Európai Központi Bank monetáris politikája bizonyos országokban hatékonytalanná vált. Továbbá, a közös valuta olyan új csatornákat hozott létre, amelyeken keresztül az egyes tagországok sérülékenysége is könnyebben okoz problémát más tagországoknak. Harmadsor, Epstein és Rhodes (2014) arra mutatott rá, hogy a nemzetközi bankok érdeke jelentősen megváltozott a saját országuk érdekéhez képest, hiszen egyre inkább szeretnék elkerülni azokat a konfliktusokat, amelyek a különböző országok bankfelügyeleti szerveinek eltérő felügyelési és szabályozási módszeréből fakadnak és a bankfelügyelet egységes európai keretrendszerének kialakítását követelték. Végül, arra is rámutattak, hogy az Európai Központi Bank és a Európai Bizottság mennyire aktív volt abban, hogy a tagállamokat (különösen Németországot) meggyőzze a közös bankfelügyeleti rendszer kialakításának fontosságáról.

Bár Epstein és Rhodes (2014) csak arra vállalkozott, hogy azoknak az országoknak az indokait vizsgálja, amelyek a Bankunió kialakítása és a belépés mellett döntöttek, megpróbálhatjuk érveiket a kelet-közép-európai országok választásainak magyarázatára is felhasználni. Úgy tűnik, hogy ezek a részben strukturális, részben intézményi változások nem magyarázzák meg sem az egyértelmű belépési, sem az egyértelmű kívül maradási döntést. Először is a kelet-közép-európai országokban a globális pénzügyi, majd az azt követő euró-válság alatt nem alakult ki az a kormányok és bankjaik közötti szoros, negatív spirált beindító kapcsolat, amely néhány euró-övezeti országot súlyosan érintett. Másodsor, a vizsgált kelet-közép-európai országok még nem vezették be az eurót, így a nemzeti keretekben megvalósuló bankfelügyelés és az egységes valutarendszer által kiváltott strukturális változások közötti ellent-

mondás nem érinti őket. Vagyis ez a két strukturális változás nem teszi érdekükké a belépést. Mégis két ország a vizsgált öt közül a belépést választotta. Harmadszor, a nemzetközi bankok megváltozott igénye a közös bankfelügyeleti rendszer iránt, mindenképp a belépés felé kellett volna, hogy fordítsa mind az öt országot, mivel mindegyik bankrendszerét a külföldi tulajdonú bankok dominálják. Viszont három ország a kívül maradás mellett döntött.

A Bruegel-tanulmányok, Howarth és Quaglia (2014), valamint Epstein és Rhodes (2014) elemzése alapján, mind az öt kelet-közép-európai országnak érdeke lenne a belépés. Így magyarázatra szorul a cseh, lengyel és magyar kormány kívülmaradási döntése. Spendzharova (2014) viszont amellett érvelt, hogy minden kelet-közép-európai országnak a távolmaradás lenne az érdeke, hiszen csak így őrizhetik meg szabályozási önállóságukat. Spendzharova alapján a román és a bolgár kormányok döntései szorúlnak magyarázatra. Úgy tűnik tehát, hogy az eddig elemzett strukturális jellemzők nem adnak magyarázatot a kormányok különböző döntéseire. Ezért úgy döntöttünk átfogóbban elemezzük ezen országok bankrendszerének strukturális jellemzőit, arra keresve a választ, mi magyarázhatja ezeket a döntéseket.

AZ ÖT KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁG BANKRENDSZERÉNEK STRUKTURÁLIS ÁTTEKINTÉSE

Mind az öt ország bankrendszere lényegesen kisebb, mint a nyugat-európai országoké. Románia estében a legnagyobb az elmaradás. A második legalacsonyabb szintű pénzügyi közvetítés Lengyelországé. A banki mérlegfőösszeg/GDP-mutató nagyon hasonló mértékű Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban és Magyarországon.

Mind az öt ország bankrendszere többségében külföldi, jellemzően EU-s tulajdonban volt 2013-ban, az EU-n kívüli külföldi banktulajdon szerepe mindenhol elhanyagolható. A külföldi bankok részesedése a teljes banki mérlegfőösszegeből 25%-os az EU 27 tagállamának átlagában, míg az öt országban ez 60% (Magyarország) és 92 % (Cseh Köztársaság) között mozgott. Az öt ország bankrendszerének koncentráltága igen hasonló, a Herfindhal-indexszel mérve viszonylag alacsony koncentrációjú piacként jellemezhetőek (Európai Központi Bank, 2014). Mind az öt országnak, Lerner-indexszel mérve, erősen versenyző bankpiaca van (Global Financial Development Database, 2016).

Mivel bankrendszerük viszonylag kicsi, országonként csak a 3 legnagyobb bank kerülne az Egységes Bankfelügyeleti Rendszer közvetlen felügyelése alá, ha ezek az országok csatlakoznának a Bankunióhoz. Ezen bankok jellemzően a Monetáris Unió tagországaiban bejegyzett bankok tulajdonában vannak (10 a 15-ből). Egy közülük állami tulajdonú (a lengyel PKO BP). A két belföldi, nem állami tulajdonú bank közül a Bulgarian First Investment Bank (a harmadik

legnagyobb bolgár) 85%-ban két bolgár magánszemély tulajdona, míg a fennmaradó hányad tőzsdén jegyzett. A magyar nemzeti bajnok, az OTP tőzsdén jegyzett társaság, szórt tulajdonosi struktúrával, de a magyar menedzsment kontrolljával. Az OTP a tulajdonosa a második legnagyobb bolgár banknak, a DSK-nak is. A román Banca Transilvaniának az EBRD mellett ugyancsak szórt tulajdonosai és hazai menedzsmentje van.

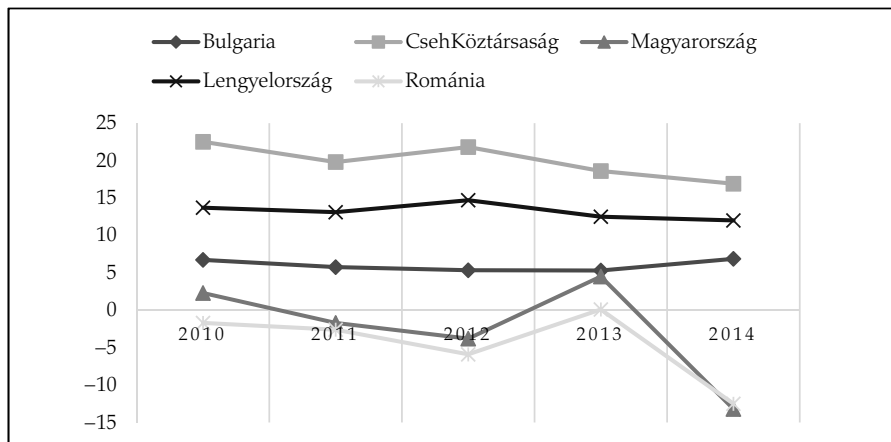
Az öt ország bankjainak a tevékenysége alapvetően belföldi orientációjú, a 15 bank közül csak a magyar OTP-nek van jelentős külföldi tevékenysége. Vannak leányvállalatai az euró-övezetben (Szlovákia), az EU-ban az euró-övezeten kívül (Bulgária, Románia és Horvátország) és az EU-n kívül is (Montenegró, Szerbia, Ukrajna, Oroszország). A bolgár Fibank külföldi aktivitása jóval szerényebb, Albániában van egy leánybankja és Cipruson egy fiókja. Mellettük csak a lengyel PKO BP-nek és a román Banca Transilvaniának van némi külföldi tevékenysége: előbbinek egy kicsi ukrán leányvállalata van, a lengyel határhoz közeli Ivivi székhellyel. Volt még egy londoni bankfiókja is, az Angliában dolgozó lengyelek kiszolgálására, de azt 2012-ben bezárta. A Banca Transilvania 2013-ban zárta be ciprusi fiókját, és 2014-ben nyitott egy olasz fiókot (Raiffeisen Research 2015, a bankok honlapjai).

A bankok jövedelmezősége igen eltérő képet mutat az öt országban. Átlagban a magyar és a román bankszektor 2010 és 2014 között veszteséges volt, míg a másik három ország bankszektora nyereséges. A válságot követően kiemelkedően nyereséges maradt a cseh bankrendszer, ennél kevésbé, de igen szép nyereséggel működött a lengyel is, míg a bolgár szerény, de pozitív tőkearányos eredményt tudott felmutatni (1/a ábra). 2010 és 2014 között összességében csak a cseh bankrendszer tevékenységét finanszírozták a belföldi betétek. 2013-ra a bolgár és a román belföldi betétállomány szintje is elérte a nyújtott hitelek szintjét, míg a lengyel és a magyar bankrendszer, bár egyre csökkenő mértékben, de valamelyest még ekkor is ki volt téve a külföldi forrásoknak (1/b ábra). A nemteljesítő hitelek aránya a cseh, és a lengyel bankrendszerben volt a legalacsonyabb, Romániában és Bulgáriában a legmagasabb. A magyarországi bankok portfólióminősége köztesnek mondható; 2010-ben még a lengyelhez hasonló szintről indult, majd ez az arány folyamatosan nőtt és 2014-re közelebb került a bolgár és román szinthez (1/c ábra). Mivel a portfólióminőség erősen kapcsolódik a bankrendszer stabilitásához, és ez az első mutató, amely esetében határozott különbséget találtunk a két csatlakozást tervező és a kívül maradó országok között, egy további stabilitási indikátort, a Z-mutatót is bevontuk az elemzésbe, ami egy előre tekintő szemléletű mutató (Čihák et al., 2012). Az euró-övezet Z-mutatójának átlaga 8,8 és 10 között volt 2010 és 2014 között. A kelet-közép-európai régió belül Lengyelországban volt a legmagasabb, nem sokkal az euró-övezet átlaga alatt, Romániára vonatkoztak a legalacsonyabb értékek, de a különbség a többi országhoz képest nem jelentős. 2010 és 2013 között a magyar, a cseh és a bolgár értékek

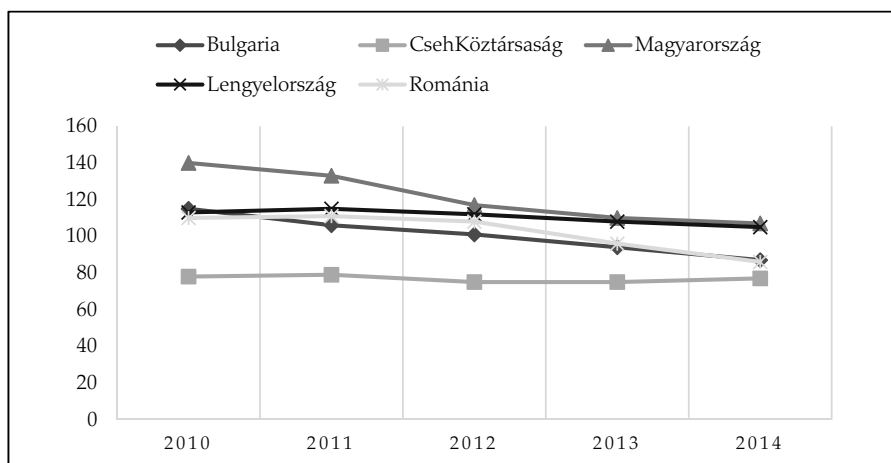
nagyon hasonlóak voltak, 2014-ben, a bolgár Z-mutató -12,6-re zuhant le, ami az akkor kibontakozó két nagybank válságának következménye (1/d ábra). A hirtelen zuhanás azt is mutatja, hogy a bankok összeomlása nem (vagy nem csak) a korábbi években felhalmozott, a bankok veszteségviselő képességéhez viszonyított túlzott kockázatok eredménye volt, hanem más okokra (pl. beszámoló meghamisítása, korrupció, stb.) vezethető vissza.

1. ábra. A kelet-közép-európai bankrendszerek néhány jellemzője (2010–2014)

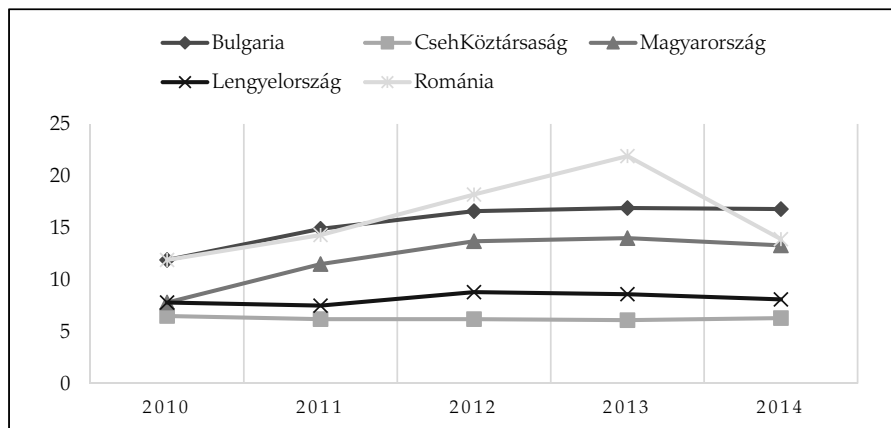
1/a ábra. A bankszektor tőkearányos jövedelmezősége (ROE)

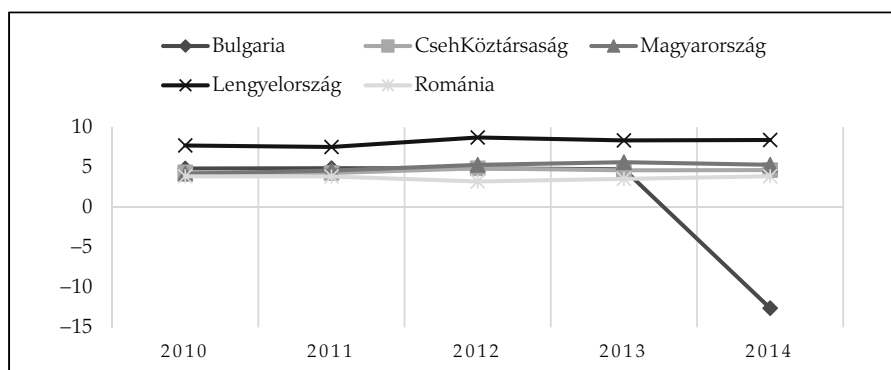
1/b ábra. A hitel/betét aránya

1/c ábra. A nemteljesítő hitelek aránya

1/d ábra. Z-mutató

Forrás: Raiffeisen Research (2015), GFDD (2016)

A kelet-közép-európai országokat alapvetően a strukturális hasonlóságok jellemzik, de több különbséget is mutatnak. Ezeket foglaltuk össze az 1. számú táblázatban. A hasonlóságok és különbségek áttekintését összegezve határozottan levonhatjuk azt a következtetést, hogy – a nemteljesítő hitelek szintjének kivételével – nincs strukturális választóvonal a két belépni szándékozó és a három kívül maradó ország között. Ez viszont önmagában nem elégséges magyarázat a román és bolgár kormány csatlakozására, hiszen a Bankunió önmagában nem jelent gyors megoldást a nemteljesítő hitelek rendezésére.

1. táblázat. Az öt kelet-közép-európai ország bankrendszerének főbb strukturális hasonlóságai és különbségei

Strukturális jellemző	Választóvonal
A banki közvetítés mélysége	nincs (alacsony európai összehasonlításban)
A külföldi tulajdon szerepe a bankszektorban	nincs (magas külföldi tulajdonosi arány)
A bankszektor koncentrálttsága	nincs (az EU-ra jellemző értékek alsó szegmense)
A bankpiac versenyző jellege	nincs (versenyző piacok)
A külföldi forrásoknak való kitettség	Cseh Köztársaság vs. Magyarország és Lengyelország köztes: Bulgária és Románia
A bankok külföldi tevékenysége	Magyarország vs. a többi ország
Jövedelmezőség	Magyarország és Románia vs. Bulgária, Cseh Köztársaság és Lengyelország
A nemteljesítő hitelek aránya a teljes hitelállományon belül	Bulgária és Románia vs. Cseh Köztársaság és Lengyelország Köztes: Magyarország
Stabilitás (Z-mutató)	2010–2014: Lengyelország (legstabilabb) vs. a többi ország 2014: Bulgária (legkevésbé stabil) vs. a többi ország

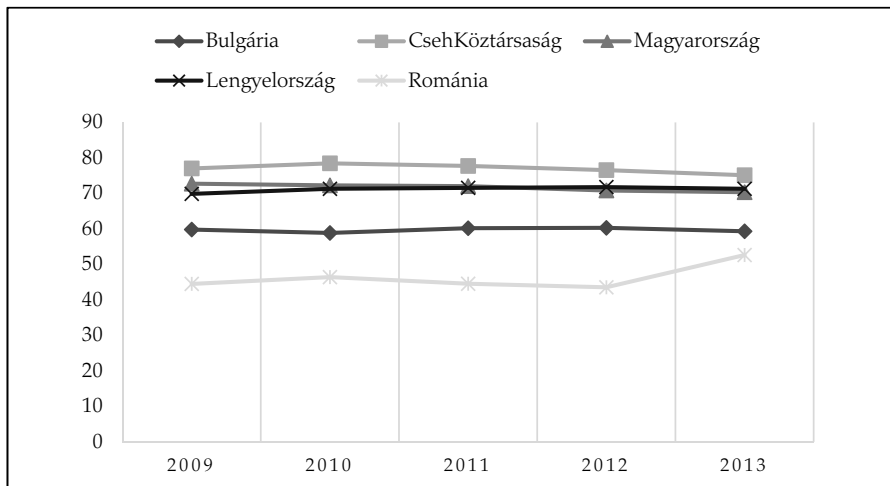
EGY LEHETSÉGES ALTERNATÍV MAGYARÁZAT: AZ ÁLLAM KÉPESSÉGE A STABIL PÉNZÜGYI RENDSZER FENNTARTÁSÁRA

Az öt állam stabilitást megőrző képességének meghatározásához a Világbank Worldwide Governance Indicators (WGI) adatbázisát használtuk a válság utáni időszakra (2009–2013) vonatkozóan. Bár ezek az indikátorok nem a pénzügyi rendszerre, hanem a gazdaság egészére vonatkoznak, nincs okunk feltételezni, hogy a bankrendszer szabályozásának minősége, a kormányzati hatékonyság, a jogállamiság, illetve a korrupciós szint szignifikánsan jobb vagy rosszabb lenne, mint a gazdaság egészére vonatkozó jellemzők.

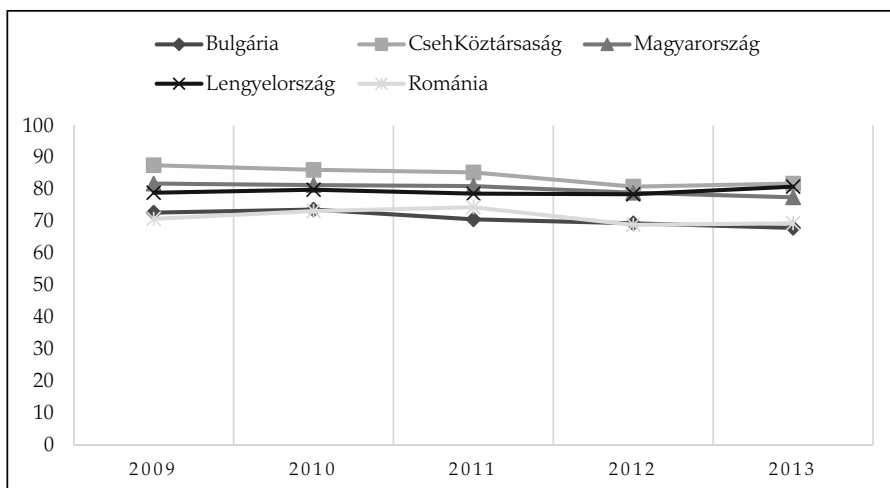
Mind az öt kelet-közép-európai ország értékei jóval alacsonyabbak, mint a legfejlettebb országok megfelelő értékei. Németország és Franciaország például mind a négy kiválasztott mutató esetében a százas skálán 90 vagy a fölötti értékekkel bír. Ezen túlmenően az öt ország vonatkozásában erős választóvonal van egyik oldalról a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Magyarország, a másíkról pedig Bulgária és Románia között a kormányok gazdasági stabilitást biztosító képességének tekintetében. A kormányzati hatékonyság, a szabályozás minősége, a jogállamiság és a korrupció kontrollja is lényegesen alacsonyabb értékeket vesz fel Bulgáriában és Romániában, mint a másik három országban (2/a-d ábrák). A legnagyobb különbség a korrupció elleni küzdelem hatékonyságában mutatkozik. Míg Magyarország, a Cseh Köztársaság és Lengyelország 62 és 71 százalék közötti értékeket kapott, addig Bulgária és Románia vonatkozó értékei a 49 és 55 százalék közötti sávban mozognak. A kormányzati hatékonyság tekintetében a cseh, lengyel és magyar értékek 70 és 80 között voltak, addig Bulgária 60 körüli, míg Románia a 44 és 53 közötti sávban mozgott. Az inkább minőségi jellegű indikátorok esetében a választóvonal ugyanígy megtalálható, a jogállamiság tekintetében a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Magyarország 67 és 82 közötti értékeivel Bulgária és Románia 45 és 57 közötti értékei állnak szemben. A szabályozás minőségében a legkisebb a különbség a két országcsoport között, de a két, jól elkülönült szegmens ez esetben is fellelhető. Az adatok tükrében azt látjuk, hogy a kormányzat stabilitást biztosító képességének alacsony szintje Bulgária és Románia esetében komoly motivációs erő lehet a Bankunióhoz való csatlakozásra, hiszen a bankszabályozás és felügyelés EU szintre történő delegálásával ez a két ország az alacsony államkapacitás ellenére képessé válik a belföldi pénzügyi stabilitás megőrzésére. Természetesen az alacsony államkapacitás belpolitikai csaták során formálta a végső döntést a kívül maradásról. Bulgária 2012-ben megfogalmazott kívül maradó döntése pl. érvényben maradt a 2012 és 2014 közötti politikai krízis alatt, amikor három év alatt, három parlamenti választást tartottak. Ez jól mutatja a bankok és a politikai hatalom összefonódását, vagyis az alacsony államkapacitást. A 2014 júliusában meghozott belépési döntés előtt egy hónappal két jelentős bolgár bankot is megrohantak a betétesek. Romániában a román politikai elit európai integrációs folyamat iránti elkötelezettségét emelhetjük ki, ami a Bankunióba való belépésen kívül abból is látszik, hogy Románia az egyetlen kelet-közép-európai ország, amely fix euró bevezetési céldátummal (2019) rendelkezik. Ugyanakkor, a román és bolgár államkapacitást jóval meghaladó, a pénzügyi stabilitás biztosítására képes, de a nyugat-európaiktól számottevően alacsonyabb szintű, és így a bankrendszereknek alacsonyabb presztízst, a banki forrásbevonásoknak magasabb árat eredményező államkapacitás nem bír magyarázó erővel a kívülmaradás választásával kapcsolatban.

2.ábra. Az államkapacitás indikátorai az öt kelet-közép-európai országban (2009–2013)

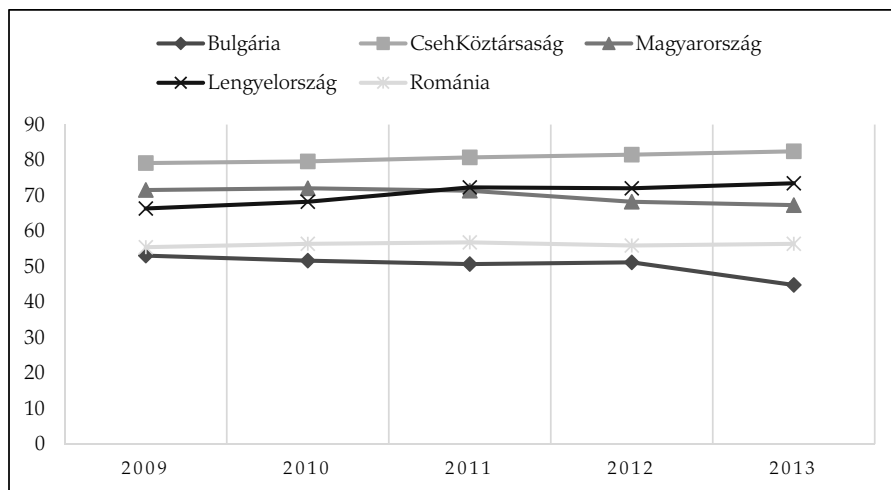
2/a ábra. A kormányzat hatékonysága

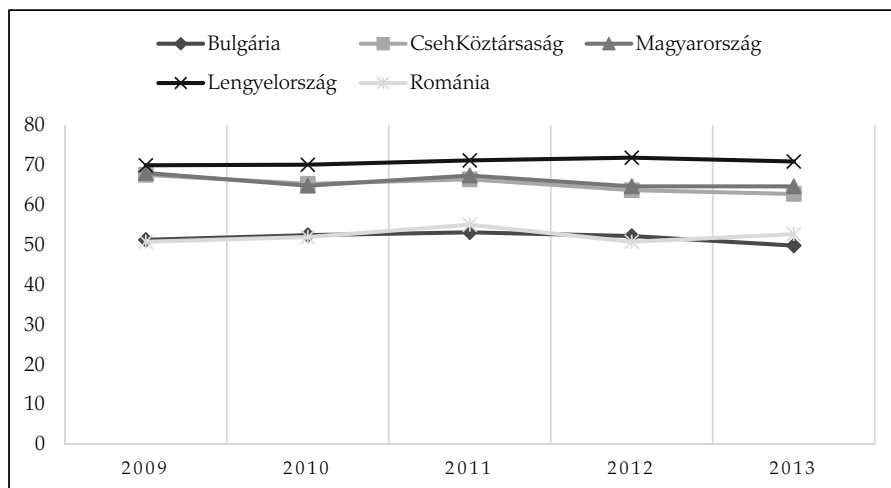
2/b ábra. A szabályozás minősége

2/c ábra. Jogállamiság

2/d ábra. A korrupció kontrollja

Forrás: WGI adatbázis

A KÍVÜL MARADÁS LEGFONTOSABB OKA MAGYARORSZÁGON:
A BANKNACIONALIZMUS

A magyar kívül maradási döntés megértéséhez egy politikai érvet, a banknacionalizmust, mint a bankpolitika legfontosabb befolyásoló tényezőjét elemezzük. Magyarországgal kapcsolatban Johnson és Barnes (2015) a pénzügyi nacionalizmus jelenségét vizsgálta. Ők a pénzügyi nacionalizmust úgy határozták meg, mint „egy olyan gazdasági stratégia, ami pénzügypolitikai eszközöket – ideértve a monetáris politikát, árfolyam politikát, és egyéb politikákat [...] azzal a céllal használ fel, hogy a nemzeti egységet, autonómiát és identitást erősítse.” (Johnson–Barnes, 2015: 536.). A kutatók cikkükben meggyőzően érveltek amellett, hogy Magyarországon az Orbán-kormány pénzügyi nacionalista politikát folytat. A pénzügyi nacionalizmus kialakulását, egyrészt Magyarország XX. századi történelmével, másrészt a 2008-as pénzügyi válság hatásaival magyarázták (541–544.). Történelmi áttekintésükben rámutatnak arra, hogy a trianoni döntés miatt az országhatárokon kívül élő magyarok millióinak a nemzethez tartozásának felvállalása a rendszerváltás után, a magyar nemzeti identitás fontos meghatározója lett. A szerzők szerint Magyarországon a nacionalizmus oly annyira fontos volt, hogy a rendszerváltás utáni időszakban az EU-ba való belépés előtt, a pártpolitika inkább nacionalista alapon, nem pedig a gazdaságfilozófia mentén határozódott meg. Mindazonáltal, az EU-csatlakozási folyamat alatt, a nacionalista érvek nem ütköztek a gazdasági liberalizmussal vagy az Európai integrációval. A 2004-es EU-csatlakozás után azonban, felerősödött a nacionalizmus antiglobalizációs és antiintegrációs tartalma, a 2008-as pénzügyi válság pedig a gazdasági és különösen a pénzügyi nacionalizmust erősítette. Ennek okát a kutatók a korábbi, liberális gazdaságpolitikai döntések jobboldali értelmezésének a következményeként mutatták be. Orbán pártja a szocialista pártot, az IMF diktálta megszorító intézkedéseket és a külföldi bankokat hibáztatta a pénzügyi válság elmélyülése miatt. 2010-es hatalomra kerülésük óta, olyan nacionalista gazdaságpolitikát folytatnak, amelynek legfontosabb jellemzője a pénzügyi rendszerben a nemzeti érdek védelme és megerősítése, illetve a nemzetközi, különösen az EU-s államadósság- és deficit-követelmények teljesítése.

A banknacionalizmust úgy határozzuk meg, mint egy olyan kormányzati szakpolitikát, amely a nemzeti érdeket követi a bankrendszerrel kapcsolatos kormányzati feladatok megvalósításakor. A banknacionalizmust – nyugat európai példákból kiindulva – úgy szokás értelmezni, mint a kormányzat olyan szakpolitikája, amely a nemzeti *banktulajdonlást* részesíti előnyben a külföldi banktulajdonlással szemben (Johnson–Barnes, 2015; Epstein, 2013; Epstein–Rohdes, 2014). A mi meghatározásunk annyiban tér el ettől, hogy mi azt állítjuk, egy banknacionalista kormány az összes, bankrendszerrel kapcsolatos állami funkciójában nacionalista politikára törekszik. A banknacionalista poli-

tika leginkább nyilvánvaló a három legfontosabb, bankrendszerrel kapcsolatos állami funkcióban, a bankszabályozás, a bankfelügyelés és a banktulajdonlás területén. Kelet-Közép-Európában különösen fontos mind a három állami funkció vizsgálata, hiszen ha a banknacionalizmust leszűkíténénk csak a tulajdonlásra, akkor a dominánsan külföldi tulajdonban lévő bankrendszerek miatt előfordulhatna, hogy nem, vagy nem teljes egészében érzékelnénk azt.

A nacionalista bankpolitika eltérő tartalma Nyugat-Európában és Kelet-Európában csak első látásra meglepő. Az újabb gazdasági nacionalizmus-kutatások egyre inkább egyértelművé teszik, hogy a nemzeti érdek követése nem jelenti valamilyen előre jelezhető szakpolitika követését⁴ (lásd pl. Gilpin, 1987; nacionalizmus-fogalmát). Sokkal inkább az tapasztalható, hogy a nemzeti érdek társadalmi konstrukciója során a nemzeti elit, a társadalomban kulturálisan és történelmileg kialakult diskurzusokra támaszkodva alakítja ki a nemzeti érdek tartalmát (Helleiner–Pickel, 2005: 8.). Lindstrom (2014) érzéketlenül bizonyítja ezt az állítást a baloldali, protekcionista szlovén nacionalista gazdaságpolitika és a neoliberais, jobboldali észt nacionalista gazdaságpolitika szembeállításával. Természetesen a nemzeti érdek egyik országban sem egy egységes nézetet jelöl, mint minden nacionalizmus, a gazdasági nacionalizmus tartalma is folyamatos viták során formálódik.

Egy másik fontos különbség, ami a szakirodalmi használat és a mi általunk javasolt jelentés között található, az a banknacionalizmus instrumentális hasznának eltéréseben van. Johnson és Barnes (2015) azt hangsúlyozták, hogy a kormányzatok azért folytatnak banknacionalista politikát, mert úgy tekintenek a nemzeti tulajdonban lévő bankokra, mint amelyeket könnyebb a kormányzatnak befolyásolnia. Ezek nem menekítik ki a tőkét válság esetén, nagyobb valószínűséggel támogatják a nemzet jólétét és autonómiáját hitelezési és befektetési politikájukkal. (Ezeket a politikai hiedelmeket Epstein [2014] kelet-közép-európai példákkal hitelesen cáfolta.) E mellett a nemzeti bankokat fel lehet használni a nemzeti kiválóság eszményképeként is a nemzetközi piacokon. Ezeket a tartalmi elemeket mi azzal egészítjük ki, hogy a kelet-közép-európai országokban a banknacionalista politikát arra is használják a kormányzatok, hogy vitatható politikai lépéseket legitimáljanak általa.⁵ Kelet-Közép-Európában a nemzeti érdek nevében folytatott bankpolitika nagyon sokfajta ok miatt lehet ellentmondásos. A banknacionalista politika például nem feltétlenül erősíti a bankszektor stabilitását, kifejezetten nem versenysemleges. A kormányzat sokkal könnyebben legitimálja általa azt, hogy hozzá közel álló egyéneket fontos döntési pozícióba helyezzen, vagyis a banknacionalista kormányzat a nemzeti érdekre hivatkozva saját mozgásterét növelheti a bankszektorban.

A banknacionalizmust a bankrendszerrel kapcsolatos szakpolitikákra gyakorolt hatása felől elemezzük. A banki szakpolitikák közül a Bankunióba való

belépés szempontjából különös jelentősége van a banktulajdonlásnak, a bank-szabályozásnak és a bankfelügyelésnek. Elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy a magyar kormány 2010 óta ezeken a szakpolitikai területeken megtett intézkedései egyrészt mennyiben a banknacionalizmus által meghatározottak, másrészt mennyire mondanak ellent a Bankunió által kialakított közös európai értékeknek.

Az állami vagy nemzeti *banktulajdonlás* mértéke sokkal jelentősebb Nyugat-Európában, mint Kelet-Közép-Európában a '90-es évek második felének privatizációs hullámát követően (Esptein, 2013; Kudrna–Gabor, 2013). Kelet-Közép-Európában, ugyanakkor, ahol a nemzeti és állami banktulajdonlás alacsonyabb volt, a válság után a politikai döntéshozók a nemzeti tulajdon fontosságát kezdték hangsúlyozni.⁶ Ennek zökkenőmentes megvalósítását nagyban támogatja a tulajdonosváltások engedélyezésének nemzeti kézben tartása, ami a Bankunión belül nem lehetséges.⁷

A *bankszabályozás* területén az Európai Unió tagállamainak önállóságát szignifikánsan csökkentette az Európai Unió egységes szabálykönyve (single rulebook), a Bankunió egyik pillére. Ugyanakkor a képet árnyalja, hogy a bank-szabályozás rendszere bizonyos kérdésekben fontos szabályozási feladatokat delegál a kompetens bankfelügyeleti hatóságokhoz, ami a Bankuniós tagoknál az Európai Központi Bank, a nem tagországoknál pedig a nemzeti felügyelő hatóság.

Végül, a Bankuniót létrehozó elképzelések a *bankfelügyelet* területén is ütköznek a banknacionalista politikával. A bankfelügyelet mind mikro szinten (az egyes bankok szintjén) mind makró szinten (a bankrendszer szintjén) lehetőséget teremt a nemzeti kormányoknak arra, hogy kontrollt gyakoroljanak a bankok felett. A bankfelügyelet szupranacionális szintre delegálása – még akkor is, ha csak a három legnagyobb bank direkt felügyeletét jelenti – csökkentené ezeknek a kormányoknak a mozgásterét. Érvelésünk összefoglalását a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. Banknacionalizmus és Bankunió

	A kelet-közép-európai banknacionalista kormány célja	A Bankunió célja
Banktulajdonlás	Nemzeti tulajdon növelése, tulajdonosváltás engedélyezésének nemzeti kézben tartása	Nincs a tulajdonosra vonatkozó célkitűzés, a tulajdonosváltás engedélyezése az Európai Központi Banknál
Bankfelügyelés	Nemzeti felügyelés	Európai Központi Bank, egységes felügyelet
Bankszabályozás	Diszkrecionális szabályozás	Egységes szabályozás

MAGYAR ESETTANULMÁNY

A következőkben a magyar kormány azon intézkedéseit elemezzük, amelyek megmutatják a banknacionalizmus jelenlétét a bankpolitika három nagy területének – banktulajdon, bankszabályozás és bankfelügyelés – vonatkozásában. Ennek során a 2013 és 2015 közötti eseményeket vizsgáljuk, hiszen ez az az időszak, amikor a Bankunióval kapcsolatos kormányzati álláspont formálódott. Célunk annak bemutatása, hogy a banknacionalizmus miért nem tud megfelelően működni a Bankunió keretei között.

Banktulajdon

A globális pénzügyi válságot követően a FIDESZ-kormány számos középtávú célkitűzést jelentett be a magyar bankrendszer tulajdonosi szerkezetének átalakítására, annak ellenére, hogy a külföldi anyabankok erős elkötelezettséget mutattak magyar leánybankjaik iránt a válság alatt (Epstein, 2014; Király, 2015). Király által dokumentáltan a főbb célkitűzések a következők voltak: a belföldi bankok piacrészesedésének 50% fölé növelése; a nagy külföldi szereplők számának csökkentése; a szövetkezeti hitelintézeti szektor szerepének növelése; a belföldi tulajdonú kis-, és közepméretű bankok szerepének növelése, beleértve néhány új alapítást is. A bankszektor állami tulajdonlásának növelése önmagában nem tartozott a deklarált célok közé, azonban közbenső célként, a végső cél elérésének eszközeként a magyar állam tulajdoni részesedése jelentőssé vált a bankszektorban.

Az Orbán kormány csak a PSZÁF-nek az MNB-be való beolvasztása után kezdett a célok megvalósításához. 2014 júliusában a magyar állam 55 millió euróért megvásárolta a Magyar Külkereskedelmi Bankot (MKB) a Bayerische Landesbanktól, 2014 decemberében az MNB, mint Szanálási Hatóság szanálás alá vonta az MKB-t. Az MNB által megvalósított szanálás során az MNB alelnöke, Balog Ádám lett a bank elnök vezérigazgatója, és számos korábbi MNB-alkalmazott, köztük korábbi bankfelügyelők, került be a bank felső-, és középvezetésébe. Az MKB után a Budapest Bankot is megvásárolta az állam a GE Capitaltól. Az állami tulajdon deklaráltan átmeneti, azonban a szanálási folyamat átláthatatlansága előre vetítette a későbbi privatizáció átláthatatlanságát is. (Az elemzés időhorizontja után került sor az MKB privatizációjára, ami visszaigazolta az átláthatatlanságához kapcsolódó félelmeket.)

A magyar állam 2013 és 2014 folyamán több hazai tulajdonú kisbankban is tőkét emelt. Közülük a Széchenyi Kereskedelmi Bank 51 százalékos tulajdonosa Töröcskei István volt, egyszemélyben az Államadósság Kezelő Központ (ÁKK) vezérigazgatója is. A HVG birtokába került MNB-jelentés szerint (Máriás, 2014) az MNB, mit bankfelügyeleti hatóság, már 2014 januárjában is tisz-

tában volt a Széchenyi Bank helyzetével, de egészen decemberig nem lépett semmit. A másik állami tőkeemelésben részesült kisbank a Gránit Bank, amelynek 2015-ig meghatározó tulajdonosa Demján Sándor volt, sokáig szintén igen jó kormányzati kapcsolatokkal. A bank – és vezetése – erős állami kapcsolatokat mutatja, hogy az állam 2013 júniusában és 2015 decemberében is emelt tőkét a bankban, vagyis a tulajdonosváltás előtt és után is, mindkétszer úgy, hogy éppenhogy kisebbségi pozícióban (49%, illetve 49,97%) maradjon. Ezen túlmenően a bank 2015-ös tőkeemelését gyors törvénymódosítással is támogatta az állam, lehetővé téve, hogy önkéntes nyugdíjpénztár zártkörű részvénytársaság formájában működő bankban is szerezhessen tulajdonrészt.⁸ A törvénymódosítást követően azonnal sor is került az első ilyen tranzakcióra: a CIG-csoporthoz tartozó Pannónia Nyugdíjpénztár 1,4 milliárd forintos tulajdonrészt szerzett a bankban. Bár állami tőkeemelés nem történt a Növekedési Hitelbank esetében, ezt is azon kisbankok közé kell sorolnunk, ahol a tulajdonosi struktúra átalakításának lépései a jó kapcsolatokkal rendelkező hazai vállalkozók helyzetbe hozása irányába mutattak. Az eredetileg külföldi tulajdonú kisbank több lépésen keresztül került Matolcsy György unokatestvére, Szemerey Tamás cégének, a BanKonsult Kft-nek a tulajdonába (Király, 2015).

A fenti példák mellett több esetet is találunk, ahol az állam aktívan beavatkozott a bankszektor tulajdonosi struktúrájába. 2014 szeptemberének végén az FHB Jelzálogbank csoporthoz tartozó FHB Kereskedelmi Banknak volt sürgős tőkeemelésre szüksége, hiszen szeptember 24-én lépett életbe az a törvény, amely a még meglévő devizahitelek forintosítását és a hitelfelvevők kompenzálását írta elő azon tételek vonatkozásában, amelyet a Kúria jogszerűtlennek nyilvánított.⁹ Az FHB Jelzálogbank meghatározó tulajdonosa¹⁰ és elnöke az – akkor még – igen jó kapcsolatokkal rendelkező Spéder Zoltán. Az FHB Kereskedelmi Bank megalapítása óta veszteségesen működött, a forintosítás és a kompenzáció terhei pedig aláásták volna a bank szolvenciáját. Az FHB Jelzálogbank első lépésben tőkét emelt az FHB Kereskedelmi Bankban, majd gyakorlatilag azonnal a megerősített tőkehelyzetű bank részvényeinek 49 százalékát szeptember 30-án eladta az állami tulajdonú Magyar Postának. Az eset a tiltott állami támogatás gyanúját is felvetette, és ahogy azt Csányi Sándor (2015) az 53. Közgazdász Vándorgyűlésen tartott előadásában elmondta, az OTP a Magyar Posta általi tőkeemelés kivizsgálása érdekében bejelentést tett a Támogatásokat Vizsgáló Irodánál.

A tulajdonosváltások szövevényes láncolata jellemzi a takarékszövetkezetek és a Takarékbank 2013 utáni történetét is. Első lépésben a Takarékbank államosítására került sor 2013-ban a Magyar Posta és az MFB tulajdonszerzése formájában, majd 135 milliárd forint állami garanciaalap-juttatás, törvényalkotás (2013. évi CXXXV. törvény) és államilag támogatott tranzakciók eredményeként a teljes takarékszövetkezeti szektor és a garancia alap feletti rendelkezés joga, valamint maga a Takarékbank is az FHB-csoporté lett. (Az esetet

részletesen dokumentálja Várhegyi [2013] és Király [2015].) Az FHB és annak vezetése így, állami pénzek felhasználásával, de állami kontroll nélkül, tőkeerejéhez képest kiemelkedően nagy vagyon és pénzügyi szegmens-irányítási joghoz jutott hozzá. 2016-ban már látható, hogy ez a struktúra is csak átmeneti, Spéder Zoltán kegyvesztettségét követően a takarékszövetkezeti integrációról szóló törvény gyors módosítása megteremtette a lehetőségét annak, hogy a takarékszövetkezeti integráció és a garancia alap központi bankja ne a Takarékbank legyen.

A fent leírt tranzakciók mindegyikéhez az MNB, mint felügyeleti hatóság engedélyére volt szükség, s az MNB valamennyi engedélyt megadta. Több interjúalanyunk is megerősítette, hogy az MNB engedélyezési folyamata gyorsan, a tranzakciók megkérdőjelezése nélkül, gyakorlatilag automatikusan történt. Még ha ezeket a tulajdonosváltásokat az Európai Központi Bank jóvá is hagyta volna, annak engedélyezési gyakorlata vélhetően több kérdés fölvetésével, kevésbé simán, időigényesebben működne. Az összes fenti esetben a Bankunióon kívül maradó hazai engedélyezés gyors és felszínes („quick and dirty”) gyakorlatára volt szükség ahhoz, hogy a tulajdonosváltások gyorsan és zökkenőmentesen végbe tudjanak menni (interjú, jegybankár és felügyelő).

Bankfelügyelés

A bankfelügyelés vonatkozásban a magyar nemzeti bajnok, az OTP speciális helyzete és kezelése emelendő ki. Bár az OTP több, mint 20 százalékos piaci részesedéssel rendelkezik a hazai bankpiacon, és komoly kelet-közép-európai nemzetközi hálózata is van, európai léptékkel mérve nem tekinthető nagybanknak. Ennek megfelelően az OTP felügyelése különösen fontos az MNB számára (interjú, jegybankár és felügyelő). Ha Magyarország csatlakozna a Bankunióhoz, az OTP felügyelete az Európai Központi Bankhoz kerülne, ott pedig egy viszonylag kicsi, egyedileg felügyelt, és így nem kiemelt felügyeleti figyelemben részesülő bank lenne. Az OTP egyértelműen a „túl nagy a csőd-höz” (too-big-to-fail) kategóriába tartozó, rendszerkockázatot hordozó bank Magyarországon, ami indokolja a kiemelt felügyeleti és szabályozói figyelmet. A hazai felügyelés megmaradása jó a banknak, a kormánzatnak és az MNB-nek is. A bank és a szabályozók és felügyelők szoros kapcsolata abban is megmutatkozik, hogy számos, korábban a szabályozó vagy a felügyelő hatóságnál dolgozó vezető folytatta hosszabb-rövidebb ideig az OTP csoportnál a karrierjét, köztük miniszter, államtitkár, felügyeleti elnök, felügyeleti főigazgató-helyettes.

Azt, hogy az OTP számára előnyös a hazai felügyelés, jól szemlélteti az eszközminőség-vizsgálat megvalósítása és eredményének kommunikálása. A Bankunióhoz való csatlakozást megelőzően a Monetáris Unió tagállamainak

az Európai Központi Bank módszertana szerinti eszközminőség-vizsgálatot (AQR – asset quality review) kellett végrehajtaniuk. Az AQR-t nagy audit cégek végezték a nemzeti felügyeleti hatóságok szoros ellenőrzése mellett, az Európai Központi Bank folyamatos minőségbiztosításával. Magát a vizsgálatot az Európai Központi Bank fizette. Az OTP, reputációjának és a részvényesi bizalom fenntartásának érdekében, önként alávetette magát a Bankunióhoz csatlakozók számára kötelező AQR lefolytatásának. Amint megvolt az eredmény, az OTP kiadott egy rendkívüli tájékoztatást, amely szerint „az AQR vizsgálat csak kisebb eltéréseket és hiányosságokat állapított meg, amelyek nem tették szükségessé a stressz teszt alapjául szolgáló elsődleges alaptőke vagy más paraméterek módosítását” (OTP, 2014). A sikeres AQR nemcsak az OTP-nek volt jó, hanem az MNB-nek is, hiszen így jól kommunikálhatóvá vált, hogy a nemzeti bajnok stabil és jól felügyelt (interjú, felügyelő). Azonban a valóban meglevő erős hasonlóságok ellenére, több fontos különbség is megfigyelhető a Bankunió által lefolytatott AQR-ek és az OTP AQR-je között. Mindkét esetben a kompetens nemzeti felügyeleti hatóságok voltak felelősek a megvalósításért, és magát az átvilágítást mindkét esetben nagy audit cégek végezték. A Bankunió esetében azonban a minőségi ellenőrzés és a számla kifizetése az Európai Központi Bank dolga volt. Az OTP esetében a számlát belföldön kellett fizetni (elvileg akár az MNB, akár az OTP fizethette azt, de nagyobb valószínűséggel az OTP maga) a minőségi ellenőrzést pedig az MNB végezte (interjú, felügyelő). Még ha az audit cég és az MNB is legjobb tudása szerint megpróbálta letükrözni az Európai Központi Bank eljárásait, az AQR semmiképpen nem lehetett teljesen azonos az Európai Központi Bank AQR-jével, legfeljebb nagyon hasonlatos ahhoz. Az Európai Központi Bank minőségellenőrzésének hiánya és a hazai finanszírozás definíció szerint azt jelenti, hogy a vizsgálat függetlensége és objektivitása nem volt egyenértékű az Európai Központi Bank AQR-jével. Mivel úgy az OTP, mint az MNB érdeke egy sikeres AQR volt, amely nem talál a banknál rejtett eszközminőség problémákat, az Európai Központi Bank külső minőségellenőrzése nagyon fontos része lett volna a folyamatnak.

A Bankunióból való kívülmaradás másik felügyeléshez kapcsolódó előnye a felügyeleti felülvizsgálati folyamat (SREP) és a büntetések kiszabásának hazai kézben tartása. A SREP keretében egy párbeszéd zajlik a bank és a felügyelet között, aminek eredményeként kerül meghatározásra a bank második pilléres tőkekövetelménye, vagyis a szabályozói minimumszint felett kötelezően tartandó tőke nagysága. A Bankunió tagországai esetében a második pilléres tőkekövetelményt az Európai Központi Bank határozza meg, a kívül maradók esetén pedig a nemzeti felügyeleti hatóság. A SREP-tőkekövetelmény nagyon érzékeny kérdés, hiszen akár lényegesen is megnövelheti a bank tőkekövetelményét. Jó felügyeleti kapcsolatokkal rendelkező bankok számára a SREP lazább lehet. Ezen túlmenően a SREP fontos és jó eszköz a felügyelő hatóságok

kezében is, hiszen ennek segítségével a felügyeleti hatóságok egyszerűen tudják érvényesíteni preferenciáikat, de akár könnyedén büntethetik is a bankokat, akik viselkedése nem felel meg a felügyelet és/vagy a kormány preferenciáinak. Interjúink (interjú, jegybankár és felügyelő) és piaci információk alapján az MNB nem idegenkedik a SREP ilyen célú használatától.

Bankszabályozás

A bankszabályozás terén számos új speciális, a nemzetközi szabályozás változásainak harmonizációján túlmutató szabály került bevezetésre 2010 óta. Ezek egy része makroprudenciális szabály (Mérő–Piroska, 2015), más része a válság előtti lakossági devizahitelek veszteségeinek rendezésére hivatott, további részük pedig a fiskális bevételek növelését célozta, különböző, a bankokat sújtó adó formájában (Várhegyi, 2012). Az utóbbi a Bankunió keretein belül is tudna működni, hiszen az EU-ban nincs egységes adózási rendszer, és az EU számos országa vezetett be különböző jogcímű és mértékű bankadókat (Kisgergely–Szombati, 2014). E mellett az MNB azt az aggodalmát is megfogalmazza, hogy esetlegesen elveszítheti azt a jogosítványát, hogy a hazai rendszerkockázati szempontból fontos külföldi bankcsoportokhoz tartozó, és az Európai Központi Bank által közvetlenül felügyelt leánybankok esetében többletkövetelményt írjon elő (interjú, jegybankár).

Ezen túlmenően is, több olyan szabályt tudunk azonosítani, ami a magyar kormány banknacionalizmusát tükrözi, és ütközne a Bankunió elvével és gyakorlatával. Jó példája ennek a takarékszövetkezeti integrációból kimaradó kisbankok esete. A több mint 100 takarékszövetkezet és takarékszövetkezetből átalakult kisbank közül mindössze öt volt, amelyik egy speciális, rájuk szabott szabályozás eredményeként ki tudtak maradni – az amúgy kötelezővé tett – integrációból. Az integrációról szóló törvény tartalmazott egy olyan speciális paragrafust, amelyik az ún. folyamatban lévő átalakulási engedélykérelemmel rendelkező takarékszövetkezeteknek megengedte az integráción kívül maradáást. A szabály abszurditásából következően nyilván konkrét intézményre íródott, hiszen, ha úgy a takarékszövetkezeteknek, mint a korábban takarékszövetkezetből bankká alakult hitelintézeteknek kötelező az integráció, akkor logikus érv nem szól amellett, hogy az éppen átalakulás alatt állóknak ki lehessen maradni (interjú, jegybankár). Három ilyen intézmény volt összesen a törvény elfogadásakor, ezek közül az egyik a Duna Takarékszövetkezet (későbbi nevén Duna Takarékszövetkezet Bank), a miniszterelnök jó barátja, Garancsi István érdekkörébe tartozott. Amikor a köztársasági elnök nem írta alá az integrációs törvényt, hanem átgondolásra visszaküldte a parlamentnek, a törvény elfogadása elhalasztódott, vagyis újra megnyílt az az időszak, amikor a „folyamatban lévő” átalakulási kérvényt be lehetett nyújtani. Hogy ez célja, vagy nem

szándékolt mellékhatása volt a visszaküldésnek, arról nincs hiteles információ. Ebben az időszakban további három átalakulási kérelmet adtak be, így a három engedélykérelmet beadó takarékszövetkezet is mentesülhetett az integrációs kötelezettség alól. Mindhárom új átalakulási engedélykérelem a Buda Cash-csoporthoz tartozó takarékszövetkezetektől érkezett. Mellettük az ugyancsak a csoporthoz tartozó, de már korábban bankká alakult DRB Bank – hogy szintén átalakulási folyamatban lévőknek számítson –, újra beadta működési engedélykérelmét a felügyeletnek. Az MNB a három átalakulási engedélyt megadta, valamint új határozatot hozott a DRB Bank már korábban is meglévő működési engedélyéről, így ez a négy intézmény is elkerülte az integrációt. A négy, Buda Cash-csoporthoz tartozó kisbank nem sokkal később, anyaintézményük csődjével szintén csődbe ment 2015 elején.¹¹ Vagyis ez esetben a szabályozás és a felügyelés (engedélyezés) összjátéka vezetett a kívánt kormányzati cél eléréséhez.

Másik példa, amikor a kormányzati akarat érvényesüléséhez jogszabály módosításán keresztül vezetett az út, az MNB-törvény módosítása 2015 júliusában. A módosítás célja az volt, hogy lehetővé váljék, hogy az MNB alelnöke, Balog Ádám a szanálás alá vont MKB elnök-vezérigazgatója legyen. A módosítás az összeférhetetlenségi szabályokat változtatta meg úgy, hogy azokat ne kelljen alkalmazni, a magyar állam vagy az MNB tulajdonában álló intézményekhez történő elhelyezkedés esetében. Ugyancsak ebbe a sorba tartozik a már korábban említett, az önkéntes kölcsönös nyugdíjpénztárak befektetési lehetőségeiről szóló jogszabály-módosítás is.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Bankunió nemcsak Európa válasza a globális pénzügyi válságra, de jelentős lépés a mélyebb európai integráció irányába is. A Bankunió még nem működik teljes egészében, és a hozzá való csatlakozás nem minden tagállam számára jelent vonzó lehetőséget. Annak megértése, hogy Magyarország kormányának mi a motivációja, segíthet egyrészt a cseh és a lengyel kormányok döntésének megértésében, másrészt az EU-integráció dinamikájának megértésében a gazdaságpolitika más területein is.

Cikkünkben először megvizsgáltunk öt kelet-közép-európai ország bankrendszerének strukturális sajátosságain alapuló magyarázatokat, illetve elemeztük ezen országok bankrendszerének strukturális jellemzőit, és úgy találtuk, hogy nincs strukturális oka a választásnak. Az országok bankrendszerének struktúrája hasonló, a meglévő különbségek mentén pedig nincs strukturális választóvonal a csatlakozást, illetve a kívülmaradást választó országok között.

Következő lépésben ezen országokat az államkapacitás szempontjából vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a kiugróan alacsony bolgár és román államkapacitás magyarázhatja Bulgária és Románia csatlakozáspárti álláspontját. Ezen országok esetében a Bankunióhoz való csatlakozás logikus lépésnek tűnik, ami segíthet a kormányzatnak átlépni a pénzügyi stabilitás fenntartása terén meglévő gyengeségeken. A Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország esetében az állam kapacitása európai összehasonlításban szintén alacsony, de szignifikánsan magasabb, mint Bulgáriában és Romániában. Ebben a három országban a hatóságok önmaguk is képesek a bankszektor stabilitásának fenntartására. Ez a képesség azonban nem magyarázza a kívülmaradás választását. Ezért kezdtük az okokat a politikai preferenciák között keresni. Magyarország esetét részletesen elemezve azt találtuk, hogy a banknacionalizmusnak erős magyarázó ereje van. Magyarország azért választotta a kívülmaradást, mert így politikusainak nagyobb mozgásteret van a banknacionalizmus megvalósítására. A banknacionalizmus eseteit azonosítottuk és dokumentáltuk minden fontos állami bankpolitikai funkció, a tulajdonlás, a szabályozás és a felügyelés terén is. A magyar esettanulmány arra is rámutat, hogy a banknacionalista bankpolitika kevésbé átlátható és kevésbé számon kérhető bankpolitikához vezet, aminek következtében romolhat (néhány esetben már romlott is) a bankszabályozás és bankfelügyelés minősége.

Vajon Magyarország jelenlegi óvatos kivárára és kívül maradásra vonatkozó álláspontja azt jelenti, hogy Magyarország és a hozzá hasonlóan döntő országok nem fognak a Monetáris Unióhoz való csatlakozás előtt belépni a Bankunióba? Kutatásunk alapján azt látjuk, hogy ez a hozzáállás két esetben változhat. Az egyik eset, ha ezekben az országokban is megrendül az állam képessége a pénzügyi stabilitás fenntartására, a másik, ha a banknacionalizmus számottevően csökkenne. A közeljövőben egyik eset sem látszik valószínűnek.

JEGYZETEK

- ¹ Az egységes betétbiztosítási rendszer bevezetése a távolabbi tervek között szerepel.
- ² Ennek az érvnek a hatására, illetve a hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölésére hozták létre a Bankunió tényleges érdemi döntéshozó testületét, a Supervisory Boardot, amelyben a Bankunió minden tagállama rendelkezik szavazattal. Az SB döntéseivel kapcsolatban az Európai Központi Bank legfőbb döntéshozó testületének, a Governing Councilnak így csak egyetértési joga van.
- ³ Az a bankszabályozás, hogy tőkekövetelmény szempontjából az összes euró-övezeti államkötvény-kibocsátást hazai valutában denominált, így kvázi hazai kibocsátásként kezelhetik a bankok, tovább növelte a bankok és az országok kockázatának összekötöttségét a Monetáris Unióban.

- ⁴ Pl. protekcionizmus, merkantilizmus, nemzeti tulajdon, stb.
- ⁵ Mindenféle nacionalizmus legitimációs fontosságáról Smith 1995-ben megjelent alaplíművében olvashatunk.
- ⁶ Magyarország mellett Lengyelország esetében is erősek az erre irányuló törekvések (Rylukowski, 2015).
- ⁷ A Bankunióban az engedélyezési hatáskört minden esetben (a legkisebb bankok összes engedélyköteles tevékenysége vonatkozásában is) az SSM gyakorolja.
- ⁸ Ezt a 281/2001. (XII. 26.) Korm. rendelet 1. sz. mellékletének új, e5) pontja tette lehetővé, amely a pénztári befektetés feltételeként tőzsdei nyilvánosságra hozatali követelményeknek megfelelő tájékoztatási kötelezettséget ír elő a Zrt. bankok számára, de nem a nyilvánosság, hanem kizárólag a tulajdonossá váló nyugdíjpénztár irányába.
- ⁹ A Kúria az egyoldalú kamatmódosítás és árfolyamrész-módosítás jogszerűtlenségét mondta ki, miközben elfogadta, hogy az árfolyamkockázat a hitelfelvevőt terheli. A Kúria határozatának kodifikálását a 2014. évi XXXVIII. törvény jelentette., míg a forintosításról a 2014. évi LXXVII. törvény rendelkezett.
- ¹⁰ Közvetett tulajdon az A64 Vagyonkezelőn keresztül.
- ¹¹ A folyamat nyomon követhető az MNB engedélyezési határozataiban (<http://www.mnb.hu/felugyelet/engedelyezes-es-intezmenyfelugyeles/hatarozatok-es-vegzesek-keresese>).

IRODALOM

- Csányi, Sándor (2015): Előadás az 53. Közgazdász Vándorgyűlésen. 2015. szeptember 3. http://privatbankar.hu/penzugyi_szektor/tiltott-allami-tamogatasrol-es-lemarado-magyarorszagrol-beszelt-csanyi-sandor-285182 Letöltés ideje: 2016. 01. 11.
- Darvas, Zsolt–Wolff, G. B. (2013): Should non-euro area countries join the single supervisory mechanism? *Bruegel, Policy Contribution*. <http://bruegel.org/2013/03/should-non-euro-area-countries-join-the-single-supervisory-mechanism/> Letöltés ideje: 2015.09.07.
- De Rynck, Stefaan (2016): Banking on the union: the politics of changing Eurozone Supervision. *Journal of European Public Policy*, 23 (1), 119–135.
- Donnelly, Shawn (2014): Power politics and the undersupply of financial stability in Europe. *Review of International Political Economy*, 21 (4), 980–1005.
- European Central Bank (2014): *Banking Structures Report*, October.
- Epstein, Rachel–Rhodes, M. (2014): International in life, national in death? Banking nationalism on the road to banking union. *Paper prepared for the ECPR meeting in Salamanca*. 10–15, April 2014.
- Epstein, Rachel (2014): When do foreign banks ‘cut and run’? Evidence from west European bailouts and east European markets. *Review of International Political Economy*, 21 (4), 847–877.
- Frieden, Jeffrey. A. (1991): Invested interest: the politics of national economic policies in the world of global finance. *International Organization*, 45 (4), 425–451.

- Frieden, Jeffrey. A.–Rogowski, R. (1996): The impact of the international economy on national policies: an analytical overview. In: R. O. Keohane–H. V. Milner (Eds.): *Internationalization and Domestic Politics*. New York, Cambridge University Press, 25–47.
- Garrett, Geoffrey (1992): International cooperation and institutional choice: the European Community's internal market. *International Organization*, 46 (2), 533–560.
- Gilpin, Robert (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton, Princeton University Press.
- Global Financial Development database, <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-financial-development> Letöltés ideje: 2016. 08. 28.
- Helleiner, Eric–Pickel, A. (szerk.) (2005): *Economic Nationalism in a Globalizing World*. Ithaca, Cornell University Press.
- Howarth, David–Quaglia, L. (2014): The political economy of the new single supervisory mechanism: squaring the 'inconsistent quartet'. *Paper presented at the ECPR joint session of workshops in Salamanca*, 10–15 April 2014.
- Hüttle, Pia–Schoenmaker, D. (2016): Should the 'outs' join the European Banking Union? *Bruegel, Policy Contribution*, 2016/03. <http://bruegel.org/2016/02/should-the-outs-join-the-european-banking-union/> Letöltés ideje: 2016. 02. 17.
- IMF (2015): Central and Eastern Europe: New Member States (NMS). Policy Forum, 2014. *IMF Country Report*, No. 15/98, April 2015.
- Johnson, Juliet–Barnes, A. (2015): Financial nationalism and its international enablers: the Hungarian experience. *Review of International Political Economy*, 22 (3), 535–569.
- Király, Júlia (2015): A bankszektor átalakítása 2010-? In: Magyar B. (szerk): *Magyar polip, a poszt-kommunista maffiaállam*, 3. Noran Libro, Budapest, 247–257.
- Kisgergely Kornél–Szombati, A. (2014): *Bankunió magyar szemmel – hogyan látja az MNB a szoros együttműködés lehetőségét?* MNB-tanulmányok 115.
- Kudrna, Zdenek–Gabor, D. (2013): Political risk, crisis and foreign-owned banks in New Member states. *Europe Asia Studies*, 65 (3), 548–566.
- Lindstrom, Nicole (2014): *Politics of Europeanization and Post-Socialist Transformation*, Plagrave Macmillan.
- Máriás Leonárd (2014): *Titkos dossziék a Széchenyi Bank vándorló milliárdjairól*. HVG online: http://hvg.hu/gazdasag/20150823_titkos_dossziek_a_Szechenyi_Bank_vandorlo Letöltés ideje: 2015. 12. 12.
- McPhilemy, Samuel (2014): Integrating rules, disintegrating markets: the end of national discretion in European banking? *Journal of European Public Policy*, 21 (10), 1473–1490.
- Mérő, Katalin–Piroska, Dóra (2015): Macprudential paradigm shift in Hungarian bank regulation. *Studies in International Economics*, Special Issue of *Külgazdaság*, 1. August.
- OTP (2014): Rendkívüli tájékoztatás. Az OTP Bank Nyrt. eszközminőség vizsgálati és stressz teszt eredményei, hivatkozási szám: BK-325/2014. Elérhető: https://www.otpbank.hu/static/portal/sw/file/141026_Stress_test_AQR_325.pdf
- Raiffeisen Research (2015): *CEE Banking Sector Report*. May, <https://www.rba.hr/documents/10-279/556105/CEE+Banking+Sector+Report+2015-06-10/b279a1aa-11a7-47d6-b3ef-f5e5033eb2d9> Letöltés ideje: 2015.12.16

- Rylukowski, Wojciech (2015): Belka: *I am in favor of domesticating banks*. <http://wbj.pl/belka-im-in-favor-of-domesticating-banks/> Letöltés ideje: 2016. 02. 09.
- Smith, Anthony (1995): *Nations And Nationalism In The Global Era*. Cambridge, Polity Press, Cambridge.
- Spendzharova, Anetta (2014): Banking union under construction: The impact of foreign ownership and domestic bank internationalization on European Union member-states' regulatory preferences in banking supervision. *Review of International Political Economy*, 21 (4), 949–979.
- Várhegyi Éva (2012): A magyar bankszektor szabályozása és versenyhelyzete a válságban. In: P. Valentiny–Kiss, F. L.–Nagy, C. I.: *Verseny és szabályozás 2011*. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2011/bankszektor.pdf> (210–238). Letöltés ideje: 2015. 12. 16.
- Várhegyi Éva (2013): A maffiaállam bankjai. In: Magyar, B. (szerk.): *Magyar polip, a posztkommunista maffiaállam, 1*. Noran Libro, Budapest, 247–257.
- Worldwide Governance Indicators database, <http://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators> Letöltés ideje: 2015. 12. 16.

RECENZIO

Vásárhelyi Árpád
Mit jelent politikai teológia ma?

MIT JELENT A POLITIKAI TEOLÓGIA MA?

Vásárhelyi Árpád

(ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola)

(„*Királyrá lett a te Istened*” – *Fejezetek a politikai teológia történetéből*. Szerkesztette: Borbély Gábor, Gábor György, Geréby György, Szántó Veronika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.)

Borbély Gábor, Gábor György, Geréby György és Szántó Veronika szerkesztésében megjelent tanulmányok összessége hiánypótló, ugyanakkor egyedülálló mű. Habár, ahogyan az előszó is megemlíti napjainkban egyre több, politikai teológiával foglalkozó publikáció lát napvilágot hazánkban és külföldön egyaránt, ezek között is jelentős minőségbeli, témaválasztásbeli különbségeket fedezhetünk fel. Az öt fejezetben összefoglalt tizenegy dolgozat a politikai teológia szinte minden részterületéről tartalmaz értekezéseket: legyen az Carl Schmitt és Erik Peterson vitája; vagy a XVI–XVII. századi angol politikai diskurzusok; Habemas, Metz és a nyilvános vallás kérdése vagy akár a harcászati teológia területe. Az anyagok változatossága nem véletlen, hiszen a kötet a 2007 szeptembere és decembere között zajló, az MTA Filozófiai Intézete által szervezett Politikai Teológiai Szemeszter című előadássorozat előadásainak írott változatait tartalmazza. A fejezetcímek önmagukban is sokatmondóak: *Teológia és politika; Égi és földi politika a korai újkorban; Nyilvános vallás, kivételes állapot, inverz teológia; Biblikus teológia; A végső beteljesedés politikai teológiája*.

De mit is jelent a politikai teológia valójában? – tesz fel a kérdést a szerkesztők már az előszóban. Úgy gondolják, hogy általános értelemben természetesen a politika és a teológia kapcsolatának vizsgálatáról van szó, egyébként maga a politikai teológia terminusa pedig Carl Schmitt-től származik. Ugyanakkor hozzátesszik: Schmitt szerint nem csupán arról van szó, hogy politikai – és tágabb értelemben jogfilozófiai – fogalmaink történetileg teológiai fogalmakból vezethetők le, hanem arról, hogy a két terület alapvető fogalmai között strukturális analógia áll fenn. „Ezen analógiák feltárása révén a modern államelméletek, jog- és politikafilozófiák jobb megértéséhez, rejtett előfeltevéseikhez jutunk közelebb, amely akár – Schmitt eredeti intencióinak megfelelően – azok radikális felülvizsgálatához is vezethet. Mondhatjuk azt is, hogy a teológia emberi közösségeket érintő tanításait szintén tekinthetjük politikai teológiának, de politikai teológiának tekinthetjük továbbá a történelem és a politikai élet ideologikus átteologizálását is.”

A majdnem egy tucat dolgozat sorát (a *Teológia és politika* fejezetcím alatt) Karácsony András munkája kezdi meg *A jogtudomány „teológusa” a politikai teológiáról: Carl Schmitt vitája Erik Petersonnal* címmel. A szerző tanulmányára úgy tekint, hogy abban a politikai teológia problematikájának csak egy szűk, ám elmélettörténetileg fontos szeletét tárgyalja, mivel kizárólag Carl Schmittnek Erik Petersonnal folytatott vitájára koncentrál. Kutatásának tárgya, hogy Peterson érvei mennyiben találták el Schmitt politikai teológiai koncepcióját, illetve, hogy Schmitt erre adott válasza képes volt-e az eredeti koncepciójának megerősítésére. Karácsony úgy látja, hogy a Schmitt–Peterson-vita tárgyalása nem könnyű, mivel az olvasót az a benyomás kísérti, mintha e gondolkodók nem ugyanarról beszélnének. Noha mindketten egy-egy könyvet szenteltek annak, hogy a vitapartner politikai teológiára vonatkozó nézeteit kritikailag értékeljék, ám ezt igencsak különbözőképp tették. A szerző álláspontja szerint Peterson a Krisztus utáni első évszázadok filozófiai-teológiai gondolkodástörténetét vizsgálta, s ebből jutott arra az elvi következtetésre, hogy a kereszténység alapján nem lehetséges politikai teológia, és ezt a következtetést vonatkoztatta tézisszerűen Schmitt politikai teológiai koncepciójára. Schmitt pedig Peterson gondolatmenetére és kritikai konklúziójának hatástörténetére a saját 1922-es politikai teológiai felvetésére vonatkoztatva reflektált. A szerző nagy vonalakban ismerteti Schmitt és Peterson megismerkedését, majd barátságát is. „Kettejük viszonya azonban véglegesen megromlott azzal, hogy Schmitt a nemzetiszocialisták hatalomra kerülését követően az új hatalom »udvari jogászának« (Kronjurist) szegődött, és az elnyomó rezsim igazolójaként lépett fel a német szellemi-politikai életben.” – írja Karácsony. Ezt követően részleteiben mutatja be a két teoretikus vitáját, mégpedig három szakaszra bontva: először Schmitt 1928-as *Politikai teológia* című könyvének politikai teológia-felfogását rekonstruálja, majd Peterson kritikai értekezésének erre vonatkoztatható meglátásait összegzi, végezetül pedig Schmitt válaszána értelmezésére tesz kísérletet. Meglátása szerint „Schmitt politikai teológia-koncepcióját a petersoni kritikával összevetve azt láthatjuk, hogy Schmitt a politikai teológiából a politikaira, míg Peterson a teológiaiakra helyezte a hangsúlyt.

Karácsony András dolgozatát sorrendben Horkay Hörcher Ferenc *Politikai teológiák és ideológiák – Filozófiai megfontolások Locke, Burke és a felvilágosodás revizionista olvasata alapján* című munkája követi, amelyet érdekes felütéssel kezd *Politika és teológia a nyugati diskurzusban szeptember 11-e után* elnevezésű fejezetben. A *New York Times* 2007. augusztus 19-i számában jelentette meg Mark Lilla *Isten politikája* című cikkét, amelyből idéz a szerző: „[...] Noha nekünk is megvannak a magunk fundamentalistái, érthetetlennek tartjuk, hogy teológiai eszmék még mindig messianisztikus szenvedélyeket tudnak fellobbanítani, s romba döntenek társadalmakat. Azt feltételeztük, hogy ez többé nem lesz lehetséges, hogy az emberek megtanulták elválasztani a vallási kérdéseket a politikai természetűektől, hogy a fanatizmus már halott. Tévedtünk.” A dol-

gozat hipotézise szerint az ártatlanság oka az, hogy a kortárs nyugati liberális politikai filozófia (Rawlston Habermasig) valamint az a kánon, amely e politikai filozófia történeti háttéréül szolgál (Machiavellitól a kortársakig) csakugyan figyelmen kívül hagyta politikai ideológiáink vallási begyökerezettségét. Horkay Hörcher Ferenc úgy látja, hogy a reneszánsz óta kibontakozó politikai eszmetörténeti mozgások a vallás végső háttérbe szorulásához és a politikai élet szempontjából szemlélt eljelentéktelenedéséhez vezettek, majd a nyugatot a második világháború óta uraló liberális konszenzus a vallás területét apolitikussá nyilvánította, vagyis kiszorította a politikai viták sűrűjéből. A szerző tanulmányának alapvetése, hogy „a nyugati politikai filozófiát kevésbé értik azok, vagy akár félre is értik, akik eltekintenek az alapítóatyák által oly hangsúlyosan és vehemensen megfogalmazott teológiai vonatkozású tézisektől”. Majd továbbviszi gondolatának fonalát: „a liberális alapítóatyák közül például sem Locke, sem Kant politikai filozófiája nem érthető, ha csak mellékes körülménynek, történeti furcsaságnak tartjuk azt, hogy e szerzők milyen mélyen köteleződtek el a vallási-teológiai vitákban, s hogy gondolkodásmódjukat mennyire határozta meg ebbéli elköteleződésük, röviden szólva: teológiai kultúrájuk”. Központi megállapítása viszont az, hogy a mai nyugati politikai diskurzus két meghatározó ideológiája, a liberalizmus és a konzervativizmus is teológiai viták eredményeként, bizonyos fokig azok melléktermékeként született. A szerző módszere inkább historiográfiai természetű lesz, mint forráskutatás. A historiográfiai megközelítés oka továbbá, hogy a szerző által kiválasztott két kutató (John G. A. Pocock és J. C. D. Clark) sokat tett általában is a felvilágosodás azon bevett értelmezésének árnyalásáért, amely szerint ez az Európa-szerte egységes szellemi mozgalom egyenes vonalúan és logikai szükségszerűséggel vezetett a vallás közéleti eltűnéséhez és egyfajta racionalista ateista politikai filozófiához. Horkay Hörcher Ferenc pedig tanulmányában arra vállalkozik, hogy e két gondolkodó álláspontját elemezze és ismertesse az olvasóval. Legvégül pedig rekonstruálja e szakirodalom Locke- és Burke-értelmezését, és amellet kíván érvelni, hogy nem pusztán eszmetörténeti érdeke van a vallási és politikai gondolkodás ilyenfajta összefüggései felismerésének. Konklúziójában megemlíti, hogy a kereszténység másik hagyománya, a katolicizmus politikai teológiája is kihívás előtt áll: „Az előtte álló feladat az, hogy – miután Carl Schmittnek nem sikerült – megteremtse a protestáns politikai teológia alternatíváját a II. vatikáni zsinat utáni egyházi, s a szeptember 11. utáni világhelyzetben. Mindezt az nehezíti, hogy az egyház hivatalos tanításaként szereplő katolikus társadalmi tanítás mindmáig azzal a hipotézissel élt, hogy a katolikus hagyomány nem sajátítható ki egyetlen politikai nézetrendszer által sem. Kérdés, hogy e nézetből mi következik a vallásos világképek újabb politikai szerepvállalása idején.”

Buda Péter *A nemzetközi kapcsolatok teológiája és a Szentszék geopoliteia-konceptiója* című tanulmányában kiemeli: „A globális vallási újjáéledés és az irra-

cionális térnyerése napjaink egyik legfőbb jelenségévé nőtte ki magát [...] [és] komoly aggodalmakat okoz a vallási terrorizmus problémája is.” Alaptézise, hogy a nemzetközi rend alapvető hatalmi struktúrái a vesztfáliai rendezésben gyökereznek. Ennek két alappillére az abszolút szuverenitás elve és a vallás „kivonása” a nemzetközi kapcsolatokból. Ahogy magyarázza: „E két feltevés egymással szervesen összefügg: a prevesztfáliai organikus hatalmi struktúrában az autoritások hierarchikus rétegződésének alapfeltétele egy egyetemes morális rendnek a feltételezése és az annak való alárendelődés elfogadása volt a »nemzetközi kapcsolatokban.«” Majd folytatja: „A vesztfáliai rendszert nem kötik egyetemesen kötelező normatív korlátok – eltérően a prevesztfáliai rendszertől, amely a legitimitást gyakorló és a kényszerítő hatalmat végső soron kezében tartó, irányító pápa fősége alatt álló egyetemes keresztény »commonwealth«-nek tartozott hűséggel. A vesztfáliai horizontális világrendből hiányzik egy egyetemes legitimitással bíró arbiter.” Érdekes ugyanakkor, hogy állítása szerint senki nem kívánta még csak a látszatát sem kelteni annak, hogy Európának lenne valamiféle mindent meghaladó „egysége”, spirituális, politikai vagy bármiféle tekintetben. Majd ennek összefüggését vetíti a mai világra: „A globalizációs folyamatok, illetve a nemzetállami rendszer gyöngülésével ismét feltűnnek a láthatáron a prevesztfáliai rendszer neomedievalista körvonalai.” A gazdasági válság utáni időkben, mikor az államok tevékenységi köreiket jelentősen kiterjesztették, különösen a gazdaság területére, a szerző mégis úgy látja, hogy az állam elveszti problémamegoldó képességét, nem képes a közjóról gondoskodni, ezért morális vákuumba kerül: „illegitimé válik.” Majd folytatja: „A vesztfáliai rendszer tehát olyan aktorok számára alkalmas jogi kompetenciát, legitimitást, melyek érvényesítő képessége egyre csökken. A vesztfáliai logika és a nemzetközi realitások közötti történelmi feszültség töréspontjához érkezett.” Az író Hedley Bull így idézi: „Elképzelhető, hogy a szuverén államok el fognak tűnni, és nem egy világkormány váltja fel őket, hanem a modern és szekuláris megfelelője annak az egyetemes politikai szerveződésnek, amelyben a nyugati kereszténység létezett a középkorban.” Buda Péter szerint a vallások globális újjáéledése és a posztmodernizmus felemelkedése is jelzi, hogy összeomlott a bizalom abban, ahogyan a nyugati modernitás értelmezte a világot.

Trencsényi Balázs *Az angol politikai diskurzusok és a választott nemzet-konceptió alakváltozásai a 16–17. században* művének alapvetése, hogy a többi, középkori keresztény államalakulathoz hasonlóan a „nemzeti” történelem providencialista értelmezésének lehetősége Angliában már a reformáció előtt is felmerült és ezek az eszmék igen széles körben elterjedtek, főként a franciákkal folytatott rivalizálás következményeképp. Mint mondja, a reformáció fordulópontot jelentett e toposz történetében is. A szerző tézise, hogy „a reformáció univerzalista projektje hozzájárult a keresztény univerzalizmus széttöredezéséhez és Európa jószerevével minden táján nemzeti vallásközösségeket hozott

létre, azaz lehetővé tette bizonyos kulturális/társadalmi/etnikus/nyelvi identitásszintek és vallási hitrendszerek összekapcsolódását.” Elemzésében úgy tekinti, hogy Angliában az isteni kiválasztottság diskurzusa elvesztette egyértelmű referenciáját, így különböző, részben egymással is szembe forduló alternatív kulturális-politikai narratívákra esett szét. Ennek megnyilvánulása, hogy az 1640-es években „a létező Laudianus angol egyházat végképpen »lát-ható egyházként« utasították el, s így az ideális vallási közösséget a fennálló alkotmányos kereten kívülre helyezték.” Mindez nem jelentette a választott nemzet diskurzusának teljes eltűnését, hiszen az bizonyos radikális szubkultúrák fogalomkészletében legalább a korai 19. századig kimutatható, és persze a brit birodalmi tudat providencialista vonatkozásai is e hagyomány szublimálására épültek.”

Szántó Veronika *John Milton égi és földi politikája* című tanulmányában az *Elvesztett Paradicsom* alapján próbál egyes kérdésekre választ adni. Alapkérdése, hogy „Kivel van Milton?” Ennek megállapításához két értelmezést is talál: egy „sátánista” és egy „orthodox” tézist. Az első – „sátánista” hagyomány – szerint, amely William Blake-től és Shelleytől eredeztethető, az eposz pozitív hőse valójában a Sátán, és ennek egyik bizonyítéka éppen az, hogy ő a szószólója Milton „valódi” politikai nézeteinek, míg az Atya következetesen jeleníti meg mindazt, amivel Milton prózai írásaiban a gonosz zsarnokot jellemezte. Ezzel ellentétben az eposz „ortodox” értelmezései amellet érvelnek, hogy Milton – arianizmusától eltekintve – ortodox keresztény nézeteket vallott, így az Atya-monarcha ideája evidenciaként jelenik meg az eposzban, amely voltaképpen kitűnően illeszkedik a nagyegyházi tradícióba. A szerző így érvel: „A két álláspont közül tehát az első Milton prózai korszakát veszi adottnak, és ennek alapján értelmezi az eposzt, míg a második az eposzból indul ki, és az alapján értelmezi át a prózai művek mondanivalóját. [...] (A) két, látszólag homlokegyenest különböző álláspont ugyanarra a közös előfeltevésre megy vissza. Jelesül arra, hogy az égi és földi berendezkedés között analógia van. A sátánista-republikánus értelmezés szerint Milton egész prózai munkássága arról tanúskodik, hogy a földi királyság illegitim, következésképpen a mennyben is elfogadhatatlan ez az államforma. Így hát az Atya egy zsarnok, a Sátán pedig jogosan lázad. Az ortodox értelmezés szerint az eposzban azt látjuk, hogy az Atya mindenható monarcha, következésképp a monarchia mint olyan nem teljesen elvetendő, nem inherensen rossz Milton számára, annak földi formájában sem. Abban tehát mindkét tábor egyetért, hogy ha valami az egyik szférában elfogadhatatlan, az a másik szférában is az, illetve ha valami az egyikben elfogadható, szükségképp annak kell lennie a másik szférában is.” Ugyanakkor megállapítja, hogy a Sátán = republikánus pozitív hős; Atya = égi zsarnok ezen egyszerű képletét számos zavaró tényező teszi kérdésessé: „A „sátánista” kritikusok, mint Empson, gyakran azt vetik ellenfeleik szemé-re, hogy Miltonból unalmas, ortodox szerzőt csinálnak. Valójában azonban a

politikai teológiai előfeltevés elvetése nélkül – amelyből maguk a „sátánisták” is kiindulnak – nem tárhatók fel teljes egészében az eposz sokrétű jelentéstartalmai. Az Elveszett Paradicsom valóban republikánus mű, de nem azért, mert az isteni monarchiát megsemmisítő republikánus kritikának veti alá, hanem azért, mert megmutatja, hogy a monarchia csak és kizárólag összemérhetetlenül különböző rangú entitások viszonylatában képzelhető el, az emberek viszonylatában nem. Az Elvesztett Paradicsom monarchista mű is, mert megmutatja, hogy Isten és ember viszonyának aszimmetriája csak a monarchia metaforájában ragadható meg teológiailag adekvát módon.”

Losonczi Péter *Terápia, feltartóztatás, szolidaritás: Habermas, Metz és a nyilvános vallás kérdése* című munkájában a kortárs társadalomtudomány meghatározó alakjának, Jürgen Habermasnak a posztszekularitás kérdését érintő – s a német gondolkodó látásmódjában jelentős módosulást képviselő – álláspontját ismerteti, majd ennek eredményeit veti össze a Metz-féle politikai teológia irányából. Úgy látja, hogy Habermas – Eduardo Mendieta jellemzésével élve – szekuláris, de nem vallásellenes gondolkodó, majd Habermas posztszekuláris szemléletváltásának néhány összetevőjét tekinteni át. Adams meglátása alapján kiemeli, hogy Habermast elsősorban nem a vallásos attitűdök benső tartalmai érdeklik, hanem a morális normakövetés logikája, ahogy az a premodern társadalmakban megnyilvánul és összefügg az identitásképződés és -megőrzés feltételeivel. Losonczi úgy látja: „A Ratzingerrel folytatott diskusszióban és másutt Habermas úgy érvel, hogy a vallás lehetséges szereplő lehet a demokratikus politikai rendszer legitimitációjában és a demokratikus konszenzus folyamatos újratemtésében. Ez azt jelenti, hogy – s ezt a legitimitás fogalmának bevezetésekor érdemes hangsúlyoznunk – a demokratikus politikai rendszer által az elismerésre méltóság iránt kifejezett igény indokainak egy lehetséges csoportját a vallás biztosíthatja. [...] A liberális rendszerek ugyanis, érvel Habermas, rá vannak szorulva polgáraik szolidaritására, ám a szolidaritás forrásai a szekularizációs – Weberrel szólva: varázstalanítási – folyamatok következtében elapadhatnak.”

A fejezet második munkája *A kivételes állapot Benjaminsnál* című esszé, Somlyó Bálint szerzeménye, amely alapja Jacob Taubes 1987-ben megjelent *Ad Carl Schmitt* című kötete, amely kitér egy levélre, amelyet Walter Benjamin 1930-ban Schmittnek írt, melyben értesíti a filozófust arról, hogy elküldi neki a német szomorújátékról írott művét. Taubes ezt az írást így jellemzi: „Akna ez, amely felrobbantja a weimari korszak szellemi életéről alkotott elképzeléseinket.” A hivatkozás alapja ugyanakkor az, hogy Benjamin csodálta Schmittet, másrésztől „miként csodálhatta vagy akárcsak értékelhette nagyra a magát őszsidónak tekintő Taubes és a zsidósága mellett egyértelműen baloldali, sőt szegről-végről marxista Benjamin a később a Harmadik Birodalomban fontos ideológiai pozíciókat is betöltő, Hitlert legitimáló Schmittet?” Somlyó Agambent idézi, aki szerint nem Schmitt az, aki Benjaminra hatott, hanem fordítva: az erede-

ti hatás Benjamtól ered, a szuverén schmitti elmélete szerinte válasz az erőszak kritikájáról írott 1921-es benjamini dolgozatra. „Agamben értelmezésében erre válaszol Schmitt a kivételes állapotról döntő szuverén alakjával, rögzítve abbéli meggyőződését, hogy még a kivételes állapot sem teljes egészében jogen kívüli, hiszen elrendelésének feltételeit a jog szabályozza: »A szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljes körű felfüggesztése kérdésében dönteni. [...] A modern jogállamiság valamennyi irányzata az ilyen értelemben vett szuverén megszüntetésére törekszik. [...] Ám az, hogy eltörölhető-e a világból a kivételes állapotok, nem jogi probléma. Mindenkinek a filozófiai, főleg a történetfilozófiai, illetőleg a metafizikai meggyőződésén múlik, hogy reménykedik-e, vagy hisz-e ezek végleges eltűnésében.«” A szerző így foglalja össze: „A kivételes állapot eltörlésének lehetősége tehát egy metafizikai terepen határozódik meg, miközben ha egy ilyen állapot lehetősége mégis körvonalazódik, a szuverén dolga döntésével realizálni ezt a lehetőséget. [...] A döntés helyébe tehát az elkerülés lép.” Viszont úgy látja, hogy „A döntés Benjammal mindig kitüntetett, isteni vagy legalább szellemi karakterű kategória. [...] A választás itt mindig a szabadság hiánya, a természeti konstitúció alkat szerinti meghosszabbítása.”

Gángó Gábor műve *Szellem és szexus – a teológia és a jog eredete Walter Benjammal* címmel zárja a fejezetet. Gángó célja, hogy megmutassa: nem biztos, hogy csupán a politikai kontextus alapján adható átfogó, koherens értelmezése kapitalizmuskritika, kommentár és teológia benjamini kulcsfogalmainak. „Benjamin gondolkodói univerzuma minden retusálás nélkül felépíthető a kész levő világ filozófia és politika előtti, sőt minden diszkurzív megismerés előtti, teológiai axiómájából.” A szerző ugyanakkor – a fellelhető források alapján – elemzi Benjámint jogfelfogását is: „Benjamin a jogot nem teológiai eredetűnek tekinti, hanem egy kulturális képződménynek a sok közül.” Gángó azt az álláspontot képviseli, hogy „a rendszerhez, a teológiához, logikához, a történelem- és a jogfilozófiához való kritikus viszony külön vizsgálódásokat érdemel, illetőleg érdemelne, hisz e helyütt csupán vázlatos megjegyzésekre szorítkozhatunk.” Érvelését így zárja: „Benjamin szellem és szexus viszáljának antropológiai és politikai következményeit egyaránt levonta. Következetes volt, s e tényt az, aki Kelet-Európában él, aligha tagadhatja. Általában nem jogszerű az erőszak, mondatta Benjammal a kantianus beidegződés, de a történelmi materialista nemi erőszaka a proletár messianizmus jegyében más lapra tartozik.”

Tatár György *Harcászati teológia* című tanulmányát egy schmitti idézettel kezdi: „A kivételes állapot jelentése a jogtudomány számára analóg a csodával a teológia számára.” A szerző annak jár utána, hogy Schmittnél a kivételes állapot jogelméleti fogalma jóval kevésbé tűnik szekularizáltnak, mint a csoda általa nyújtott teológiai fogalma, vagyis „honnant tett szert a teológia a csodá-

nak egy olyan fogalmára, amely »kiköpött« hasonmása az alkotmányjog kivételes állapotának?” Úgy gondolja, hogy „Schmitt Politikai teológiája – úgy tűnik – egyedül a *salus*ért vívott háborút ismeri: a kivételes állapot felőli döntés az állam fennmaradásáról szól. (...) A Politika fogalma című későbbi értekezés a politika fogalmát a „barát–ellenség megkülönböztetéseként” definiálja, és ezzel bevonja a látókörbe a *fides* fogalmát is.”

Tatár munkáját Geréby György műve követi *Isten békéje* címmel, amely egyben a kötet utolsó előtti tanulmánya is. Előfelvetése a következő: „A béke, éppúgy, mint ellentéte, a háború, a lehető legalapvetőbb politikai fogalom. Béke és háború az ellenség és barát megkülönböztetésének kifejeződése, és az erre a különbségtételre való képességet minden emberi társadalmi szerveződés előfeltételének szokták tekinteni.” Kérdése is ebből adódik: „De melyik az első, melyik a meghatározó? A két fogalom közül a háború látszik alapvetőbbnek. Nem Hobbes volt az első, aki megfogalmazta, hogy az emberiség eredeti állapota a „mindenki harca mindenki ellen”. A tudatos politikai reflexió őstörténetében már felbukkan, egészen pontosan Hérakleitosznak szokás tulajdonítani az álláspontot, hogy »a harc mindennek atyja és mindennek királya«” Geréby György ezután a történelem fejezetein át, korról korra (Platóntól Schmittig) követi a fogalom értelmezésének alakulásait és azt vizsgálja, milyen értelemben beszél békéről a kereszténység, illetve a biblikus vallások. Ez pedig további kérdéseket vet fel: „Kik között születik tehát a béke, és hogyan szól végső soron Isten és ember viszonyáról? És mi a béke tartalma? Mi a garanciája? Fegyverszünetről van-e szó vagy az igazság diadaláról, mint az »erősebb békéje«, illetve az »igazságos béke« fogalmai mutatják? Lehet-e békéről beszélni akkor is, ha csak éppen nincs nyílt háború, mint egy „hideg konfliktus” esetében? Lehet-e harcolni a békéért?”

A kötet utolsó tanulmánya, amely Gábor György műve, *A lélek rettenthetetlen bátorságával, a test hatalmas erejével – Zsidó politikai messiások és messiási politikák az első században* címet viseli. Munkájában mélyrehatóan elemzi a apokaliptikus gondolkodásmód szerepét a vallásban, amelyről állítja, hogy „leggyakrabban egészen konkrét, pontosabban a keletkezés pillanatában egészen konkrétnek számító képek és metaforák formájában kitér a történelmi jelenre, azaz az adott politikai helyzetre, s erre jó oka van. Ezek a szövegek vagy szöveghegyek ugyanis a vég felé tartó történelemről beszélnek, tehát a vonatkozó politikai esemény, illetve az azzal kapcsolatos szembenézés nem a történelem végét, ámde a vég eljövételét megelőző szükséges és elkerülhetetlen időszakaszt jelenti.” Megfogalmazza ugyanezt Taubes, Mannheim és Scholem gondolatai különbözőségeinek alapján is. Hozzáteszi: „Ha az első század első felének politikai messiás alakjairól beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a terminológiai bizonytalanságot, amely alapvetően abból fakad, hogy a korszakra vonatkozó messianizmus-elképzelések kutatása aligha volt képes függetleníteni magát a születendő kereszténység messiáskonceptiójától, s ez-

által szinte szükségszerűen váltak túlsúlyossá az eszkatológiai és apokaliptikus elemek, amelyek a római uralom alatt és a Második Templom lerombolásának küszöbén jelentősen meghatározták a palesztinai zsidóság gondolkodását.”

Nem könnyű egy-egy tudományterület olyan összefoglaló művét megszerkeszteni, hogy arról elmondható legyen, hiánytalanul magában foglalja mindazokat az irányokat és területeket, amelyek azt napjainkban jellemzik. A *Királyllyá lett a te Istened* több mint egy válogatás: az egymástól jelentősen különböző tanulmányok rendszerezett módon összeszedett gyűjteménye hűen mutatja be a politikai teológia sokszínűségét, politikafilozófiai, történelemfilozófiai, irodalmi vagy akár aktuálpolitikai relevanciáját. A mű különleges érdeme, hogy széles körből merít: nemcsak egy-egy szigorúan összetartozó elméletet szerepeltet, hanem megpróbálja lefedni mindazoknak az aktuális politikai teológiai kérdéseknek a sorát, amelyek a tudományt manapság e területen foglalkoztatják. Mindezek mellett irányt mutat a politikai teológia aktuális áramlatai kutatóinak, érdeklődőinek, műkedvelőinek egyaránt.

IRODALOM

- Agamben, Giorgio (2008): *A profán dicsérete*. Budapest, Typotex.
- Agamben, Giorgio (2004): *Ausnahmezustand*. Frankfurt/Main, Suhrkamp.
- Blumenberg, Hans (1966): *Die Legitimität der Neuzeit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Jacob Taubes (2004): *Nyugati eszkatológia*. Budapest, Atlantisz.
- Metz, Johann (2004): *Az új politikai teológia alapkérdései*. Budapest, L'Harmattan.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK.
- Schmitt, Carl (2006): *Politikai teológia*, II. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2017. 1. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2017. február 15.

JOG, JOGTUDOMÁNY

BALÁZS Péter: Az Európai Unió külpolitikája. E-könyv (2016. évi átdolgozott kiadás)
Wolters-Kluwer, 2017. EPUB MOBI

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina–MENYHÁRD Attila (szerk.): Személy és személyiség a jogban. E-könyv, 2017.
EPUB MOBI

SÁNDOR Judit: Az én molekulám. Bioetika és emberi jogok a XXI. század elején.
L' Harmattan, 2017. 230 p.

SÁRKÖZY Tamás: Kormányzástan. Adalékok a viszonylag jó kormányzáshoz.
HVG-ORAC, 2017. 260 p.

TATTAY Levente: Versenyképesség és szellemi alkotások az Európai Unióban. E-könyv
Wolters Kluwer, 2017. EPUB MOBI

KÖZGAZDASÁGTAN

GUARDIOLA-RIVERA, Oscar: Ha Latin-Amerika irányítaná a világot
Gondolat, 2016. 442 p. (Oikumené könyvek)

HORVÁTH Zsuzsanna: Fenntartható fejlődés
Fenntartható termelés és fogyasztás az Európai Unióban
Dialóg Campus, 2017. 216 p. (Institutiones Juris)

LENTNER Csaba: Rendszerváltás és pénzügypolitika
Tények és tévhitek
Akadémiai K., 2016. 336 p.

NASAR, Sylvia: A nagy hajsza
A közgazdasági eszme története
Gondolat, 2016. 610 p.
(Oikumené könyvek)

VARGA Attila: Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés
Akadémiai K., 2016. 200 p.
(Modern regionális tudomány)

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ALMÁSI József :Kell-e nekünk demokrácia?
A diktatúrának engedelmessé válni, a demokráciát tanulni kell
Publio K. 2017. 60 p.

ANTAL Attila: A civilek hatalma
A politikai tér visszafoglalása
Noran Libro, 2016. 333 p.

ARANY Anett; N. Rózsa Erzsébet; SZALAI Máté: Az Iszlám Állam
Kalifátusa
Az átalakuló Közel-Kelet
Külügyi és Külgazdasági Intézet; Osiris, 2016. 370 p.
(A külpolitika világa)

BOROS János: Etika és politika
A demokrácia egyéni felelősség
Gondolat, 2016. 174 p.
(Iskolakultúra-Könyvek)

BÖCSKEI Balázs: A forradalom végtelensége
Lukács György politika- és társadalomelmélete
L' Harmattan, 2017. 248 p.

DEATON, Angus Stewart: A nagy szökés
Egészség, gazdagság, és az egyenlőtlenségek eredete
Corvina, 2017. 414 p.

HANDY, Charles: A második görbe
Gondolatok a társadalom megújításáról
HVG Könyvek, 2016. 222 p.

KIS-BENEDEK József - Dzsihadizmus, radikalizmus, terrorizmus
Zrínyi, 2016. 280 p.

RESING, Volker: A kancellári gépezet
A CDU működése
Dialóg Campus, 2016. 208 p.

RÓNA Dániel: A Jobbik-jelenség
A Jobbik Magyarországért Mozgalom térnyerésének okai
Könyv&Kávé, 2016. 314 p.

SEBŐK Miklós: Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a
politikatudományban
L' Harmattan, 2017. 192 p.

SHIRREFF, Richard: 2017 – Háború Oroszországgal
Putyin ökle alatt
Athenaeum, 2017. 480 p.

TÓTH Csaba: Fantasztikus világok
Társadalmi és politikai kérdések a képzelet világában
Athenaeum, 2017. 400 p.

TRUMP, Donald: GREAT AGAIN
Újra nagyvá tesszük Amerikát
Európa, 2017. 240 p.

ZIGAR, Mihail: Putyin metamorfózisa
Európa, 2016. 584 p.

POLITIKATÖRTÉNET

JANY János: Az iszlamizmus
Eszmetörténet és geopolitika
Typotex, 2016. 176 p.

KÖNYVFIGYELŐ

NÓVÉ Béla: Patria Nostra
'56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban
Balassi Kiadó, 2016. 508 p.

SUSA Éva; KŐ András (szerk.): Megkésett végtisztesség
Nagy Imre és mártírtársai kihantolása és azonosítása
Kortárs, 2016. 248 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

CARTER, Jimmy: Teljes élet
Visszatekintés 90 évesen
Partvonal Kiadó, 2016. 328 p.

FÖLDI László :Migráció
Gondolatok Európa védelméről
Kárpátia Stúdió, 2016. 160 p.

KÓNYA Imre: ...és az ünnep mindig elmarad?
Történetek a rendszerváltástól napjainkig
Alexandra, 2016. 656 p.

ABSTRACTS

András Körösesnyei – Gábor Illés – Rudolf Metz:
CONTINGENCY AND POLITICAL ACTION
THE ROLE OF POLITICAL LEADERS IN CRISIS SITUATIONS

The interaction between crisis situations and political leadership has long been an eminent topic in political science. However, political leaders are often seen as merely reacting to exogenous challenges (such as natural catastrophes, economic crises, terrorist attacks). In contrast to these structure-oriented approaches, the present paper emphasizes the role of political agency in shaping or deliberately creating crisis situations. It is done through setting up a typology based on the differentiation among various forms of contingency. In the second half of the article, the usefulness of this typology is illustrated by analyzing empirical examples, focusing primarily on cases where political leadership truly made a difference in a crisis situation.

Keywords: crisis, political leadership, political theory, Machiavelli, Weber, Viktor Orbán, George W. Bush

Dániel Kovarek – Attila Farkas
ANALYSING JOBBIK'S MOVE TOWARDS MODERATION IN LIGHT OF THE
CANDIDATES FIELDDED IN SINGLE-MEMBER DISTRICTS

Jobbik (The Movement for a Better Hungary) is generally the subject of scholarly attention due to the anti-gypsy sentiment typical of the party, its tone of speech ignoring political correctness, and its far-right connections. Nonetheless, in the past three years the tone of Jobbik's campaign messages has become substantially more moderate, party officials distanced themselves from racist and anti-Semitic statements, eventually declaring that the aim of Jobbik is to reposition itself as a 'real people's party'. Given the freshness of this transformation process, only a handful of scholarly works investigated the topic until now, and even if doing so, the literature almost exclusively focused on the analysis of Jobbik's parliamentary elite, and its management. This article seeks to analyze and understand the process by comparing Jobbik's candidates fielded in single-member districts in 2010 and 2014. Conclusions are drawn from quantified content analysis of short candidate introductions (résumés and

pledges), accompanied by the analysis of databases with variables on political career, electoral experience and former partisan affiliation.

Keywords: radical right, Jobbik, quantified content analysis, single-member districts, parliamentary campaigns

Balázs Böcskei – Csaba Molnár

THE RADICAL RIGHT IN GOVERNMENT?

THE PLEDGES OF JOBBIK IN HUNGARIAN LEGISLATION (2010–2014)

It has been a recurring topic of Hungarian public speech since the change of government in 2010 that Fidesz–KDNP, in government with a qualified majority, puts the political program of the opposition party Jobbik (Movement for a Better Hungary) into practice. Studying the election programs of both parties, our research investigates which party's topics are more in line with the legislation agenda of the period 2010–2014, and what kind of strategy Fidesz used to oppose the major election pledges of Jobbik. We argue that the themes of Jobbik's program resemble the legislation topics of the second Orbán government more than that of Fidesz. The qualified majority dominated by legislation took on a typically adaptive strategy against the radical opposition, therefore the widespread opinion that Fidesz implements the program of Jobbik concerning matters important for the latter is to be treated with reservation. Although in matters prioritized by Jobbik the qualified majority opted for an adaptive strategy in nine cases out of eighteen major topics, in three of these cases the issues were considered important by Fidesz–KDNP as well, and in five further cases we can talk about ideological similarities. The remaining case is considered as a general strategic government goal.

Keywords: Fidesz-KDNP, Jobbik, pledge research, Hungarian Comparative Agendas Project

Péter Bajomi-Lázár:

BETWEEN AUTHORITARIANISM AND LIBERALISM

PARADIGM SHIFTS IN THE RELATIONSHIP OF HUNGARIAN POLITICS
AND MEDIA

According to Siebert et al. (1956/1963), media systems are of two basic types: authoritarian or liberal. Each country belongs to these categories, or represents a blend of the two. The present paper reviews the history of the relationship between Hungarian politics and media after the political transition of 1989–90, divides it into periods, and aims to place these periods on the axis of the au-

thoritarian and liberal systems in the light of a set of criteria more suitable for the mapping of the relations of present-day political and media systems than the original, sixty-year-old model. Four periods have been identified: those of the transition, the media war, the consolidation of the freedom of the press, and its deconsolidation; and these periods have been studied along four dimensions: media policy, control of the media, political communication, and ideological landscape. An attempt is also made to identify some reasons for the paradigm shifts in the relation of politics and media. Finally, it argues that the relapse of the freedom of Hungarian press experienced after 2010 diverges from regional trends. This divergence is explained by the particularity of the Hungarian constitutional system: the conjunction of the mixed election system, and the media law requiring constitutional majority.

Keywords: media policy, freedom of the media, comparative study of the media

Ferenc Tallár

POPULISMS AND DEMOCRACIES, OR THE REFABRICATED
STAGE OF POLITICS

In the first decades of the 21st century, the slogan of the End of the Political is gradually replaced by the slogan of the Return of the Political. Another typical feature of our days is the rapid spreading of right and left wing populisms. Primarily based on the theory of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, the paper argues for the close correlation of the two phenomena. After a brief review of the ontological background of their theory and its social and political distinction, the process from building up a social state and its neutralizing-legalizing tendencies to the neo-liberal disintegration of the society and the concept of the End of the Political is highlighted. Finally, as a result of this process, an attempt is made to interpret the phenomena of the Return of the Political, the birth of populisms, and the delicate relation of populism and democracy.

Keywords: populism, democracy, the Return of the Political, neoliberalism, political elite

Katalin Mérő–Dóra Piroska

BANKING UNION AND BANKING NATIONALISM
THE HUNGARIAN CASE IN A CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN CONTEXT

The purpose of this study is to understand Hungary's opt out position from the Banking Union (BU). The Banking Union is compulsory for Eurozone member states and optional for non-Eurozone member states. From the Central

and Eastern European (CEE) region only Romania and Bulgaria decided to join. Firstly, an attempt is made to explain the different positions of CEE governments based on structural characteristics of the CEE banking sectors, but no substantial difference is found between the opt-in and opt-out countries' banking sectors. Secondly, we look at the role of state's capacity to maintain a stable banking sector, and find that state's capacity is a necessary condition for opting out. Finally, through a detailed Hungarian case study we argue that the Hungarian government opted out because its government's policy preference of banking nationalism conflicts with the BU's ideals. With regard to the Polish and Czech governments' decision, the existence of banking nationalist policy preferences is indicated but not proved.

Keywords: Banking Union, Central and Eastern Europe, Hungary, banking nationalism, financial nationalism, bank regulation

CONTENTS

POLITICAL LEADERSHIP

- *András Körösenyi – Gábor Illés – Rudolf Metz*: Contingency and political action. The role of political leaders in crisis situations 7

JOBBIK (Movement for a Better Hungary)

- *Dániel Kovarek – Attila Farkas*: Analysing Jobbik's move towards moderation in light of the candidates fielded in single-member districts 31
- *Balázs Böcskei – Csaba Molnár*: The radical right in government? The pledges of Jobbik in Hungarian legislation (2010–2014) 55

MEDIA AND POLITICS

- *Péter Bajomi-Lázár*: Between authoritarianism and liberalism. Paradigm shifts in the relationship of Hungarian politics and media 79

POPULISM

- *Ferenc Tallár*: Populisms and democracies, or the refabricated stage of politics 107

BANKING POLICY

- *Katalin Mérő – Dóra Piroska*: Banking union and banking nationalism. The Hungarian case in a Central and Eastern European context 135

BOOK REVIEW

- *Árpád Vásárhelyi*: What does political theology mean today? – Review of the book *Chapters from the history of political theology* 163

BOOK WATCH 172

ABSTRACTS 176

SZÁZADFORDULÓ

TANULMÁNYOK

KENYERES ZOLTÁN

Árnyékok nélkül

ANKA LÁSZLÓ

A vidéki Szabadelvű Párt megbuktatta volna, de az országgyűlési Szabadelvű Párt megmentette:
Apponyi Albert képviselővé választása 1896-ban

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

A Széll-csend testközelből

CSIBI NORBERT

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében

VÖRÖS KATALIN

Az iparoktatás külföldön

RECENZÍÓ

SIVADÓ ÁKOS

A diszkurzivitás szűk körei

PETTINGER-SZALMA VENDEL

Történelmi tabló Magyarország vezérigazgatójáról

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

83.

2017/1.
SZÁM

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTIK KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.